KELIONIŲ APRAŠYMAI KAIP EGODOKUMENTINIS PAVELDAS

Straipsnių rinkinys

KELIONIŲ APRAŠYMAI KAIP EGODOKUMENTINIS PAVELDAS

Straipsnių rinkinys

PANEVĖŽIO APSKRITIES
GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS VIEŠOJI BIBLIOTEKA

VILNIAUS UNIVERSITETO
KOMUNIKACIJOS FAKULTETAS

KELIONIŲ APRAŠYMAI KAIP EGODOKUMENTINIS PAVELDAS

Straipsnių rinkinys

Sudarytojai
GENOVAITĖ ASTRAUSKIENĖ
ARVYDAS PACEVIČIUS
TOMAS PETREIKIS

Panevėžio apskrities
Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka

PANEVĖŽYS, 2015

D16-971

UDK 910.4
Ke71

Rėmėjai:

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

PANEVĖŽIO MIESTO
SAVIVALDYBĖ

Recenzavo:

Prof. dr. Rimvydas Laužikas
Vilniaus universitetas

Dr. Inga Liepaitė
Vilniaus universitetas

Viršelyje: „Mes grįžtame iš Romos". Panevėžio pedagogai Julija ir Petras Rapšiai Kauno geležinkelio stotyje. 1929 07 09. Vinco Uždavinio nuotr.
Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, F. 70-525

© Genovaitė Astrauskienė, Arvydas Pacevičius, Tomas Petreikis sudarymas, 2015
© Straipsnių autoriai, 2015
© Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2015

ISBN 978-9955-659-69-3

Panevėžio apskrities
29 G. Petkevičaitės-Bitės
viešoji biblioteka
1-16-782

TURINYS

Pratarmė 6

Straipsniai

ARVYDAS PACEVIČIUS.
Lietuva svetimšalių keliautojų akimis:
intymus pasakojimas ar propaganda? 8

TOMAS PETREIKIS.
Į gyvenimo kelią palydint
(gimnazisto Mykolo Jankausko atminimų albumas) 22

RASA SPERSKIENĖ.
Vinco Uždavinio kelionė į Rozalimą 51

VERONIKA GIRININKAITĖ.
Vytauto Civinskio (1887–1910) tapatybių apraiškos jo
dienoraščio (1903–1910) kelionių aprašymuose 64

MINDAUGAS BALKUS.
Sovietmečio egodokumentikos bruožai:
iš Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymų 100

DALIA TARAILIENĖ.
Kelionių magijos paralelės Mato Šalčiaus ir Antano Poškos
egodokumentiniame palikime Lietuvos nacionalinėje
Martyno Mažvydo bibliotekoje 116

Apžvalgos

VIRGINIJA ŠIUKŠČIENĖ.
Nežinomo 1863 metų sukilėlio kelionės į tremtį
aprašymas – netyrinėtas sukilimo šaltinis 133

ANGELĖ MIKELINSKAITĖ.
Kelionių aprašymai lietuvių diasporos laiškuose:
vieta ir tapatumas 148

PRATARMĖ

Straipsnių rinkinyje publikuojama 2014 m. spalio 15 d. Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje įvykusios nacionalinės mokslinės konferencijos „Kelionių aprašymai kaip egodokumentinis paveldas: nuo Panevėžio iki Paryžiaus" medžiaga. Konferencija šioje bibliotekoje buvo jau penkioliktoji, šį kartą surengta kartu su Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetu, o egodokumentikos tema – antroji. Konferencijos metu iš viso buvo perskaityta dešimt pranešimų, atidaryta paroda „XVI amžiaus kelionių albumas". Konferencija suvienijo kelionių aprašymų ir apskritai egodokumentų tyrėjus iš Vilniaus universiteto (Veronika Girininkaitė, Milda Kvizikevičiūtė, Arvydas Pacevičius, Tomas Petreikis), Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (Jolita Steponaitienė, Dalia Tarailienė), Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos (Angelė Mikelinskaitė), Kauno apskrities viešosios bibliotekos (Mindaugas Balkus), Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (Rasa Sperskienė) ir Šiaulių „Aušros" muziejaus (Virginija Šiukščienė). Ši įvairių institucijų tyrėjų santalka rodo, kad konferencija buvo aktuali ne tik Panevėžio krašto gyventojams. Ypač svarbu, kad egodokumentika domisi jauni klausytojai ir tyrėjai, konferencijoje pranešimus skaitė trys doktorantai. Visa tai rodo, kad konferencijoje nagrinėta problematika peržengia regiono ribas ir yra svarbi nacionaliniu masteliu...

Rinkinio moksliniuose ir apžvalginiuose straipsniuose įvairiais aspektais nagrinėjamos keliautojų refleksijos, įspūdžiai egodokumentikoje, tapatumų raiška („Vytauto Civinskio (1887–1910) tapatybių apraiškos jo *dienoraščio* (1903–1910) kelionių aprašymuose, „Vinco Uždavinio kelionė į Rozalimą", „Kelionių aprašymai lietuvių diasporos laiškuose: vieta ir tapatumas"). Kituose straipsniuose aptariami pasakojimo pirmuoju asmeniu ypatumai, nulemti ideologinių, konfesinių, socialinių ir kt. aplinkybių („Prano Juozapavičiaus kelionių

aprašymai: sovietmečio egodokumentikos bruožai", „Lietuva svetimšalių keliautojų akimis: intymus pasakojimas ar propaganda?"), nagrinėjami atskirų asmenų egodokumentų telkiniai ir pavieniai egodokumentai, saugomi ne tik Lietuvoje, bet ir Baltarusijoje, Gardine („Kelionių magijos paralelės Mato Šalčiaus ir Antano Poškos egodokumentiniame palikime Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje", „Nežinomo 1863 metų sukilėlio kelionės į tremtį aprašymas – netyrinėtas sukilimo šaltinis"). Straipsnyje „Į gyvenimo kelią palydint (gimnazisto Mykolo Jankausko atminimų albumas)" skirtame Panevėžio egodokumentiniam paveldui skaitytojui pristatoma neįprasta kelionė, tiksliau jos pradžią dokumentuojantis, privačiame rinkinyje saugomas Panevėžio gimnazijos auklėtinio, vėliau žinomo profesoriaus M. Jankausko (1905–1999) atminimų albumas. Autorius kaip priedą parengė gimnaziją baigusių ir į platų pasaulį iškeliavusių, skirtingų likimų atminimų albumo kūrėjų portretų galeriją. Sovietmečio egodokumentikos paveldą pristato straipsnis „Sovietmečio egodokumentikos bruožai: iš Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymų", nurodantis, kad dėl ideologinių priežasčių, savicenzūros tekstų kūrėjai slėpė savo autentiškas nuostatas, perdėtai uoliai liaupsino sovietinę santvarką.

Straipsnius lydinčioje medžiagoje atskleidžiamas turtingas kelionių egodokumentikos iliustracijų, piešinių, portretinių marginalijų ir kitų vadinamųjų *knygų graffiti* kontekstas, nurodantis, kad svarbus yra kompleksiškas ir integruojantis žvilgsnis į egodokumento kaip medijos struktūros kaitą, naujų technologijų sąlygotų artefaktų skverbtį į pasakojimą pirmuoju asmeniu (atvirukai, fotografijos).

Apskritai straipsnių rinkinyje atsiveria ne tik Panevėžio miesto ir krašto kultūrinės erdvės, bet ir Vakarų Europos, kaimyninių šalių, carų Rusijos ir sovietmečio egodokumentikos telkiniai, išplečiantys kelionių geografiją ir topografiją. Nepamirštos ir Panevėžio aktualijos, egodokumentikos sąsajos su regiono kultūros ir istorijos paveldu, atskleidžiančiu mažai žinomus, dar neištirtus rankraštinio paveldo klodus. Rinkinio sudarytojai tikisi, kad tyrimai ir jų sklaida paakins Panevėžio krašto, viso regiono, gal net visos Aukštaitijos atminties institucijas ne tik registruoti, bet ir tyrinėti jų saugyklose slypinčius paveldo lobius. Juk egodokumentai – tai mūsų savastis, atmintis, jų tyrimai ir sklaida – brandžios, kūrybingos visuomenės rodiklis ir sumani investicija į ateitį.

Arvydas Pacevičius

ARVYDAS PACEVIČIUS
Vilniaus universiteto Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: arvydas.pacevicius@kf.vu.lt

LIETUVA SVETIMŠALIŲ KELIAUTOJŲ AKIMIS: INTYMUS PASAKOJIMAS AR PROPAGANDA?

Straipsnyje dalijamasi įžvalgomis, gimusiomis 2010–2013 metais vykdant projektą „Lietuvos egodokumentinis paveldas" – atliekant tyrimus ir registruojant autobiografinę (memuarinę) raštiją. Remiantis tyrinėjimų duomenimis ir svetimšalių kelionių po Lietuvą aprašymų tekstais, mėginama nustatyti ribą tarp intymaus, nuoširdaus pasakojimo pirmuoju asmeniu ir propagandos elementų turinčio įtikinėjimo. Straipsniu siekiama užčiuopti tipiškas, stereotipines pasakojimų gijas, įvesti į mokslo apyvartą mažiau žinomus šaltinius ir aptarti kelionių aprašymus kaip egodokumentinio paveldo grupes, nubrėžti gaires nuodugnesniems tyrimams, siejant juos su kilme ir socialine sklaida.

Reikšminiai žodžiai: Kelionės aprašymas, dienoraštis, autobiografinė raštija, memuarai, egodokumentai, stereotipai, intymus pasakojimas, propaganda.

Atliekant projekto „Lietuvos egodokumentinis paveldas" tyrimus ir registruojant egodokumentus, 2010–2013 metais sukurtoje duomenų bazėje[1] *kelionės aprašymas* kaip atskiras egodokumento tipas nebuvo išskirtas. Pagrindinė priežastis – kelionės aprašymo (dienoraščio) žanro neapibrėžtumas. Kelionių aprašymų elementų esama daugelyje egodokumentų grupių - atsiminimuose, dienoraščiuose,

[1] Lietuvos egodokumentinis paveldas. [rašai [žiūrėta 2015 m. gruodžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://legodoc.lt/duomenu-baze/>

laiškuose[2]. Šiose grupėse matome kelioninių tekstų „subkategorijas"– tai kelionės dienoraščiai, rašyti fiksuojant svarbiausius įspūdžius padieniui; keliaujant rašyti laiškai, kuriuose dalijamasi patirtais įspūdžiais; atsiminimai apie keliones ir kt. Dėl nenusistovėjusios klasifikacijos „Lietuvos egodokumentinis paveldo" duomenų bazėje nebuvo išskirta ir *svetimšalių keliautojų* egodokumentika, kurią šiame straipsnyje siekiama aptarti plačiau. Visų pirma, kyla klausimas, kur tokiuose dokumentuose yra riba tarp intymaus, nuoširdaus pasakojimo pirmuoju asmeniu ir propagandos elementų turinčio įtikinėjimo, paremto išankstinėmis nuostatomis ir stereotipais. Antra, akivaizdu, kad svetimšalių tekstai tarp senosios Lietuvos (ji šiame straipsnyje suprantama kaip istorinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, arba LDK, erdvė nuo seniausių laikų iki XX a. pradžios) kelionių aprašymų užima ypatingą, iki šiol tyrinėtojų nepakankamai įvertintą vietą. Juos reikia registruoti, įvesti į mokslo apyvartą, tyrinėti, skaitmeninti. Straipsnio tikslas – aptarti mažiau žinomas kelionių aprašymų (kaip egodokumentinio paveldo) grupes ir, išryškinant stereotipines pasakojimų apie Lietuvą ir jos gyventojus gijas, nubrėžti nuodugnesnio jų tyrimo ideologinių nuostatų, propagandos ir kt. kontekstuose gaires.

Bendriausia prasme propaganda suprantama kaip įtikinėjimas, bandymas paveikti ir pakeisti viešąją nuomonę. Propaganda dažnai remiasi išankstine nuomone, kurios pagrindu įtvirtinami seni ir kuriami nauji stereotipai apie aplankytų šalių tautų papročius, politinę sistemą, netgi gastronominę kultūrą (įskaitant alkoholio vartojimą). Tokie stereotipinių provaizdžių ir propagandos elementų turintys tekstai, skirti publikai, o ne sau ar artimiesiems, sudaro didžiausią kelionių po senąją Lietuvą aprašymų dalį. Lietuvių tyrinėjimuose kelionių aprašymai kaip egodokumentinis pasakojimas dažniausiai neiškiriami[3]. Lenkų mokslininkai yra mėginę užčiuopti autentišką, pirminį pranešimą, bet čia susiduriame

[2] Daugiau apie egodokumentinio paveldo sampratą ir Lietuvos egodokumentinės raštijos klasifikacijos problemas žr.: CHORĄŻYCZEWSKI, Waldemar, ROSA, Agnieszka. Metodologiniai lietuviškųjų egodokumentų paieškos aspektai lenkišku požiūriu. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 27–46; PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys. Ten pat, p. 113–126.

[3] *Lietuvos kariuomenė svetimšalių akimis XVI–XVII a.* Sud. Rūstis Kamuntavičius ir Valdas Rakutis. Vilnius, 2009; VAREIKIS, Vygantas. *Zwischen Ost und West:* Klaipėda ir Klaipėdos kraštas keliautojų ir svetimšalių akimis XVIII–XIX amžiais. Iš *Klaipėda Europos istorijos kontekstuose:* straipsnių rinkinys. Sud. Vasilijus Safronovas. Klaipėda, 2013, p. 106–125.

su kita problema – nebandoma išskirti Lietuvos kaip atskiro tyrimų objekto[4]. Rūsčio Kamuntavičiaus darbe, skirtame Lietuvos įvaizdžio stereotipams[5], šaltiniai buvo padalyti į keturias grupes. Pirmąją grupę sudaro popiežiaus nuncijų ir Venecijos ambasadorių ar jų sekretorių Lenkijoje-Lietuvoje sukurtos reliacijos. Antroje grupėje aptinkame neoficialius valstybės aprašymus, kuriuos paliko italų ir prancūzų diplomatai, keliautojai ir samdomi kariuomenės tarnautojai (apima atsiminimus, kelionės aprašymus, geografinio-kultūrinio-politinio pobūdžio tekstus). Šie nuo oficialių reliacijų skyrėsi tuo, kad buvo rašomi savo malonumui, siekiant atspausdinti ir parduoti ar dėl kokių kitų panašių priežasčių. Trečiai grupei priskirta diplomatų, kitų informatorių korespondencija. Ketvirtąją grupę sudaro prancūziško XVII a. savaitraščio *La Gazette* žinutės, skirtos Vakarų Europos skaitytojui informuoti apie politinį Lenkijos-Lietuvos gyvenimą[6]. Kelionių aprašymai čia neišskiriama kaip atskira tyrimo šaltinių grupė, o tik paminima kaip sudėtinė antrosios grupės šaltinių dalis, nekeliamas klausimas dėl kelionių aprašymų egodokumentalumo. Tiesa, R. Kamuntavičius kelionių aprašymais ne tik rėmėsi, bet ir vartojo tokius terminus kaip *kelionių memuarai, kelionių literatūra*[7]. Mūsų nagrinėjamam klausimui itin svarbu, kad R. Kamuntavičiaus tyrimuose buvo atkreiptas dėmesys į autentiškų, pirminių, neredaguotų kelionių aprašymų stygių jį siejant su vėlesnių memuarais virtusių tekstų spausdinimu: „nėra italų ir prancūzų tekstų, kuriuose būtų surašytas kelionės dienoraštis, t. y. pastabos, padarytos kelionės metu, fiksuojant naujus įspūdžius. Tai yra susiję su viena fundamentalia problema - memuarų spausdinimu"[8]. Kitaip tariant, rengiant tekstą spaudai, medžiaga, kuria remiantis buvo parengta galutinė versija, liko archyvuose arba buvo sunaikinta. Kita vertus, keliautojų įspūdžiai ir dienoraštyje padarytos pastabos skirdavosi nuo atspausdinto teksto, todėl sunku išsiaiškinti, kiek atspausdinti kelionių memuarų tekstai atspindėjo keliautojų patirtus įspūdžius. Grįžus namo aprašymas būdavo papildomas įvairiomis ži-

[4] CHYNCZEWSKA-HENNEL, Teresa. *Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców*. Wrocław, 1993.
[5] KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje*. Kaunas, 2002.
[6] KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. *Lietuvos įvaizdžio stereotipai*, p. 21–26.
[7] KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. *Lietuvos įvaizdžio stereotipai*, p. 24–25.
[8] KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. *Lietuvos įvaizdžio stereotipai*, p. 25.

niomis iš kelionių vadovų ir geografijos vadovėlių. Taip kelionės aprašymas neretai virsdavo literatūros kūriniu[9]. Daugeliu atveju memuarai būdavo perrašomi ir atspausdinami praėjus tam tikram laikui po sugrįžimo iš kelionių. Tekstus šiek tiek „pakoreguodavo" redaktoriai, kad jie būtų geriau perkami[10]. Arianne Baggerman savo tyrimuose žengia toliau ir kalba apie egodokumentų sklaidą visuomenėje, ją siedama su publikavimo, „apvalymo", autobiografinio rašymo komercializavimo klausimais[11]. Akivaizdu, kad šiame kontekste kelionių aprašymų publikavimą galima sieti ir su propaganda, interesų grupių siekimu paveikti visuomenę, (re)konstruoti istoriją, (per)formatuoti atmintį. Tai fundamentalūs klausimai, nurodantys ne tik spręstinus metodologinius egodokumentų tyrimo klausimus, bet ir poreikį grįžti *ad fontes*.

Grįžkime prie seniausių kelionių aprašymų. Ar tikrai tarp jų nėra neapvalytų, autentiškų, intymių pasakojimų, kuriuose pataikavimas publikai, taigi ir propagandos elementai, yra minimalūs? Dėmesio vertas, propagandos ir egodokumentalumo santykio požiūriais tirtinas Toskanos pasiuntinio Luidžio Bevilacquos kelionės 1609 m. per Europos valstybes į Krokuvą ir Vilnių aprašymas[12]. Dienoraštyje pristatoma audiencija karaliaus dvare Vilniuje bei pateiktos trumpos žinutės apie LDK didikus, su kuriais keliautojas susitiko ir kalbėjo. Iš anglų keliautojų Lietuvoje išsamiai pristatyti Wiliamo Coxe, istoriko ir namų mokytojo (tutoriaus) atsiminimai[13], tiesa, parašyti XVIII a. antroje pusėje. Juose, be kita ko, apibūdinta Lietuvos kelių būklė: „Keliai šioje šalyje yra labai apleisti, vos geresni už nuošalų taką, vingiuojantį tankiame miške, visiškai nepaliestame žmogaus rankos. Jie [keliai] yra dažnai tokie siauri, kad vos ne vos telpa karieta ir yra nuolat užversti kelmais ir medžių šaknimis. Labai daug smėlėtų vietų, kad nedideli arkliai vos ne vos galėjo mus

[9] CHORĄŻYCZEWSKI, Waldemar, ROSA, Agnieszka. Dziennik podróży jako egodokument. Iš *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis*. Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius, 2013, p. 21.
[10] KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. *Lietuvos įvaizdžio stereotipai*, p. 25.
[11] BAGGERMAN, Arianne. *Controlling time and shaping the self. Education, introspection and practices of writing in the Netherlands* [žiūrėta 2015 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.egodocument.net/controlling-time.html>
[12] TYGIELSKI, Wojciech. *Dyplomacja-Informacja-Propaganda. Podróż Luigiego Bevilacqua, posła toskańskiego na dwory europejskie w 1609 r.* Semper, 2000. 112 s.
[13] BALKUS, Mindaugas, BUDVYTIS, Vytautas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdai XVII amžiuje. *Darbai ir dienos*, 2012, t. 58, p. 297–322.

pavežti"[14]. Nepamiršta ir bajorų gėrimo kultūra. Autoriui atvykus, Minsko pavieto bajorai buvo užsiėmę ne valstybinių reikalų sprendimu, bet „tiesiai tariant – gėrimu, kuris yra pagrindinis tiek lenkiškų, tiek britiškų rinkimų priedas"[15].

Tarp ankstyvesnių keliautojų, vykusių su diplomatinėmis misijomis, bene įdomiausi yra anglų diplomato, tyrinėtojo Jerome'o Horsey'aus (1550–1626) „Užrašai apie Rusiją. XVI–XVII a. pradžia"[16]. Autorius net 17 metų praleido Rusijoje, o minėtuose užrašuose pateikė nelabai teigiamą kardinolo Jurgio Radvilos, su kuriuo buvo susitikęs Rygoje 1585 metais, charakteristiką[17]. Taip pat J. Horsey paliko autentišką Vilniaus miesto, tarpkonfesinių santykių, priėmimo Radvilų rūmuose aprašymą[18]. 1590 m. vykdamas su misija į Rusiją jis apsilankė Vilniuje ir prisistatė vaivadai Kristupui Radvilai-Perkūnui (1549–1603), šio buvo puikiai priimtas ir, be kita ko, dalyvavo kartu su kitais 500 kilmingųjų iškilminguose pietuose. „Jis [Radvila]...sutiko mane terasoje ir palydėjo į didelį kambarį, kur grojo vargonai ir girdėjosi dainavimas bei stovėjo didelis stalas, už kurio sėdėjo vaivados, didikai ir ledi, jis pats atsisėdo po baldakimu. Mane pasodino prieš jį stalo viduryje. Triūbos užgrojo ir sutrinksėjo būgnai. Kai pirmieji valgiai buvo paduoti, juokdariai ir poetai pradėjo linksminti svečius, o garsūs ir tylūs instrumentai maloniai grojo, išėjo minia išpuoštų neūžaugų, vyrų ir moterų, grojant švelniai ir harmoningai muzikai. Jo didenybė gėrė į jos didenybės Anglijos karalienės sveikatą. Kiekvienas iš garsių kunigaikščių ir ledi pakėlė savo bokalus su saldžiu vynu už šį tostą, aš atsakydamas paskelbiau [tostą] į šeimininko sveikatą. Buvo patiekiami keisti patiekalai: padaryti iš tešlos liūtai, vienaragiai, skrendantys ereliai, gulbės ir kt., persunkti vynais ir įdaryti saldumynais, juos ragaudamas kiekvienas turėjo sidabrinį šaukštą (kuriuo reikėjo kabinti gabalėlius iš minėtų gyvūnų pilvų). Būtų sunku apsakyti iš eilės visas retenybes ir aprašyti neįti-

[14] BALKUS, Mindaugas, BUDVYTIS, Vytautas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdai XVII amžiuje, p. 316 (vertė Mindaugas Balkus).
[15] GLEMŽA, Liudas. *Vynas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* Archyvas (nr.23) [žiūrėta 2015 m. gruodžio 7 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vynozurnalas.lt/index.php?&page=694?>
[16] HORSEY, Jerome. A relacion or Memoriall abstracted owt of Sir Jerome Horsey his travells, imploiments, services and negociations, observed and written with his own hand. Iš *Russia at the close of the sixteenth century*. Edited by Edward A. Bond. London, 1856, p. 153–266.
[17] ГОРСЕЙ, Джером. *Записки о России. XVI – начало XVI в.* Москва, 1990, p. 95–96.
[18] ГОРСЕЙ, Джером. *Записки о России*, p. 126–128.

kėtinus patiekalus"[19]. Šis aprašymas svarbus keliais aspektais. Jame aprašyta pereinamojo laikotarpio iš renesanso į baroką galingiausio Lietuvos didiko dvaro papročiai, ceremonijos prie stalo ir patiekalai, kokie gausiai vartoti ir XVII a. pirmojoje pusėje. Tokią Radvilų virtuvės skonio viziją formuluoja ir XVII a. pabaigoje Radvilų aplinkoje parašyto veikalo anoniminis autorius[20], kvietęs saldų skonį jungti su aštriais rytietiškais prieskoniais.

Taigi svečius siekta nustebinti, o paskui pavaišinti, dažno patiekalo skonis būdavo visiškai kitoks negu galima tikėtis iš išvaizdos. Sunku pasakyti, ar Vilniaus Radvilų dvare viešėjęs svečias, apkerėtas muzikos ir šokėjų talentų, suprato tikrą patiekalų skonį, kuris buvęs saldus. Mat žinoma, jog LDK barokinei virtuvei buvo būdingas skirtingų skonių – kartaus, rūgštaus ir saldaus maišymas viename patiekale[21]. Aprašymas svarbus ir kaip autentiškas šaltinis, liudijantis Radvilų galybę, dvaro papročius. Tiesa, pasakojimas primena arabų pasakas, tik vietoj eunuchų jame matome „minią" liliputų, bet galbūt XVI amžiuje taip ir atrodė didikų dvarai ir pokyliai juose? Prisiminkime, kad panašiai buvo linksminamasi ir Vytauto dvare, kuriam liliputus „tiekdavo" Vokiečių ordinas, taigi pasakojime esama iš viduramžių pasiskolintų provaizdinių stereotipų. Beje, Jeromas Horsey pagarsėjo dar ir tuo, kad grįždamas iš kelionių 1591 m. parsivežė Ostrogo Bibliją, kuri dabar saugoma Britų bibliotekoje, bet tai jau kita istorija...

Panašiu metu kaip J. Horsey Vilniuje viešėjo dar vienas keliautojas, kurio kelionės tikslas buvo kitoks. Šį keliautoją galime priskirti vienam iš pirmųjų „laisvųjų turistų", aplankiusių LDK, nes vyko be svitos ir be diplomatinės misijos, o visiškai vienas, savo iniciatyva. Tai Samuelis Kiechelis iš Ulmo miesto Švabijoje. Jis paliko kelionės iš Gardino į Vilnių aprašymą[22]. Iš Gardino išvykęs 1586 m. birželio 28 d., į Vilnių atvažiavo liepos pirmosiomis dienomis. Nurodė, kad jį vežę totoriai priklauso „rūsčiai, grubiai, bet paklusniai tautai, neišrankiai maistui". Pateiktas ir Vilniaus aprašymas:

[19] ГОРСЕЙ, Джером. *Записки о России*, p. 127–128.

[20] Moda bardzo dobra smażenia różnych konfektów i innych słodkości, a także przyrządzania wszelkich potraw, pieczenia chleba, i inne sekreta gospodarskie i kuchenne. Iš *Monumenta Poloniae Culinaria*. Red. J. Dumanowski, t. 2, Warszawa, 2011.

[21] LAUŽIKAS, Rimvydas. *Istorinė Lietuvos virtuvė*. Maistas ir gėrimai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Vilnius, 2014, p. 104.

[22] САГАНОВИЧ, Генадь. Вильна в описании немецкого путешественника Самуеля Кихеля (1586 г.). Iš *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis*. Vilnius, 1998, p. 193–197.

tai labai didelis plačiai išsidėstęs ir netinkamai pastatytas miestas, labai silpnai įtvirtintas, tad naktį kiekvienas gali iš jo išeiti. Namai mediniai, išskyrus dvi „kilmingas" gatves, kur gyvena daugiausia vokiečių pirkliai ir kt. Be liuteronų, mieste yra daug kitų religijų ir sektų su savo maldos namais ir viešai praktikuojamomis apeigomis – popiežininkų, kalvinistų, jėzuitų, rutėnų arba maskvėnų, perkrikštų, cvingliečių ir judėjų. Paminėtas ir aktualus tuo metu Europoje sąžinės laisvės klausimas. Sąžinės laisve [*libertatem conscientiae*] gali naudotis netgi pagonys, pavyzdžiui, totoriai, kaip ir kitos religijos ir sektos. Išvardytos ir maisto kainos. Kultūros ir istorijos paveldo požiūriu svarbus Vilniaus pilies (greičiausiai Žemutinės) aprašymas. „Pilis didelė ir erdvi, susideda iš senų pastatų. Joje yra didelė graži bažnyčia[23]. Pilyje yra vienas naujas statinys, kurį aš apžiūrėjau tik iš lauko. Viduje jis turi būti gražus"[24]. Taigi aprašymai gana detalūs, autentiški, perteikti pirmuoju asmeniu, nors emocijomis netrykšta. Apskritai S. Kiechelis kelionės aplinką suvokia ir interpretuoja remdamasi Vakarų Europos stereotipiniais įvaizdžiais, kaip ir kitus keliautojus jį stebina konfesijų gausa ir sąžinės laisvė, taip pat reikšmingi Vilniaus įtvirtinimų ir pilies aprašymai, kurie rodo, kad Vilniaus mūrai (siena) buvo prastai saugomi, o štai pilis svetimšaliui sunkiai prieinama ir apžiūrima. Beje, šios detalės leidžia spėti, kad S. Kiechelis kelionėje turėjo ir kitų, šiuolaikiniais terminais tariant, žvalgybinių tikslų, bet tai jau būtų atskiro svarstymo ir tyrimo tema.

Vėlesniuose vokiečių kelionių aprašymuose kai kurie stereotipai kartojami, bet pateikiama ir naujų detalių. Ekspresija išsiskiria gamtininko Georgo Forsterio kelionės iš Gardino į Vilnių 1784 m. aprašymas (liet. leidimas 1988), kuriame šmaikščiai apibūdinta ir baisi kelių būklė, ir karčemos, ir nakvynėje užpuolusios utėlės ar blakės, ir palydovų žydų aptarnavimo kultūra[25]. Ilgi intarpai apie „hebrajų tautą" tyrinėtini stereotipizacijos bei propagandos požiūriu. G. Forsteris „Dienoraštyje" nurodo, kad 1784 m. vasarą važiuodamas iš Gardino į Vilnių apsistojo varganoje

[23] Greičiausiai keliautojais pilies bažnyčiai priskyrė Vilniaus katedrą, nes aukštutinės pilies bažnyčia tuo metu buvo sunykusi ir apleista, žr. Wolfo kelionės aprašymą.
[24] САГАНОВИЧ, Генадь. Вильна в описании немецкого путешественника Самуеля Кихеля, p. 195.
[25] Georgo Forsterio dienoraštis (ištrauka). Iš Gardino į Vilnių. Iš *Georgo Forsterio laiškai iš Vilniaus*. Sudarė Jonas Kilius. Vilnius, 1988, p. 404–410.

lūšnelėje, „kur vienas žydas su pačia ir vaikais turėjo mažytę, labai nešvarią ir česnakais bei svogūnais kiaurai prasmirdusią kamarėlę. Žinoma, galima buvo atspėti, kad pas jį nieko nebus galima gauti; laimė, buvau apsirūpinęs"[26]. Ratnyčioje Forsteris apsistojo pašto name, svečių kambaryje. „Iš penkių kiaušinių, kuriuos paprašiau išvirti, tik vienas buvo šviežias ir valgomas. Dar išgėriau porą bokalų alaus ir nuėjau miegoti"[27]. Forsteris toliau aprašo jį užpuolusias blusas, peles, svirplius, tvoskiančią karščiu krosnį ir kt. kelionės „malonumus". Pažymėtina kad kitaip nei S. Kiechelis, kuris apie žydus kalba pagarbiai („judėjai taip pat turi savo sinagogas"), G. Forsteris žydus nuolat peikia. Tai palyginti naujas, modernių laikų antisemitizmą primenantis pasakojimo elementas. Štai mokytojas vokietis Friedrichas Schulzas 1793 m. iš Mintaujos vykęs į Gardino seimą, taip apibūdino apsilankymą karčemoje netoli Kauno: „norom nenorom turėjau važiuoti į žydišką karčemą ir išbūti joje net iki trečios valandos neapsakomoje draugijoje, kartu su rusų kareiviais, pusnuogiais lietuviais, pusgirčiais lenkais ir gausia izraelitų šeima. Dalis šitos karčemos lankytojų buvo verti Fildingo ir Hogarto teptuko. Aš taip persisotinau jais, jog vargu ar dar kartą ieškočiau panašios draugijos"[28]. Žydai ir čia pristatomi kaip nešvarūs, nevalyvi ne tik dėl mėginimo lyginti su padėtimi namuose (vokiškuose kraštuose tvarkos būta daugiau, o žydų mažiau), bet ir remiantis išankstine neigiama nuostata[29].

Atvykėlius taip pat stebino didikų užmojai keliaujant pasiimti su savimi viską, ko širdis ir skrandis netikėtai užsigeistų. Jozefas Frankas, 1804 m. rudenį su šeima vykdamas per Lenkiją į Lietuvą, Liubline matė pravažiuojančią kunigaikštienę Čartoriską – Austrijos maršalo kunigaikščio Adomo žmoną, Vilniaus universiteto kuratoriaus motiną. „Gurguolė mums leido įsivaizduoti, kaip keliauja lenkų magnatai. Pusdieniu anksčiau pasirodo lovų, kilimų, drabužių, indų, virtuvės rykų, maisto, vynų, porterių, likerių prikrauti furgonai ir brikos. Tarnai viską paruošia karčemose (tam

[26] Georgo Forsterio dienoraštis (ištrauka), p. 405.
[27] Georgo Forsterio dienoraštis (ištrauka), p. 407.
[28] *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.).* Parengė Juozas Jurginis ir Algirdas Šidlauskas. Vilnius, 1983, p. 97.
[29] Daugiau apie žydų įvaizdžio stereotipus ir jų kaitą žr.: PACEVIČIUS, Arvydas. Žydų įvaizdis ir socialinė komunikacija Lietuvoje (XVIII–XIX a. pirmoji pusė). Iš *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*. 1999, t. 14, p. 41–59.

tikros smuklės, kur mažai kambarių su neišdaužytais langų stiklais), kad atvykę šeimininkai rastų valgio ir paruoštą gultą... Išvykdami magnatai ne kažin ką tesumoka: tik už malkas, šiaudus ir pašarą arkliams"[30]. Beje, minėtas J. Frankas irgi keliavo su palyda – anot jo, „savotišku karavanu", kuriame „trečias tarnas, kambarinė ir virėja važiavo iš paskos brika"[31]. Netoli Vilniaus, Žirmūnuose prie senojo Vilniaus-Lydos kelio, J. Frankas su visa palyda buvo priimtas kunigaikštienės Pranciškos Butlerytės-Radvilienės, generolo Mikalojaus Radvilos (1778–1850) žmonos, kuri prabilo gimtąja vokiečių kalba, mat buvo gimusi Rytų Prūsijoje[32].

Iš kelionių aprašymų, priskirtinų vokiškos kultūros atstovams, bene įdomiausias ir lietuvių istoriografijoje beveik neeksploatuotas yra šveicaro iš Ciuricho Heinricho Wolfo (1551–1594) „1570–1578 m. kelionės dienoraštis"[33]. Lydėdamas kaip namų mokytojas didiko Motiejaus Savickio, Drahičino vaito, LDK raštininko sūnų Albertą, be Abiejų Tautų Respublikos lenkiškų žemių, jis lankėsi Lietuvoje, klausė (maloningai leidus jėzuitams) paskaitų Vilniaus kolegijoje. Būdamas, kaip ir jo mokomas ponaitis, protestantas, H. Wolfas paliko nemažai autentiškų pastebėjimų apie religinę padėtį Vilniuje, kuriame prabuvo nuo 1572 m. gruodžio 19 d. iki 1573 m. kovo 28 dienos. „Pradėjome klausyti pono škoto [Johnas Hay, filosofijos dėstytojas ir pirmojo VUB katalogo sudarytojas, kroato Tomo Zdelarico asistentas, o nuo 1572 m. profesorius – A.P.] paskaitų vasario 8 d. Mokė p[onas] škotas *Antrosios Analitikos* gan aiškiai ir sąžiningai, scholastiniu metodu viską diktuodamas ir skaitydamas iš raštų. Klausėme jėzuitų 6 savaites, bet kai pradėjo filosofijos paskaitose aiškinti teologiją, taip pat p. Albertą pradėjo dažnai kviestis, kad privačiai su juo disputuotų, rūpindamiesi viskuo, ką manė esant mums privalu [žinoti], paskaitų klausytis nustojome"[34]. Dienoraštyje užfiksuotas vienas ankstyvesnių Vilniuje kultūrinio turizmo atvejų, kai 1573 m. vasario 17 d. bandyta

[30] FRANKAS, Jozefas. *Atsiminimai apie Vilnių*. Iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkutė. Vilnius, 2001, p. 42.
[31] FRANKAS, Jozefas. *Atsiminimai*, p. 41.
[32] FRANKAS, Jozefas. *Atsiminimai*, p. 45.
[33] WOLF, Heinrich. *Peregrinationes sive Peregrinationum Heinrichi Wolphii Tigurini brevis et compendiaria descriptio* = Polskie przypadki Henryka Wolfa z Zurychu – dziennik podróży z lat 1570–1578. Oprac. Leszek Kieniewicz. Warszawa, 1996, 122 s.
[34] WOLF, Heinrich. *Peregrinationes*, s. 62.

apžiūrėti Vilniaus pilis: „nuėjau su ponaičiu į Vilniaus pilį, kur viskas buvo uždaryta[35], todėl užlipome į Aukštutinę pilį, kuri yra ant didelės kalvos, nuo čia apžiūrėjome miestą. Ši pilis yra apsupta mūrais ir bokštais, o lengviausiai pasiekiamoje dalyje yra bebaigianti byrėti dėl senumo bažnyčia. Viduje yra neišmatuojamo gylio šulinys"[36]. H. Wolfas bendravo su mitologijos tyrinėtojus Janu Lasickiu, Radvilomis, Tiškevičiais, Žemaičių seniūnu Jonu Chodkevičiumi ir kitais didikais, vaizdingai aprašė medžioklių scenas (pavyzdžiui, medžioklės vietą Rūdininkuose, kur buvo karališkas medinis dvaras, kurio sienos apkaišytos nukautų taurų galvomis), agresyvius valstiečius ir išdidžius bajorus. „1573 birželio 3 d. nuvykome į pono Vainos, LDK didžiojo raštininko ir paiždininkio rūmus. Naktį, kai visi buvo girti, pono tarnas Sarnackis nederamai su juo [ponu] juokavo, nurodinėjo šokti pagal itališką manierą. Tuomet įsiutęs ponas vijosi jį su kardu, bet permaldautas [pasigailėti] surišo ir paliko stovėt kiaurą naktį. Ryte paleido... Magnatai geria iš kepurių..."[37]. Aprašyme yra ir daugiau įdomybių – pasakojama apie žemaičių seniūno atsiųstas naujo karaliaus karūnacijai skirtas tris meškas; apie namų mokinio Savickio laisvą seksualinį elgesį: „1574 vasario 8 atvykome į Lisovą (prie Liubartovo), kur p. Albertas turi savo privačius užvažiuojamuosius namus ir naktį nusidėjo sugundytas tarnaičių"[38].

H. Wolfo teksto egodokumentalumą, autentiškumą, nuoširdumą patvirtina ir rankraščio istorija. Nustatyta, kad tekstas buvo perrašytas remiantis kelionės metu darytais užrašais, todėl, anot Stanisławo Koto, jis turi *dokumentuotų atsiminimų* bruožų. Galimas daiktas, H. Wolfas tikėjosi kada nors šį aprašymą išleisti, bet redakcinių taisymų, braukymų originaliame tekste nėra daug – matyt, nespėjo. Ši rankraščio „socialinio gyvavimo" istorija svarbi grįžtant prie egodokumentikos autentiškumo ir skirtumų nuo redaguoto, papildyto „propagandinio" teksto klausimo. Oficiali, dalykinė kelionių raštija, kurią kūrė diplomatai ir kiti svečių šalių pareigūnai, o vėliau spaudai rengė ir publikavo viešosios nuomonės

[35] Žygimantas Augustas mirė 1572 m. liepos mėn. Tikocine, kur jo kūnas laikytas iki naujo karaliaus rinkimų ir palaidotas Krokuvoje 1574 m. vasario mėn. Taigi, bekaralmečiu Žemutinė pilis buvo uždaryta.
[36] WOLF, Heinrich. *Peregrinationes*, p. 62.
[37] WOLF, Heinrich. *Peregrinationes*, p. 63.
[38] WOLF, Heinrich. *Peregrinationes*, p. 64–65.

Panevėžio apskrities
G. Petkevičaitės-Bitės
viešoji biblioteka
1-16-782

formuotojai, nedaug turi sąsajų su egodokumentiniais tekstais, kurtais sau ir artimiesiems. Būtent toks yra H. Wolfo pasakojimas, priskirtinas egodokumentinės raštijos kategorijai.

Ir pabaigai keletas žodžių apie rusiškąją egodokumentiką[39], ypač XIX a. pareigūnų, kariškių, kelionių aprašymus. Viena vertus, formaliai šių tekstų autoriai nebebuvo svetimšaliai, nes nuo 1795 m. gyveno su buvusios LDK piliečiais vienoje Rusijos imperijos politinėje ir informacinėje erdvėje. Kita vertus, daugeliui pirmą kartą iš Rusijos atvykusių į Lietuvą valdininkų, ypač kariškių, pamatyti skirtumai rėžė akį panašiai, kaip prieš keletą amžių S. Kiecheliui – šis, 1586 m. nuvykęs į Pskovą, buvo pritrenktas gyventojų įtarumo ir visuomenės uždarumo[40]. O štai rusų kariškiai XIX a. Lietuvoje mėgavosi sąlygine ramybe, socialine tvarka ir netgi lietuvių moterų „rūtų darželiais". Sankt Peterburge, Rusijos nacionalinėje bibliotekoje, atskirame fonde saugomi šiuo požiūriu įdomūs rusų keliautojų, įvairiais tikslais lankiusių Lietuvą, (ego)dokumentai. Tarp jų vyrauja įvairaus rango kariškių, kurie buvo gerai išsilavinę ir mėgo pamiklinti plunksną, tekstai. Pavyzdžiui, generolo leitenanto Nikolajaus Simanovskio (1814–1877) „Kelioniniuose užrašuose" pateiktas leibgvardijos ulonų pulko žygio iš Peterhofo per Estiją, Livoniją, Kauną į Kėdainius aprašymas. Iš pradžių, panašiai kaip senuosiuose kelionių itinerarijuose, aptariamas kariškas žygio maršrutas nurodant atstumą tarp vietovių myliomis ir datas: „Bauskė 1849 liepos 4 d., Kubiliūnai 25 mylios 1849 liepos 6 d., Pasvalys 24 mylios 1849 liepos 7 d., Pumpėnai 15 mylių 1849 liepos 8 d., Panevėžys 23 mylios 1849 liepos 10 d., Ramygala 25 mylios 1849 liepos 11 d." ir t. t. Taigi, atlikta tai, kas vadinama „greituoju maršu". Yra gana smulkus Rygos, Kauno aprašymas. Paskui pereinama į detalesnį ir intymesnį, gana emocionalų, įspūdžių aprašymą: „1849 liepos 7 d. Atvykome nakvynei į vieną kaimą už trijų varstų nuo Pasvalio. Mūsų šeimininkas lenkas. Vietovė kaip Kurše taip ir čia, labai lygi, Kauno gubernijoje ženkliai daugiau kalvų. Daugelis valstiečių turi nedidelius darželius, dažniausiai priešais langus, su nuostabiomis gėlėmis, yra taip pat vaismedžių

[39] Daugiau apie rusiškąją istoriografiją, skirtą egodokumentikos tyrimams žr.: МИХЕЕВ, Михаил. *Дневник в России XIX-XX века – эго текст или пред текст* [žiūrėta 2015 m. gruodžio 7 d.]. Prieiga per internetą <http://uni-persona.srcc.msu.ru/site/research/miheev/kniga.htm>

[40] САГАНОВИЧ, Генадь. Вильна в описании немецкого путешественника Самуеля Кихеля, p. 196.

sodai"[41]. Taigi, sausą karišką tekstą su vietovės fizinės geografijos aprašymu, būtinu kariškiams tikslinant menamo ar tikro fronto kariaujant su sukilėliais Lietuvoje linijas, paįvairina egodokumentiniai, atspindintys autoriaus lyrišką sielą, šiek tiek sentimentalūs intarpai. Akivaizdu, kad fiksuojama tai, ko trūksta gimtojoje Rusijoje, ir ko „siela ilgisi". Beje, panašiais sentimentaliais geografiniais aprašymais, išsiskiriančiais ne tik blogų kelių charakteristika, bet ir nuostabios lietuviškos gamtos atsivėrimais, pasižymi ir Apšvietos epochos vokiečių keliautojų tekstai. Apibendrinant galima teigti, kad kelionių aprašymai yra pakankamai komplikuoti žanro identifikavimo, autoriaus intencijų, propagandinio agitacinio naratyvo, tolimesnio teksto likimo (palikti šeimos archyve, ar publikuoti), taip pat adresato nustatymo požiūriu. Kaip ir memuarai, dažnai skirti publikavimui, kelionių aprašymai turi tam tikrą propagandinį „užtaisą", atsiveriantį žvelgiant retrospektyviai ir sistemiškai į teksto kilmę ir galimas modifikacijas siekiant jį paversti atitinkančiais paplitusius įvaizdžio stereotipus, t. y. „paskaitomu". Tačiau grįžtant prie klausimo, intymus ar propagandinis pasakojimas vyrauja kelionių aprašymuose, į jį galima atsakyti taip: vyrauja stereotipiniais provaizdžiais paremtas naratyvas, ypač publikavimui skirtuose tekstuose. Iš aptartų kelionių aprašymų nuoširdžiu pasakojimu pirmuoju asmeniu paremtas visų pirma H. Wolfo „1570–1578 m. kelionės dienoraštis". Kita vertus, žvelgiant į gausų kelionių aprašymų paveldą ir aptartuosius atvejus, ypač ankstyvuosius vokiškuosius egodokumentus, galima daryti išvadą, kad bent jau iki redakcinio įsikišimo juose fiksuota informacija buvo skirta „sau", tekstai rašyti ne viešumai ir komercinei sklaidai. Vėliau, ypač Apšvietos epochoje, pereita prie atviros agitacijos ir netgi propagandos siekiant ideologiškai pagrįsti tam tikros šalies ar tautos pranašumus prieš kitą, sumenkinti kaimynų ekonominius ir kultūrinius pasiekimus ir pan. Svetimšalių kelionių egodokumentikos išskirtinumą ir spektro platumą lemia didelė autorių tapatumų įvairovė, sąlygota skirtingų kultūrinių, socialinių, konfesinių kūrėjų patirčių.

[41] СИМАНОВСКИЙ, Николай. *Путевые заметки*. Rusijos nacionalinė biblioteka Sankt Peterburge. F. 777-2-362, lap. 25.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. BAGGERMAN, Arianne. *Controlling time and shaping the self.* Education, introspection and practices of writing in the Netherlands [žiūrėta 2015 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.egodocument.net/controlling-time.html>
2. BALKUS, Mindaugas, BUDVYTIS, Vytautas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdai XVII amžiuje. *Darbai ir dienos*, 2012, t. 58, p. 297-322.
3. CHORĄŻYCZEWSKI, Waldemar, ROSA, Agnieszka. Dziennik podróży jako egodokument. Iš *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis.* Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius, 2013, p. 17-59.
4. CHORĄŻYCZEWSKI, Waldemar, ROSA, Agnieszka. Metodologiniai lietuviškųjų egodokumentų paieškos aspektai lenkišku požiūriu. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI-XX amžiuje.* Vilnius, 2013, p. 27-46.
5. CHYNCZEWSKA-HENNEL, Teresa. *Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców.* Wrocław, 1993. 253 p.
6. FRANKAS, Jozefas. *Atsiminimai apie Vilnių.* Iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkutė. Vilnius, 2001. 619 p.
7. Georgo Forsterio dienoraštis (ištrauka). Iš Gardino į Vilnių. Iš *Georgo Forsterio laiškai iš Vilniaus.* Sudarė Jonas Kilius. Vilnius, 1988, p. 404-411.
8. GLEMŽA, Liudas. *Vynas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* Archyvas (nr.23) [žiūrėta 2015 m. gruodžio 7 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vynozurnalas.lt/index.php?&page=694?>
9. HORSEY, Jerome. A relacion or Memoriall abstracted owt of Sir Jerome Horsey his travells, imploiments, services and negociations, observed and written with his own hand. Iš *Russia at the close of the sixteenth century.* Edited by Edward A. Bond. London, 1856, p. 153-266.
10. KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI-XVII a. literatūroje.* Daktaro disertacija. Kaunas, 2002. 158 p.
11. *Kraštas ir žmonės.* Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV-XIX a.). Parengė Juozas Jurginis ir Algirdas Šidlauskas. Vilnius, 1983. 223 p.
12. LAUŽIKAS, Rimvydas. *Istorinė Lietuvos virtuvė.* Maistas ir gėrimai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Vilnius, 2014. 206 p.
13. *Lietuvos egodokumentinis paveldas.* Įrašai [žiūrėta 2015 m. gruodžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://legodoc.lt/duomeu-baze/>
14. *Lietuvos kariuomenė svetimšalių akimis XVI–XVII a.* Sud. Rūstis Kamuntavičius ir Valdas Rakutis. Vilnius, 2009. 180 p.
15. Moda bardzo dobra smażenia różnych konfektów i innych słodkości, a także przyrządzania wszelkich potraw, pieczenia chleba, i inne sekreta gospodarskie i kuchenne. Iš *Monumenta Poloniae Culinaria.* Red. Jarosław Dumanowski, t. 2. Warszawa, 2011. 274 p.
16. PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI-XX amžiuje.* Vilnius, 2013, p. 113-126.
17. PACEVIČIUS, Arvydas. Žydų įvaizdis ir socialinė komunikacija Lietuvoje (XVII–XIX a. pirmoji pusė). Iš *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis.* 1999, t. 14, p. 41-59.
18. TYGIELSKI, Wojciech. *Dyplomacja-Informacja-Propaganda. Podróż Luigiego Bevilacqua, posła toskańskiego na dwory europejskie w 1609 r.* Semper, 2000. 112 p.
19. VAREIKIS, Vygantas. Zwischen Ost und West: Klaipėda ir Klaipėdos kraštas keliautojų ir svetimšalių akimis XVIII–XIX amžiais. Iš *Klaipėda Europos istorijos kontekstuose:* straipsnių rinkinys. Sud. Vasilijus Safronovas. Klaipėda, 2013, p. 106–125.
20. WOLF, Heinrich. *Peregrinationes sive Peregrinationum Heinrichi Wolphii Tigurini brevis et compendiaria descriptio* = Polskie przypadki Henryka Wolfa z Zurychu - dziennik podróży z lat 1570-1578. Oprac. Leszek Kieniewicz. Warszawa, 1996. 122 p.
21. ГОРСЕЙ, Джером. *Записки о России. XVI – начало XVI в.* Москва, 1990. 288 с.

22. МИХЕЕВ, Михаил. *Дневник в России XIX–XX века – эго-текст, или пред-текст* [žiūrėta 2015 m. gruodžio 7 d.]. Prieiga per internetą <http://uni persona.srcc.msu.ru/site/research/miheev/kniga.htm>
23. САГАНОВИЧ, Генадь. Вильна в описании немецкого путешественника Самуеля Кихеля (1586 г.). Iš *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis*. Vilnius, 1998, p. 193–197.
24. СИМАНОВСКИЙ, Николай. *Путевые заметки*. Rusijos nacionalinė biblioteka Sankt Peterburge. F. 777-2-362, lap. 1-40.

LITHUANIA IN THE EYES OF FOREIGN TRAVELLERS: INTIMATE NARRATIVE OR PROPAGANDA?

Arvydas Pacevičius

Summary

On the basis of research data and texts of foreign travel writing about Lithuania, the article discusses the features of egodocuments, i.e. autobiographic writings in the first person, in the view of propaganda and dissemination of stereotypes. It has been established that the boundary between an intimate narrative and a text aimed at the public, seeking to influence and shape opinion, often used to be determined by the process of the preparation of egodocuments for publication. Majority of the texts exploited in the research are attributable to commenting on public affairs, with elements of autobiographical narrative. However, there are some unpurged narratives in the first person, reflecting the author's immediate experiences, intimate occurrences and emotions. One of such texts, attributable to this category, is Travel Diary, 1570–1578 by the Swiss Heinrich Wolf; here the episodes of his visit in Lithuania and its capital city Vilnius are authentic and little influenced by stereotypes, as he was writing for himself and not for a public. In the Age of Enlightenment there was a trend towards campaigning and propaganda, with the aim of ideologically validating the superiority of a certain country or nation over another one, of diminishing economic and cultural achievements of the neighbours. Quite widespread were negative judgements of the abundant Jewish community in Lithuania. On the whole, the features of egodocumental travel writing of foreigners and the width of the range are determined by a broad variety of authors' identities which had been affected by different cultural, social and confessional experiences of the writers.

TOMAS PETREIKIS
Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: petreikist@gmail.com

ĮGYVENIMO KELIĄ PALYDINT (GIMNAZISTO MYKOLO JANKAUSKO ATMINIMŲ ALBUMAS)

Straipsnyje analizuojamas prof. Mykolo Jankausko (1905–1999) atminimų albumas, 1923–1925 m. funkcionavęs Panevėžio vyrų gimnazijoje. Remiantis šiuo atminimų albumu ir kitais šaltiniais, straipsnyje atkuriamas M. Jankausko klasės ir gimnazijos mikroklimatas, turėjęs įtakos albumo svečių atrankai. M. Jankausko atminimų albume fiksuojami 59 įrašai, iš jų – 55 atminimai. Albumas, peržengdamas vienos klasės ribas, dėl savininko aktyvios užklasinės veiklos pasiekė ir žemesnės (7) klasės draugus bei Panevėžio mergaičių gimnazijos moksleives. Straipsnyje išskleidžiama atminimų albume vyraujanti atminimų vidinė struktūra ir jų teminė įvairovė, nustatomos bendrosios mados tendencijos ir individualizuoti sprendimai. Kuriant atminimus išbandytos tradicinės jų pateikimo strategijos, bet būta ir savitumų, kuriuos, manytina, suformavo gimnazijos mokytojai Matas Grigonis ir Juozas Zikaras. Tarp atminimų pasitaiko rečiau sutinkamų dienoraščio išrašų ir preciziškų piešinių plunksnele. Šiame albume kūrybinį kelią pradėjo vėliau žinomi rašytojai Kazys Inčiūra, Jonas Graičiūnas ir Benediktas Rutkauskas. Pasitelkus lyginamąjį metodą, pavyko užčiuopti lietuviškosios albumistikos tradicijų tąsą ir transformacijas nuo XIX a. pabaigos iki XX a. pirmosios pusės.

Reikšminiai žodžiai: albumistika, atminimų albumas, egodokumentas, Stasys Antanas Bačkis, Mykolas Jankauskas, Adolfas Šapoka, Paulius Šležas, Jonas Graičiūnas, Alfonsas Lipniūnas, Panevėžio gimnazija.

ĮVADINĖS PASTABOS

Tradicinis atminimų albumas – elitinės ir masinės kultūros reiškinys. Elitinis atminimų albumas pasižymėjo savo prabangia išvaizda ir

įžymių žmonių autografais. Masinis – buvo kuklesnis, juo dažniausiai dalytasi su draugais[1]. Sandaros požiūriu įdomūs savadarbiai atminimų albumai: atminimai buvo įrašomi vėduoklėje[2] ar širdies formos knygelėje[3]. Istoriškai išskiriamas ankstyvesnis vyriškasis ir vėlyvesnis moteriškasis atminimų albumai. Moteriškasis beveik du pastaruosius šimtmečius buvo vyraujantis. XX a. išpopuliarėjęs ir tapęs masiniu moksleivių bendruomenėje atminimų albumas pradėtas vadinti atminimų sąsiuviniu arba tiesiog sutrumpintai atminimu ar albumu[4]. Jis savo išorine ir estetine išvaizda nebepriminė senųjų tradicijų. Šiuo metu atminimų albumo žanras gaivinamas, ieškoma jam naujų funkcijų[5].

Atminimų albumas, kaip egodokumentikos tipas, pasižymi plačia tarpasmenine komunikacija, kuriama albumo savininko, jo draugų, artimųjų ir laikmečio įžymybių. Tai subjektyvus gyvenamojo laikmečio ir asmens istorijos liudytojas. Jame būta ir atvirumo, romantikos, mados padiktuotų trafaretų, meninių ir kt. bandymų. Kai kurie žymesni lietuvių poetai savo kūrybinį kelią ir pirmąjį pripažinimą pasiekė mokykliniuose albumuose[6]. Egodokumentikos kontekste atminimų albumai brėžia naujų tyrimų perspektyvas, platėjantį žvilgsnį į praeitį, kuri dažniau yra nebe objektyvi – pozityvistinė, o subjektyvi.

Tyrimų apžvalga. Lietuviškoji albumistikos istoriografija bręstanti – pereinamoji iš registracinės į analitinę. Reikšmingiausi albumistikos tyrimai apima XIX a. ir XX a. antrąją pusę. Daugiausia nuveikta

[1] GRIŠKAITĖ, Reda. „... Noriu būti tavo knygoje...": XIX amžiaus pirmosios pusės moterų atminimų albumai (lietuviškieji pavyzdžiai). Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje:* straipsnių rinkinys. Sudarytojas Arvydas Pacevičius. Vilnius, 2013, p. 334.

[2] Įdomi Gerdos Valentin atminimų vėduoklė, saugoma Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje. G. Valentin šokių mokyklos baigimo proga 1899 m. bendraklasiai berniukai ir mergaitės padovanojo vėduoklėje užrašytus atminimus. Žr.: UŽKURAITĖ, Edita. Atminimo albumus palaidojo internetas: atminimas ne vežimas – pora žodžių ir gana. *Vakarų ekspresas*, 2011, balandžio 16, p. 1, 5.

[3] *Elenos Moncevičiūtės atminimų albumas.* 1944. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB) RS, f. 262-880.

[4] STANKUVIENĖ, Rūta. Atminimų tekstų tematiniai aspektai. *Tekstas: lingvistika ir poetika*, 2003, t. 12, p. 48.

[5] *Alytaus rajono gyventojų prirašytas atminimų sąsiuvinis pripažintas Lietuvos rekordas (papildyta interviu)* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2015 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.fm99.lt/alytaus-rajono-gyventoju-prirasytas-atminimu-sasiuvinis-pripazintas-lietuvos-rekordu/>

[6] TUSKENYTĖ, Dovilė. Poetas Marcelijus Martinaitis: „Rašydamas apie baisius dalykus, pradedi juos valdyti". *Universiteto žurnalistas* [interaktyvus], 2013, balandžio 6 [žiūrėta 2015 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.universitetozurnalistas.kf.vu.lt/2013/04/poetas-marcelijus-martinaitis-rasydamas-apie-baisius-dalykus-pradedi-juos-valdyti/>

istorikų ir literatūrologų pastangomis. Istorikė Reda Griškaitė išryškino atminimų albumų tipologiją, jų galimas tyrimo prieigas ir kai kuriuos istorinius šios problemos aspektus. Istorikė išsamiai tyrinėjo XX a. pirmosios pusės Lietuvos moterų atminimų albumus[7]. Literatūrologė Kristina Syrnicka tyrė XIX a. Vilniaus krašto atminimų albumus[8]. Išsamiau tyrinėti ir atskiri, XIX a. menantys, atminimų albumai: Eustachijaus Tiškevičiaus[9] ir Jurgio Mikšo[10]. Menotyrininkas Vytenis Rimkus pirmuosius lietuvių tautinių sąjūdžio atspindžius aptiko XIX–XX a. sandūros Jelgavos lietuviškosios moksleivijos atminimų albume[11]. Nepriklausomos Lietuvos metų albumistikos tradicijas atspindi Liucijos Snarskienės pristatytas Telšių gimnazisto Prano Genio atminimų albumas[12]. Vladas Žukas savo straipsnyje susitelkė į nacių okupacijos 1941–1944 m. laikotarpiu turėtą atminimų albumą[13]. Spaudoje lakoniškai pristatyti ir lietuvių tremtinių atminimų albumai[14]. Etnologė Rūta Stankuvienė šiuolaikinius atminimų albumus tyrė kaip sociokultūrinį moksleivių bendruomenės reiškinį[15]. Tyrimus tęsianti folkloristė Živilė Dapšauskaitė savo darbuose į XX a. antrosios pusės – XXI a. atminimų albumus žvelgia kaip į liaudies kūrybos erdvę[16]. Chronologine ištirtumo spraga laikytina XX a. pirmoji pusė. Esminė tyrimų stokos priežastis – šaltinių trūkumas. Pirma, stokojama išlikusių albumų. Antra, nėra užtektinai archyvinės ir kt. medžiagos nustatant atminimų autorius ir juos interpretuojant.

7 GRIŠKAITĖ, Reda. „... Noriu būti tavo knygoje...": XIX amžiaus pirmosios pusės moterų atminimų albumai (lietuviškieji pavyzdžiai), p. 317–402.
8 SYRNICKA, Kristina. „Ku pamięci". O wileńskich sztambuchach i pamiętnikach. Iš *Literatura i wyobraźnia*: prace ofiarowane profesorowi Tadeuszowi Żabskiemu w 70 rocznicę urodzin. Wrocław, 2006, p. 621–638.
9 SYRNICKA, Kristina. Eustachijaus Tiškevičiaus atminimų albumas. Iš *Eustachijus Tiškevičius*: darbai ir kontekstai: mokslo straipsnių rinkinys. Vilnius, 2014, p. 269–279.
10 KAUNAS, Domas. *Aušrininkas*: Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas. Vilnius, 1996, p. 56 ir kt.
11 RIMKUS, Vytenis. Atminimų albumėlis. Iš *Aštuntieji Povilo Višinskio skaitymai*. Šiauliai, 2004, p. 44–48.
12 SNARSKIENĖ, Liucija. Prano Genio „Atminimų" knygelė ir filosofas, rašytojas Vydūnas. *Žemaičių žemė*, 2009, nr. 1, p. 50–53.
13 ŽUKAS, Vladas. Atminimų albumėlis. *Krantai*, 1999, nr. 3, p. 8–11.
14 VITKUTĖ-VAINAUSKIENĖ, Jūratė Teresė. Vaikų svajonės atminimų albumėly... *Tremtinys*, 2013, rugsėjo 20 (nr. 35), p. 4.
15 STANKUVIENĖ, Rūta. Atminimų kaip rašymo sau mitas. *Liaudies kultūra*, 2003, nr. 4 (9), p. 42–43; STANKUVIENĖ, Rūta. Atminimų tekstų tematiniai aspektai, p. 48–49.
16 DAPŠAUSKAITĖ, Živilė. Kalbėjimo aktas mokyklinių atminimų tekstuose. *Tekstas: lingvistika ir poetika*, 2011, t. 18, p. 29–31; DAPŠAUSKAITĖ, Živilė. Pagrindinės šiuolaikinių mokyklinių atminimų teminės grupės. *Liaudies kultūra*, 2010, nr. 5 (134), p. 29–34; DAPŠAUSKAITĖ, Živilė. „Mes visi – atėję iš vaikystės": gyvenimo ciklas atminimų tekstuose. *Tautosakos darbai*, 2010, t. XL, p. 160–198.

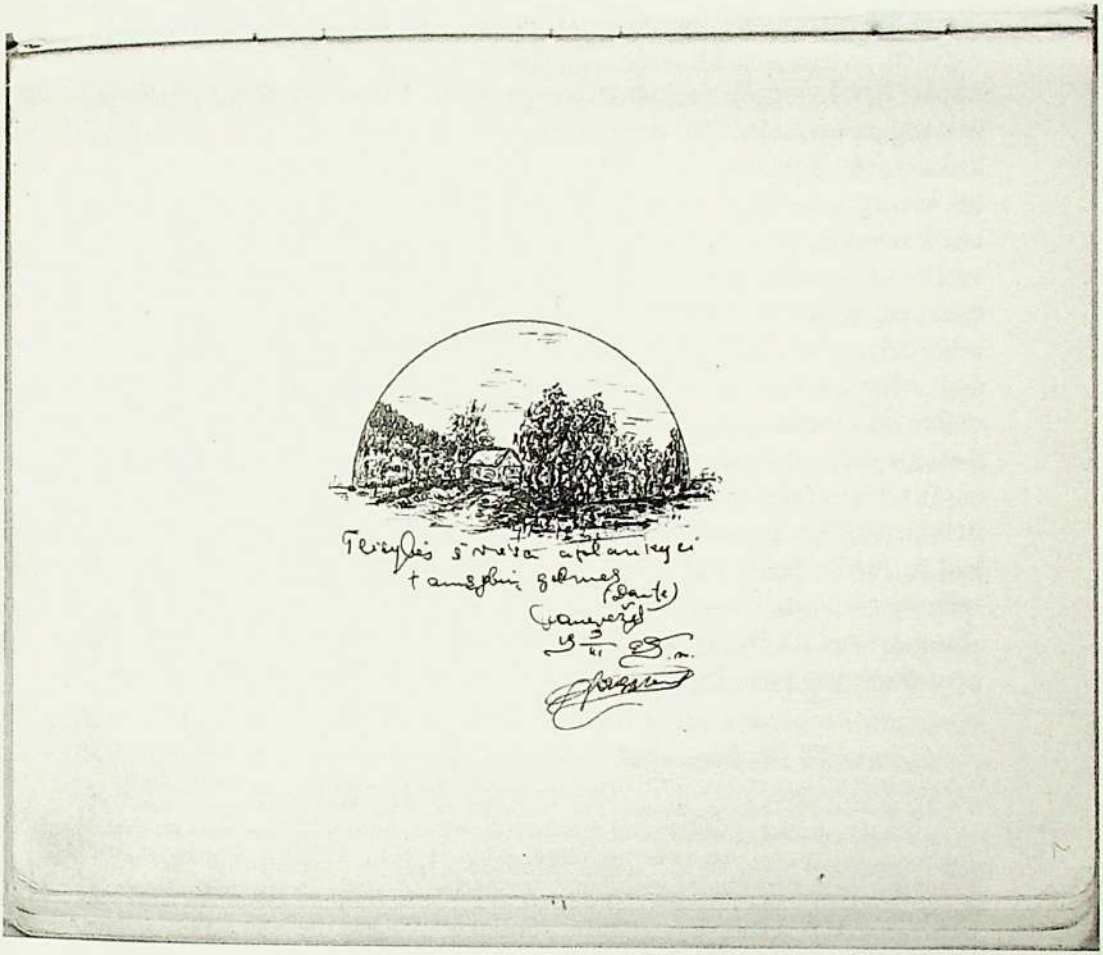

Panevėžio vyrų gimnazijos gimnazisto, vėliau architekto, menotyros mokslų daktaro Felikso Bielinskio (1904–1986) įrašas klasės draugo Mykolo Jankausko 1923–1925 metų atminimų albume. Iš dr. Tomo Petreikio asmeninio archyvo

Tyrimo šaltiniai. Lietuvoje nėra parengto atminimų albumų registro, tad nėra aišku, kokia šio dokumentinio paveldo apimtis ir išlikimas. Antikvarinėje prekyboje dar pasitaiko XIX a. atminimų albumų[17], jų daugiau turi ir institucinės bibliotekos. XX a. pirmosios pusės paveldas kuklesnis[18]. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomi keturi atminimų albumai, sukurti 1939–1944 m.[19]. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje – du: 1924 m.[20] ir 1940 m.[21]. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne – vienas: 1933–1938 m.[22]. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje – vienas: 1911 m.[23]. Žemaičių „Alkos" muziejuje – vienas: 1920–1921 m.[24]. Privačiame V. Rimkaus rinkinyje – vienas: 1894–1906 m. Skaitmeniniu formatu publikuotas Stasio Pociaus 1941–1943 m. albumas[25]. Antrojo pasaulinio karo kataklizmai, nacių ir sovietų represijos[26], inteligentijos pasitraukimas į Vakarus[27] žaibiškai naikino šį XX a. pirmosios pusės egodokumentikos žanrą. Konstatuotina, kad jų institucinėse Lietuvos bibliotekose išlikęs kiekis ir chronologinė apimtis tik iš dalies gali atskleisti, kokiomis idėjomis gyveno ir kokias albumistikos tradicijas tęsė Nepriklausomos Lietuvos jaunimas. Šiame kontekste vertingas Panevėžio vyrų gimnazijos moksleivio, vėliau žino-

17 *Vilniaus aukcionas*: [Meno rinkos agentūros aukcionas nr. 5]. Vilnius, 2008, p. 17.

18 Dėkoju VUB RS, LMAVB RS ir LLTIB darbuotojams maloniai padėjusiems ieškant atminimų albumų.

19 *Elenos Moncevičiūtė atminimų albumas*. 1944. VUB RS, f. 262-880; *[Elenos Moncevičienės] Gimnazijos mokslo draugių atminimai (1943–1945) – linkėjimai*. VUB RS, f. 262-850. 72 lap.; *Marijos Šlapelienės atminimų ir autografų albumas*. 1939, 1973–1974. VUB RS, f. 119-222$_2$. 48 lap.; *Vlado Žuko atminimų albumas*. 1943–1944. VUB RS, f. 141-456. [37] lap.

20 *Jono Balio atminimų albumas*. 1924. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 29-35. 34 lap.

21 *Sauliaus Matjošaičio atminimų albumas*. 1940. LMAVB RS, f. 391-27.

22 *Aleksio Rannito atminimų albumas*. 1933–1939. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos (toliau – LLTIB) rankraštynas, f. 38-1. 81 lap.

23 *Jurgio Bukėno atminimų albumas*. 1911. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNB RKRS), f. 123-700. 24 lap.

24 SNARSKIENĖ, Liucija. Prano Genio „Atminimų" knygelė ir filosofas, rašytojas Vydūnas, p. 50–53.

25 *Stasio Pociaus atminimų albumas*. [Kaišiadorys], 1941–1943 [žiūrėta 2015 m. kovo 1 d.]. [44] p. Prieiga per internetą: <http://etnologijadb.vdu.lt/Archyvas_1284975199/Archyvas_1284975199_1290086732/>

26 POŠKUS, Vidas. *Absurdo ir mirties koliažas*: įkalčiai kaip meno kūriniai [interaktyvus]. 2014, rugpjūčio 25 [žiūrėta 2015 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://katarsisvp.blogspot.com/2014/08/absurdo-ir-mirties-koliazai-ikalciai.html>

27 Žymaus estų žurnalisto, meno kritiko ir literato Aleksio Rannito (1914–1985) atminimų albumas, jam pasitraukus į Vakarus, Antano Sniečkaus buvo rastas Lietuvos veterinarijos akademijos šiukšlyne. Žr.: SNIEČKUS, Antanas. *Laiškas Kostui Korsakui*. Vilnius, 1960, spalio 8. LLTIB rankraštynas, f. 38- 43, lap. 1.

mo miškotyrininko, profesoriaus Mykolo Jankausko (1905–1999) atminimų albumas. Jis saugomas šio straipsnio autoriaus rinkinyje.

M. Jankauskui priklausęs atminimų albumas įsigytas 2013 m. balandžio 27 d. Vilniaus kolekcininkų klube (ant Tauro kalno esančiuose Profsąjungų rūmuose ir jų prieigose). Tądien buvo geras oras, daugiausia prekeivių savo prekes buvo išsidėlioję lauke. Ant nepažįstamos prekeivės stalelio tarp niekuo neišsiskiriančių daiktų gulėjo gražiai įrištas rankraštis. Jis akį patraukė savo margintos drobės įrišu ir auksintu bloku. Derėtasi (ir nuderėta) trumpai. Įsigyjant rankraštį dalyvavo prof. V. Žukas ir bibliofilas Gintautas Trumpis. Vėliau profesorius, apžiūrėjęs šį atminimų albumą, teigė, kad jie pardavinėti knygynuose, buvę gana brangūs. Knygynai ne vien albumais prekiavo, bet ir užsiėmė jų leidyba. Marijos Šlapelienės knygynas Vilniuje 1939 m. buvo išleidęs gana kuklios išvaizdos patriotinio turinio atminimų albumą[28].

Prof. M. Jankauskas visą aktyvų gyvenimą užsiėmė moksline veikla. Po mirties giminėms paliko daug rankraščių. Žinoma, kad M. Jankausko gimnazijos laikų užrašai ir kt. medžiaga sudegė per gaisrą tėvų ūkyje[29]. Profesorius garsėjo kaip aistringas medžiotojas, mėgo kolekcionuoti medžioklės trofėjus. Ne mažesnis praeities prisiminimo *trofėjus* buvo ir jo gimnazijos laikų atminimų albumas. Po savininko mirties profesoriaus archyvą paskutinė tvarkė marti Romualda Jankauskienė[30]. Tikėtina, kad į antikvarinę prekybą M. Jankausko albumas pateko iš giminių ar pažįstamų, kurie iki galo nesuvokė šios kūrinio išliekamosios vertės, rankų.

M. Jankausko atminimų albumo formatas panašus į standartinio sąsiuvinio – 21x13 cm. Suskaičiavus lankus nustatyta, kad apimtis buvusi 60 lapų, išliko 48, trūksta 12 lapų. Mokykliniuose albumuose lapų trūkumai susidarydavo dėl trijų priežasčių: 1) pašlijus santykiams su atminimų albumo savininku, atminimų lapą išplėšdavo atminimo autorius[31], 2) pašlijus albumo savininko santykiams su atminimų autoriumi, išplėšdavo

[28] *Marijos Šlapelienės atminimų ir autografų albumas*. 1939, 1973–1974. VUB RS, f. 119-222$_2$, įrišimo priešlapis.
[29] [JANKAUSKAS, Mykolas]. Mykolo Jankausko prisiminimai. Iš *Profesorius Mykolas Jankauskas*. Akademija (Kauno r.), 2005, p. 48.
[30] JANKAUSKIENĖ, Romualda. Mūsų senelis. Iš *Profesorius Mykolas Jankauskas*. Akademija (Kauno r.), 2005, p. 127, 129, 133.
[31] STANKUVIENĖ, Rūta. Atminimų kaip rašymo sau mitas, p. 43.

albumo savininkas[32], taip pat 3) dėl politinių aplinkybių vengiant persekiojimo, atminimų lapus išplėšdavo albumo savininkas. M. Jankauskas Antrojo pasaulinio karo metais buvo patekęs į sovietų kareivių rankas, jų vedamas per mišką ištrūko, kurį laiką slėpėsi tėvų ūkyje[33]. Sovietinis saugumas mokykliniuose albumuose rastus patriotinius įrašus traktavo kaip inkriminuojančią medžiagą[34]. Tad, įvertinus minėtas aplinkybes, galima manyti, kad šiuo atveju trečioji priežastis būtų įtikinamiausia.

Išlikę albumo lapai mano ranka sunumeruoti. Albumo įrišas kietas, aptrauktas augaliniais gėlių motyvais spalvinta ornamentuota drobe ir truputį paminkštintas. Kaip įprasta, įrišo blokas auksintas. Priešlapiai pilkšvi, su augaliniais motyvais. M. Jankausko albumą palyginus su kitais to meto išlikusiais atminimų albumais, galima teigti, kad vyriški atminimų albumai buvo kukliau apipavidalinami, tad šis albumas buvo orientuotas į moterų auditoriją. Albumo popierius storesnis, be vandenženklių, nelieja, puikiai tinka piešti. Bloko lankai trijose vietose sutvirtinti metalinėmis sankabėlėmis. Tuo metu šis įrišimo būdas Lietuvos spaustuvių knygrišyklose nenaudotas, tad galima manyti, kad nagrinėjamas atminimų albumas buvo gamintas profesionalaus knygrišio. Savo prabanga šiam albumui prilygsta tik Kupiškio progimnazisto Jono Balio (1924) ir estų žurnalisto Aleksio Rannito (1933–1938) atminimų albumai. Nepaisant minėtų praradimų, M. Jankausko albumas išlaikytas gerai, tik vietomis nuo vartymo pasitaiko nežymiai suteptų lapų kampų. Sprendžiant iš įrašų, chronologinis albumo datavimas išsitenka 1923–1925 m. Iš viso albume 59 įrašai, iš jų – 55 atminimai, kurių skaičius turėjo būti didesnis bent 12-a įrašų: buvo įprasta pirma užpildyti tuščius lapus ir tik vėliau ieškoti tuščių puslapių. Atsiradę albumo trūkumai savaimingai riboja tyrimo išsamumą, tad daugelis straipsnyje nustatytų faktų ir dėsningumų išlieka nepilni ir ne iki galo užtikrinti.

Kiti šaltiniai. Nagrinėjamo albumo savininkas M. Jankauskas 1919–1925 m. mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. Jos archyvas išlikęs Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) (f. 849). Ten yra

32 ŽUKAS, Vladas. Atminimų albumėlis, p. 11.
33 JANKAUSKAS, Antanas Mykolas. Mūsų mylimą dėdę prisiminus. Iš *Profesorius Mykolas Jankauskas*. Akademija (Kauno r.), 2005, p. 115–116.
34 POŠKUS, Vidas. *Absurdo ir mirties koliažas*: įkalčiai kaip meno kūriniai.

saugomi gimnazijos klasių semestriniai žurnalai[35] ir moksleivių asmens bylos[36]. Šiam tyrimui tai nepamainomas šaltinis: albumo svečiai pasirašinėdavo pavardėmis, vardais, inicialais, kartais ir parašu. Ne vienerius metus pildytas albumas turėjo nemažai svečių (įrašų autorių), kurių braižas taip pat keitėsi. Tik remiantis gimnazistų asmens bylose užfiksuota jų besikeičiančia rašysena, ją lyginat su albume esančiąja, buvo galima nustatyti tikruosius atminimų autorius. Dalis Panevėžio vyrų gimnazijos moksleivių asmens bylų tarpusavyje susimaišiusios, todėl žinios apie atminimo albumų svečius pildytos ir iš jų asmens bylų, saugomų Vytauto Didžiojo universiteto (f. 631) ir kt. fonduose.

Trumpus savo gyvenimo atsiminimus yra parašęs pats M. Jankauskas, bet mokslai gimnazijoje paliesti tik fragmentiškai[37]. Sūnėnas Antanas Mykolas Jankauskas nemažai iš dėdės išgirstų atsiminimų perpasakojo savo atsiminimuose apie jį[38]. M. Jankausko marti Romualda Jankauskienė apie šešurą taip pat paliko šiam tyrimui reikšmingų atsiminimų[39]. Skelbti M. Jankausko gimnazijoje pažinotų draugų Kazio Inčiūros[40], Antano Stasio Bačkio[41] ir Jono Šukio[42] atsiminimai. Užfiksuoti atsiminimai praplečia suvokimą apie M. Jankausko klasėje ir gimnazijoje tvyrojusią atmosferą. Iš ikonografinių šaltinių minėtina Maironio lietuvių literatūros muziejuje saugoma M. Jankausko 1925 m. (tikriausiai balandžio 30) išleistuvėms daryta klasės nuotrauka[43] ir gimnazijos baigimo vinjetė[44]. Pastaroji pasitarnavo nustatant albume įrašus palikusių mergaičių tapatybes.

Susisteminus publikuotus ir nepublikuotus šaltinius buvo parengtas

[35] *Panevėžio valstybinės berniukų gimnazijos 1923–1924 m. m. semestrinis žurnalas*. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 849, ap. 2, b. 16, lap. 54–80; *Panevėžio valstybinės berniukų gimnazijos 1924–1925 m. m. semestrinis žurnalas*. LCVA, f. 849, ap. 2, b. 21, lap. 64–80;

[36] Iš viso šiam tyrimui buvo peržiūrėta daugiau nei 50 gimnazistų asmens bylų.

[37] [JANKAUSKAS, Mykolas]. Mykolo Jankausko prisiminimai, p. 8–13.

[38] JANKAUSKAS, Antanas Mykolas. Mūsų mylimą dėdę prisiminus, p. 108–127.

[39] JANKAUSKIENĖ, Romualda. Mūsų senelis, p. 127–133.

[40] INČIŪRA, Kazys. Anuo metu Panevėžio gimnazijoje. Iš *Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose*. Sudarė Vytautas Baliūnas. Panevėžys, 2007, p. 205–220.

[41] BAČKIS, Stasys Antanas. Mano keli prisiminimai apie Panevėžio gimnazijos mokytojus. Iš *Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose*. Sudarė Vytautas Baliūnas. Panevėžys, 2007, p. 221–223.

[42] ŠUKYS, Jonas. Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Panevėžio gimnazijoje. Iš *Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose*. Sudarė Vytautas Baliūnas. Panevėžys, 2007, p. 415–419.

[43] *Panevėžio gimnazijos 8 klasės mokinių fotografija*. 1925. Maironio lietuvių literatūros muziejus, F3-888.

[44] *Panevėžio valstybinės gimnazijos mergaičių III ir vyrų VI laidos vinjetė*. Panevėžio kraštotyros muziejus, PKM F2718, GEK 14301.

priedas „Mykolo Jankausko atminimų albumo įrašų autoriai". Priedu siekiama pratęsti esamą tyrimą ir palengvinti tekste minimų asmenų paiešką.

Tyrimo objektas – M. Jankausko atminimų albumas kaip jaunimo tarpasmeninės socialinės komunikacijos raiškos forma ir vieta. Keliamas tikslas – išanalizuoti mokyklinio atminimų albumo bendruomenės dokumentinius komunikacinius ryšius ir raiškos formas. Uždaviniai: 1) nustatyti atminimų albumo svečius, 2) išanalizuoti komunikacijos lauko aprėptį ir komunikacijos tankį, jį siejant su gimnazijos bendruomene, 3) atskleisti dokumentinės komunikacijos raiškos formų pasirinkimo tendencijas.

ALBUMO KOMUNIKACINIS TINKLAS (SAVININKAS, DRAUGAI, RYŠIAI)

Atminimų albumas – kolektyvinės dokumentinės komunikacijos saviraiškos forma ir rezultatas, pasižymintis savo išskirtine teksto kūrimo dinamika ir statika. Albumo autorius – (ne)tiesiogiai bendraujantis kolektyvas, kuriantis albumo savininkui ir autoriui suprantamą tekstą. Mokyklinio atminimų albumo turinį (įrašai, seka[45]) ir autorių komunikavimo tinklą kuria savininkas, pasitelkdamas savo klasės, gimnazijos, laisvalaikio draugus, kartais ir mokytojus[46]. Albumo savininkas, valdydamas ryšių tinklą, kartu tampa ir albumo turinio architektu: jis paskiria laiką, dažnį ir atrenka asmenis, patikėdamas jiems savo albumą. Kiekvienas moksleivis turėjo artimesnių draugų ir pažįstamų: pirmieji sudarė komunikacijos tinklo branduolį, o likusieji – nutolo į pažinties periferiją. Subjektyvia albumo architekto nuožiūra vykusi kūrėjų atranka buvo sentimentaliai pasverta – ateityje prisiminti norėta tik artimiausius. Visų kitų albume nerasime, bet galime numanyti, kad albumo savininko pažinčių laukas buvo kelis kartus platesnis – tai neišnaudotas potencialas. Nors atminimas suvokiamas kaip raštu pateiktas kalbėjimas tarp atminimą paliekančiojo ir to, kuriam tai skirta[47], bet išrinktieji albumo svečiai

[45] Atminimų albumų savininkų parinkta seka dažnai priklauso nuo klasės mikroklimato. Neverbalinės komunikacijos požiūriu išskirti pirmų penkių asmenų įrašai laikomi svarbiausi albumo savininkui. Žr. STANKUVIENĖ, Rūta. Atminimų kaip rašymo sau mitas, p. 43.

[46] P. Genio ir V. Žuko atminimų albumuose yra mokytojų įrašų. Ši tendencija išlieka XX a. antroje pusėje.

[47] DAPŠAUSKAITĖ, Živilė. Kalbėjimo aktas mokyklinių atminimų tekstuose, p. 30.

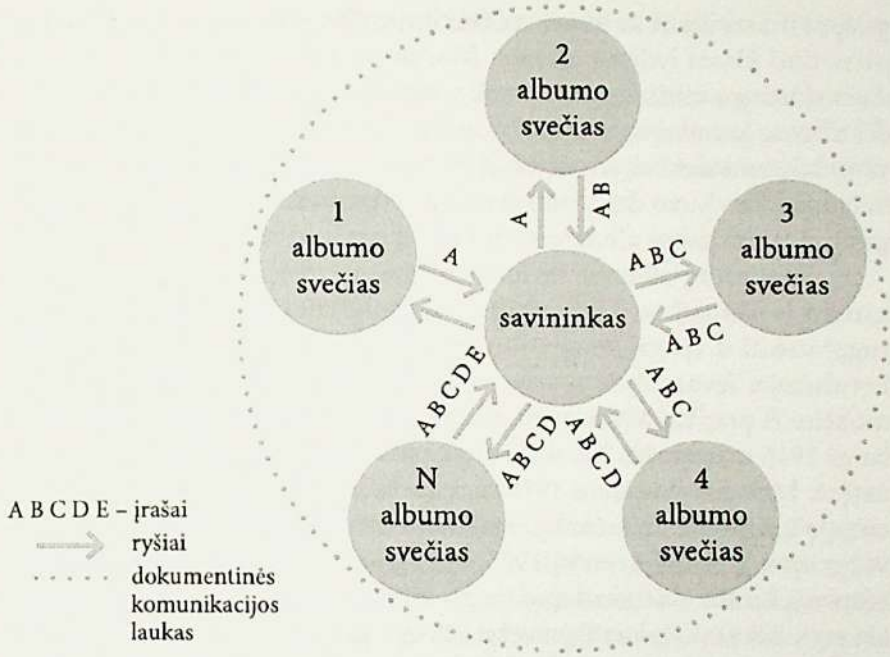

Atminimų albumo dokumentinės komunikacijos modelis. *Sudaryta autoriaus*

galėjo laisvai perskaityti ankstesnius įrašus, todėl netiesiogiai visi albumo kūrėjai taip pat buvo tarpusavyje susiję (*žr. schemą*). Be albumo architekto parodytos malonės, jų kūrybinei laisvei taip pat darė įtakos nuolat mažėjanti kūrybos erdvė (pirmieji pasirinkdavo geriausias vietas), o kartais ir ankstyvesni jų pačių palikti įrašai (buvo įprasta albumą artimesniems draugams patikėti ne kartą[48]).

Atminimų albumas, kaip tarpasmeninės dokumentinės komunikacijos forma, analizuotinas keliais pjūviais: išryškinant komunikacijos tankį ir galimą komunikacijos tinklo plotį. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad moksleiviai ne visada savo albumą patikėjo tik artimiems draugams, bet dažnai ir klasės lyderiams. Todėl pasiūlymas palikti įrašą albume taip pat

[48] SNARSKIENĖ, Liucija. Prano Genio „Atminimų" knygelė ir filosofas, rašytojas Vydūnas, p. 51.

galėjo būti susijęs ir su klasės mikroklimatu bei albumo savininko siekiu įsitvirtinti klasės lyderių gretose. Įvairios jaunimo organizacijos suartindavo skirtingo amžiaus, bet panašių interesų ir pažiūrų moksleivius, todėl albumo komunikacinis tinklas išsiplėsdavo. Žymėtina, kad iš atokesnių vietų kilę moksleiviai, jei neturėdavo mieste giminių, gyvendavo bendrabučiuose. Ten buvo dar viena glaudaus popamokinio bendravimo vieta, galėjusi turėti įtakos albumo savininko sprendimams.

Atminimų albumo savininkas Mykolas Jankauskas, Antano Jankausko ir Veronikos Kazlauskaitės-Jankauskienės sūnus, gimė 1905 m. rugpjūčio 22 d. (pagal senąjį stilių – rugpjūčio 9 d.) Šniūrų kaime, Pušaloto valsčiuje. Tėvas valstietis nebuvo itin raštingas, bet pasirašyti lietuviškai mokėjo. Iš pradžių Mykolas mokėsi Pušaloto pradžios mokykloje, kurią baigė 1916 m. gegužės 2 d. ir Pirmojo pasaulinio karo metais mokslų nebetęsė. Mokslus atnaujino 1918 m. rudenį įstojęs į Linkuvos gimnazijos antrąją klasę. 1919 m. išlaikęs egzaminus, nuo liepos 1 d. perėjo į Panevėžio vyrų gimnaziją, kurią 1925 m. gegužės 2 d. baigė[49] ir studijas tęsė Lietuvos žemės ūkio akademijoje, pasirinkdamas miškininkystės studijų kryptį[50]. M. Jankauskas Panevėžyje turėjo giminių – ten siuvėjos amatu vertėsi jo vyresnioji sesuo Emilė, daug prisidėjusi prie Mykolo mokslų Panevėžyje[51].

M. Jankauskas, mokydamasis Panevėžio gimnazijoje, buvo aktyvus mokyklos visuomeniniame gyvenime. Mykolas dalyvavo Panevėžio skautų tunte (nuo 1924 m. minimas kaip „Kęstučio" draugovės skiltininkas[52]), save išbandė literatūrinėje kūryboje (rašė eilėraščius[53], spėtina, priklausė gimnazijoje veikiančiai „Meno kuopai"), taip pat buvo gimnazijos teatralų grupelės narys[54]. Visuomeninė veikla, peržengianti formalų

[49] *Mykolo Jankausko asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1934, lap. 1–7.

[50] M. Jankauskas 1929 m. baigęs akademiją iki 1942 m. dirbo Miškų departamente. Antrojo pasaulinio karo metais ėjo Šiaulių miškų urėdijos urėdo-inspektoriaus pareigas. Po karo 1945–1949 m. dėstė Vilniaus universiteto Miškų ūkio fakultete. Lietuvos žemės ūkio akademijoje 1949–1952 m. ėjo Miškų ūkio fakulteto dekano pareigas. Vėliau 1950–1989 m. dirbo Miškų institute prie Kauno. Jam 1955 m. suteiktas daktaro, 1962 m. habilituoto daktaro, o 1972 m. ir profesoriaus vardas. Mirė 1999 m. kovo 9 d. Karmėlavoje. Žr. pl.: VAIČYS, Mečislovas. Mykolo Jankausko gyvenimo ir darbo kelias. Iš *Profesorius Mykolas Jankauskas*. Akademija (Kauno r.), 2005, p. 8–13.

[51] [JANKAUSKAS, Mykolas]. Mykolo Jankausko prisiminimai, p. 47.

[52] Įsakymas 43 Nr. *Skautų žodis*: Panevėžio tunto skautų neperiodinis laikraštėlis, 1924, spalio mėn. (nr. 1), p. 6.

[53] [JANKAUSKAS, Mykolas]. Mykolo Jankausko prisiminimai, p. 48.

[54] INČIŪRA, Kazys. Anuo metu Panevėžio gimnazijoje, p. 216–217.

bendravimą klasėje, leido Mykolui išskirti bendraminčių ir artimesnių draugų aplinką.

Visuomeniniame Panevėžio gimnazijos gyvenime pasižymėjęs gimnazistas, draugų ir bendraminčių dėmesio nusipelnęs jaunuolis, 7 klasės mokinys buvo pagerbtas išskirtine dovana – prašmatniu atminimų albumu. Jame įrašyta eiliuota dedikacija skelbė:

Linkim, kad vardas kitų skirtas,
Tau kūdikystės dienose
Geros atminties būt išgirtas,
Visose žmonių kartose.
Kad niekados jis nepražūtų
Tarp ilgos ateities dienų,
Kad garbingesnis jisai būtų
Už garbę dangaus aniolų!

Po šia 1923 m. rugsėjo 29 d. dedikacija pasirašė: *Draugės ir draugai: Kuostė, A. Juzulėnas, A. Braždys* (lap. 1[55]). Iššifravus parašus, nustatyta, kad tarp dovanotojų – Panevėžio mergaičių gimnazijos mokinė, teatralė Konstancija Braždytė[56], jos brolis Panevėžio gimnazijos 6 klasės mokinys[57] Antanas Braždys[58] ir 4 klasės mokinys Augustas Juzulėnas[59]. Antanas ir Konstancija Braždžiai buvo kilę iš dvarininkų šeimos. Jų tėvas Bronislovas Braždys (1882–1935) valdė Vašuokėnų dvarą netoli Anykščių[60]. Atminimų albumas, užgimęs bajoriškoje aplinkoje, joje ir išliko labiau vertinamas. Valstiečių vaikai tuo metu vargiai suvokė albumų reikšmę, tad, atrodytų, šie jaunuoliai iš visų Mykolo aplinkos draugų geriausiai apie albumus nutuokė ir galėjo jį įpirkti. Pagal bajoriškoje aplinkoje aptinkamą tradiciją[61]

[55] Čia ir toliau nurodomi M. Jankausko atminimų albumo lapai.
[56] *„Aido" draugijos pastatyto spektaklio „Čigonė Aza" scena*: fotografija. 1922. Panevėžio kraštotyros muziejus, PKM F 5159.
[57] *Panevėžio vyrų gimnazijos 1923–1924 m. dienynai*. LCVA, f. 849, ap. 2, b. 16, lap. 54–55.
[58] *Antano Braždžio asmens byla*. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 4400, lap. 3.
[59] *Augusto Juzulėno asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 2314, lap. 7.
[60] BITVINSKIS, Linas. Ar skulptoriaus Antano Braždžio „Gervė" nutūps Anykščiuose. *Anykšta*, 2014, gegužės 24 (nr. 58), p. 12.
[61] Vardo diena tradiciškai buvo reikšmingesnė už gimimo dieną, todėl buvo įprasta reikšmingesnes dovanas (tarp jų ir atminimų albumus) įteikti per vardadienį. Visą gyvenimą M. Jankauskas iškilmingiau švęsdavęs savo vardadienį, nei gimtadienį. Žr.: GRIŠKAITĖ, Reda. Emilijos Beniovskytės-Vrublevskienės (Emilia z Beniowskich Wroblewska, 1830-10-05–1886-12-23) dienoraščiai (1850-08-05–1886-09). *Archivum Lithuanicum*, 2012, t. 14, p. 281; JANKAUSKIENĖ, Romualda. Mūsų senelis, p. 132.

šis puošnus albumas buvo įteiktas Mykolui per jo vardadienį – Mykolines. Nuo šios dienos, albumo savininko prižiūrimas, jis pradėjo savo kelionę. Žymėtina, kad ši dedikacija pakeitė albumo savininko kvietimą pasidalyti savo atminimais, kaip tai aptinkama kituose to laikmečio albumuose.

Draugai ir draugės. Ne tik albumo savininkas turėjo galimybę duoti savo draugams, bet ir jo draugai jautė moralinę atsakomybę už įrašą[62]. Dėl objektyvių priežasčių albumas negalėjo pasiekti visos klasės mokinių. Iš viso septintokas M. Jankauskas turėjo 32 klasės draugus, bet, sprendžiant iš albume išlikusių įrašų, ne su visais jais artimai bendravo. Po albumo gavimo ilgokai luktelėjęs Mykolas albumą pirmiausiai pasiūlė savo suolo draugui[63], klasės seniūnui[64], aktyviam skautui ir literatui Kaziui Inčiūrai. Pastarasis 1924 m. vasario 5 d. albume įrašė eilėraštį (lap. 28). Nežinia, dėl kokių intencijų naują, kituose albumuose nesutinkamą madą įvedė skautas ir teatralas Paulius Šležas, pirmasis vienu kartu albume įrašęs du atminimus. Po jo ir kiti Mykolo draugai – Stasys Antanas Bačkis, teatralas Stasys Juodikis, buvęs suolo draugas Benediktas Labanauskas, Antanas Nemickas, Adolfas Šapoka ir Albinas Varnas – elgėsi taip pat. Likę Mykolo bičiuliai: Kazys Dausa, Matas Kasperavičius, Aleksas Kumskas, Alfonsas Lipnickas, Antanas Morkūnas, skautų vyriausiasis skiltininkas ir teatralas Bronius Paliulionis[65], Vladas Pyragius, Karolis Stapulionis ir Juozas Šapoka, kaip įprasta, vienu ypu paliko po vieną įrašą. Šie 16 išrinktųjų klasės draugų buvo pirmieji nusipelnę Mykolo pasitikėjimo.

Panevėžio vyrų gimnazijoje 1924–1925 m. 8 klasėje moksleivių padaugėjo iki 35. Nepaisant šio pagausėjimo, Mykolo itin artimų klasės draugų ratas sklendėsi: tik K. Dausai, A. Morkūnui, V. Pyragiui ir A. Varnui albumas duotas pakartotinai. Sustiprėjo M. Jankausko bendravimas su klasės senbuviais Feliksu Bielinskiu, teatralu Kazimieru Bučiūnu, Albinu Leščinsku, Antanu Mačiuku, Antanu Miežiniu, Alfonsu Palioniu, Adolfu Skačkausku, skautų skiltininku Antanu Vaitkevičiumi ir Antanu Broniumi Valikoniu. Taip pat pradėta artimiau bendrauti su naujokais, 8 klasėje antriems metams paliktais literatu ir teatralu Jonu Graičiūnu bei

[62] ŽUKAS, Vladas. Atminimų albumėlis, p. 11.
[63] JANKAUSKAS, Antanas Mykolas. Mūsų mylimą dėdę prisiminus, p. 110.
[64] INČIŪRA, Kazys. Anuo metu Panevėžio gimnazijoje, p. 220.
[65] *Skautų žodis*: Panevėžio tunto skautų neperiodinis laikraštėlis, 1924, spalio mėn. (nr. 1), p. 4, 7.

Kaziu Kumpausku. Tai nebuvo pavyzdiniai moksleiviai, bet per visuomeninę veiklą su jais Mykolo kalba jau ir anksčiau turėjo būti rasta. Ypatinga draugystė M. Jankauską siejo su A. Varnu, kuris, sprendžiant į pastarojo atminimo turinio (lap. 11) ir Mykolo refleksijos (*Už tak nadoielo mnie eta „skatyna"*), galėjo būti kambario draugas. Pažymėtina, kad M. Jankausko sūnėnas A. M. Jankauskas savo atmintyje iš dėdės pasakojimų labiausiai įsiminė S. A. Bačkio, J. Graičiūno, K. Inčiūros, A. Lipniūno, A. Šapokos ir P. Šležo vardus[66]. K. Inčiūra[67] iš savo klasės draugų taip pat išskyrė M. Jankauską. Tad galima manyti, kad šis atminimų albumas gana objektyviai atspindi artimiausius Mykolo draugus.

Anksčiau žemesnių klasės mokinių šalinęsis M. Jankauskas pradėjo artimiau bendrauti ir su 7 klasės mokiniais: garbės skautu Vytautu Blynu, pasižymėjusiu menininku Bernardu Buču, Antanu Gaušu (spėjama), Bronislovu Lazausku, Benediktu Rutkausku, Jurgiu Sadausku, Jonu Slavinsku ir literatu Jonu Šukiu. Dėl Pirmojo pasaulinio karo kataklizmų daugelis gimnazistų buvo vyresni, tad amžiumi jie mažai kuo skyrėsi nuo Mykolo. Šiuos moksleivius M. Jankauskas prisiminė baigdamas gimnaziją – 1925 m. gegužės–birželio mėnesiais.

Mykolo aplinkoje nuo 1924 m. pabaigos atsirado ir merginų – Panevėžio mergaičių gimnazijos moksleivių. Tuo metu Panevėžio vyrų ir mergaičių gimnazijos veikė po vienu stogu. Su merginomis jaunuolis artimiau susipažino Panevėžio skautų tunte ir dalyvaudamas bendruose teatriniuose gimnazijos renginiuose. Iš albumo įrašų galima manyti, kad bendrauta su skaute Valerija Laučyte (3 įrašai), Eugenija Grigonyte, teatrale Alfonsa Indrulaityte, Anastazija Žilyte ir Stanislava (Stase) Grigaityte (po 1 įrašą). V. Laučytė gimnazijoje mokėsi 1923–1928 m.[68], aktyviai dalyvavo Panevėžio „Birutės" draugovės skautų veikloje, taip pat priklausė Panevėžio gimnazijos „Meno kuopai". Ji, kaip ir Mykolas, vėliau rinkosi studijas Lietuvos žemės ūkio akademijoje. Draugių atsiminimuose Valerija išryškėja kaip linksma mergina[69], gal todėl po vienu atminimu ji pasirašė kaip

[66] JANKAUSKAS, Antanas Mykolas. Mūsų mylimą dėdę prisiminus, p. 109–110.
[67] INČIŪRA, Kazys. Anuo metu Panevėžio gimnazijoje, p. 206.
[68] *Valerijos Laučytės asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 3182, lap. 8.
[69] DIDŽIULYTĖ-MOŠINSKIENĖ, Halina. Jaunystės dienų draugės atsiminimui: Valerijos Laučytės-Vasaitienės 1 mirties metų sukakčiai. *Pasaulio anykštėnas*, 2013, nr. 2, p. 14–15.

Tavariška Valė (lap. 18v). Panevėžietė E. Grigonytė Panevėžio gimnazijoje mokėsi 1922–1924 m.[70] A. Indrulaitytė buvo gabiausia Panevėžio gimnazijos teatralė[71], kuri, nors 1923 m. kovo mėnesį ir buvo baigusi gimnaziją[72], bet čia dar, matyt, lankydavosi, tad būta progų su ja susitikti. Pušalotiškė A. Žilytė Panevėžio mergaičių gimnaziją baigė tais pačiais metais[73], kaip ir Mykolas. S. Grigaitytė gimnazijos nebaigė, 1925 m. išstojo[74]. Žinoma, kad Mykolas visą gyvenimą išliko galantiškas moterims[75], tad šios merginos, ypač Valerija, buvo nusipelniusios išskirtinio jo dėmesio.

Mykolo albumas neduotas ilgam: visi žinomi įrašai atlikti Panevėžyje. Dažnai jie vienas nuo kito nutolę kelių dienų laikotarpiu: savininkas įprastai nemėgo albumo nustatyta tvarka ir chronologine seka sistemingai skirstyti draugams, bet taip pat stengėsi bent paskutinėmis dienomis su artimais draugais atsisveikinti. Antai E. Grigonytė gimnazijos baigimo atestatą atsiėmė 1924 m. birželio 23 d., o diena anksčiau spėjo Mykolo albume įrašyti savo atminimą. Vis dėlto daugeliu atveju chronologinis albumo įrašų intensyvumas išsidėstęs banguojančiai, tai liudija apie tam tikrą savininko spontaniškumą – jei duodavęs, tai duodavęs ne vienam, o keletui paeiliui. Pvz., pusbrolių Adolfo ir Juozo Šapokų atminimai nutolę tik trijų dienų laiko tarpu, matyt, kartu gyvenę pusbroliai paprasčiausiai Mykolo albumu pasidalijo. K. Dausos ir V. Pyragio įrašai buvo įrašyti 1924–1925 m. pamečiui, tarsi Mykolui tikrinant, kas per metus jų galvose užgimė naujo. V. Pyragius paatviravo, kad lygiai po metų pripuolęs prie šio albumo ir vėl nieko vertingo įrašyti negalintis (lap. 41v).

Datuoti 1923–1924 mokslo metų įrašai pasiskirsto taip: vasarį – 6, kovą – 6, gegužę – 10 ir birželį – 3. 1924–1925 mokslo metų įrašai susiklosto kiek kitaip: gruodį – 2, kovą – 8, balandį – 6, gegužę – 6, birželį – 4 ir liepą – 1. Daugelį įrašų chronologinio intensyvumo niuansų nulemia mokslo metų kalendorius, bet esama ir savitumų. Daugiausia Mykolas savo albumą draugams davė ne rudens ir žiemos mėnesiais, bet pavasario ir vasaros – kovą, gegužę ir birželį. Paskutiniai du mėnesiai buvo laikas

[70] *Eugenijos Grigonytės asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1667, lap. 3.
[71] INČIŪRA, Kazys. Anuo metu Panevėžio gimnazijoje, p. 212–213.
[72] *Alfonsos Indrulaitytės asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1827, lap. 5.
[73] *Anastazijos Žilytės asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 6507, lap. 12.
[74] *Stasės Grigaitytės asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1640, lap. 4.
[75] JANKAUSKIENĖ, Romualda. Mūsų senelis, p. 130.

prieš didžiąsias vasaros atostogas ir mokyklos baigimą, todėl savininkas tada noriau patikėjo savo atminimų albumą draugams, kurių daugumos vėliau niekada nebeišvydo.

KALBĖJIMAS VAIZDAIS IR ŽODŽIAIS

Struktūriniu požiūriu albume įrašytas atminimas susidarydavo iš dviejų ar trijų dalių: 1) formalizuoto kreipinio, 2) teksto ar vaizdo ir 3) autoriaus parašo. M. Jankausko albume daugelis įrašų pradedami tekstiniu kreipiniu: *Atminimui!* ir pan. (32 įrašas). Rečiau buvo pradedama trimis žvaigždutėmis (3), sutartiniu ženklu ⁄. (2) ar taškiniu ornamentu (1). Šie atminimų pradžios įrašai dar dukart papildyti kreipiniais *Mikolai* (lap. 4v) ir *Mykai!* (lap. 29), sustiprinančiais albumams būdingą šnekamosios kalbos įspūdį. Be formalizuoto kreipinio fiksuojama 19 atminimų. Šie atminimų struktūrinio elemento išraiškos variantai liudija, kad daugelis Panevėžio gimnazistų suvokė nusistovėjusias tradicijas ir jų laikėsi. M. Jankausko atminimai dažnai buvo užbaigiami autorių vardais, parašu ar pilnu vardu bei pavarde, bet ne mažiau svarbi išliko ir autorių santykio su albumo savininku pabrėžtis. Dėl šios priežasties dažnai atminimų autoriai prie savo parašo papildomai nurodydavo, kad atminimą parašė klasės draugas (16), retai – idėjos draugas (2), labai retai – suolo draugas (1) arba tiesiog draugas (1). Dar 36-ių albume esančių atminimų autoriai savo santykio su Mykolu neįvardijo. Apibendrinant galima konstatuoti, kad daugelis atminimų autorių laikėsi to meto atminimų rašymo kanono, bet greta buvo kuriamos ir naujos atminimų pradžios bei pabaigos tradicijos.

Atminimų albumas kaip kūrybinė erdvė jungė vaizdą ir žodį, todėl atminimai pagal savo turinį skirstytini į 1) vaizdus, 2) tekstus ir 3) vaizdo ir teksto dermės kūrinius[76]. Daug įtakos atminimams turėjo ir to meto mada, iš kurios buvo galima greitai atpažinti masinės kultūros produktus[77]. Vaizdų tipologija gali būti įvairi, bet dažniausiai XX a. pirmoje pusėje atminimų albumuose buvo apsiribojama piešiniu arba fotografija. Visi

[76] GRIŠKAITĖ, Reda. „... Noriu būti tavo knygoje...": XIX amžiaus pirmosios pusės moterų atminimų albumai (lietuviškieji pavyzdžiai), p. 329.
[77] STANKUVIENĖ, Rūta. Atminimų tekstų tematiniai aspektai, p. 49

šiam tyrimui peržiūrėti išlikę to laikmečio atminimų albumai neapsiėjo be vaizdinės išraiškos, skiriasi tik piešinių atlikimo technikos (pieštukas, plunksnelė, guašas). Atminimų autoriai dažnai siekė sujungti vaizdą su tekstu, todėl piešiniai papildydavo teksto turinį, suteikdavo įrašui daugiau žaismingumo.

Panevėžio vyrų gimnazijoje nuo 1921 m. piešimo mokytoju dirbo žinomas dailininkas Juozas Zikaras. Dailininkas tuo metu aktyviai užsiėmė tapyba ir grafika, nupiešė didesnių ir mažesnių grafikos kūrinių, kūrė knygų iliustracijas, garsėjo kaip geras pedagogas[78]. J. Zikaras buvo Mykolo klasės auklėtojas, todėl dėmesio šiems jaunuoliams būta daugiau. Neatsitiktinai piešimo mokytojo organizuotuose gimnazijos mokinių darbų parodose aktyviai dalyvavo M. Jankausko klasės draugai, savo darbais pasižymėdavęs A. Lipnickas[79]. Mykolo atminimų albume iš viso yra keturi piešiniai, visi atlikti plunksnele, juodu tušu. Albumo savininko klasės draugai Feliksas Bielinskis (lap. 2), Kazys Kumpauskas (lap. 3) ir A. Lipnickas (lap. 30–30v) savo piešinius papildė tekstiniais kūriniais. F. Bielinskis prie kaimiško trobelės vaizdo įrašė Dante's Alighierio sentenciją apie teisybę, A. Lipnickas, pasirinkęs tą patį kaimiškos trobelės vaizdą, jį kitoje lapo pusėje papildė neiššifruoto filosofo Vatumos sentencijomis. K. Kumpauskas modernistinį piešinį papildė savo modernistinės jausenos ketureiliu. Iš parašo ne iki galo išaiškinta, bet spėjama, kad albume yra ir septintoko Antano Gaušo (lap. 22) piešinys plunksnele. Tuo metu, kai šie piešiniai 1924–1925 m. buvo nupiešti, jų autoriai dailės mokytojo J. Zikaro buvo įvertinti puikiais (A. Gaušas, K. Kumpauskas, A. Lipnickas) arba labai gerais (F. Bielinskis) metiniais pažymiais. A. Gaušo, F. Bielinskio ir A. Lipnicko piešiniuose vyrauja kaimo vaizdai, kurie būdingi XX a. pradžios Lietuvos knygų grafikai.

Menotyrininkės Ingridos Korsakaitės nuomone, brandžiausias yra A. Lipnicko peizažas su originaliai perteiktais kamuoliniais debesimis. Po gimnazijos baigimo A. Lipnickas pasirinko kunigo kelią ir savo meno studijų nebetęsė, tik architektas F. Bielinskis savo meninius įgūdžius vėliau tobulino Mstislavo Dobužinskio meno studijoje (1929, 1932–1935). Galima pastebėti,

[78] BUDRYS, Stasys. *Juozas Zikaras*, 1884–1944. Vilnius, 1960, p. 45–46.
[79] INČIŪRA, Kazys. Anuo metu Panevėžio gimnazijoje, p. 210, 219.

kad kituose išlikusiuose to meto atminimų albumuose dažniau buvo naudojamas pieštukas ir guašas, tad manytina, kad toks gana asketiškas mokinių plunksnelės pasirinkimas buvo suformuotas jų mokytojo J. Zikaro.

Panevėžio gimnazijoje veikusi „Meno kuopa", o ypač 1920–1925 m. gimnazijos inspektoriumi dirbęs Matas Grigonis[80] daug prisidėjo prie literatūrinio moksleivių ugdymo. M. Grigonis atsiminimuose yra minėjęs, kad savo moksleivius skatindavęs skaityti grožinę literatūrą ir apskritai domėtis knygomis[81]. M. Jankausko atminimų albume yra grožinės literatūros (13 eilėraščių, 1 daina ir 2 dienoraščių ištraukos) ir filosofinių (20 sentencijų, 18 pamąstymai apie ateitį ir vertybes) tekstų bei gimnazijoje praleistų dienų prisiminimų (3). Nemažai prie šių tekstų atsiradimų prisidėjo ir kiti gimnazijos mokytojai.

Kalbiniu požiūriu albume vyrauja įrašai lietuvių kalba (50), bet greta esama ir įrašų vokiečių (2; B. Labanausko ir A. Nemicko), lotynų (1; V. Blyno) bei rusų (1; E. Grigonytės) kalbomis. Vokiečių kalbą Panevėžio gimnazijoje 1919–1925 m. dėstė bavaras Henrikas Huberis[82], lotynų – rusas Jonas Sokolovas[83]. Tai buvo geri pedagogai, mokėję sudominti savo dalyku mokinius, bet šių užsienio kalbų pasirinkimą tikriausiai apsprendė gimnazistų noras pateikti žymių žmonių sentencijas „geriau skambančia" originalo kalba. Mykolo kartos gimnazistai, pradžios mokyklas pradėję lankyti rusiškose mokyklose, šios kalbos savo asmeniniame bendravime vartoti taip pat nesibodėjo. Albume visiškai neaptinkama įrašų lenkų kalba, nors ankstesniuose (pvz., P. Genio) albumuose jų esama, o ir tarp Mykolo draugų lenkiškai mokėjusių gimnazistų būta[84].

Gausus atminimų, priskiriamų grožinei literatūrai, blokelis išsiskleidžia į originalią gimnazistų kūrybą ir kitų rašytojų kūrybos išrašus. Originalios kūrybos pateikė gana nedidelis būrelis kūrėjų. Savos kūrybos

[80] *Žymesnybių žodynas*. T. II. C–J. LNB RKRS, f. 130-1461, lap. 337.
[81] GRIGONIS, Matas. *Knyga ir biblioteka mano gyvenime*. 1960, lapkričio 6. LNB RKRS, f. 118-129, lap. 18.
[82] *Henriko Huberio asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 3, b. 29, lap. 1, 29.
[83] ZAVECKIENĖ, Žiedūnė. Jonas Sokolov. Iš *Lietuvos knygos veikėjai [Elektroninis išteklius] = The workers of the Lithuanian book*: biografijų žodynas / sudarytojas Osvaldas Janonis; vyr. redaktorius Domas Kaunas. [Vilnius : Matematikos ir informatikos institutas: Vilnius universitetas. Komunikacijos fakultetas. Knygotyros ir dokumentotyros institutas, 2004]. 1 elektron. opt. diskas (CD-ROM)
[84] Jonas Slavinskas iki 1923–1924 m. m. mokėsi Panevėžio lenkų gimnazijoje. Žr. SLAVINSKAS, Juozas. *Prašymas Panevėžio valstybinės gimnazijos direktoriui*. Panevėžys, 1923, lapkričio 27. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 5024, lap. 2–3.

eilėraštį įrašė Kazys Stasys Adomulis (lap. 35), Jonas Graičiūnas (lap. 6–6v.), K. Inčiūra (lap. 28), Aleksas Kunskas (lap. 21v), A. Miežinis (lap. 7), Jonas Slavinskas (lap. 9) ir gimnazistė S. Grigaitytė (lap. 25v). Iš šių gimnazistų J. Graičiūnas ir K. Inčiūra tęsė savo kūrybinę veiklą, tad šie atminimai ilgainiui įgavo didesnės išliekamosios vertės. Reikėtų pažymėti, kad vėliau originalios moksleivių kūrybos albumuose mažėjo[85], tad ši gausa nebuvo tipinė. Kaip ir anksčiau, daugelis gimnazistų paprasčiausiai susirasdavo įdomesnį poezijos kūrinį ir jį išrašydavo atminimų albume. Šiuo keliu ėjo B. Labanauskas, V. Laučytė, A. Šapoka ir J. Šukys. A. Šapoka savo atminimo epigrafui panaudojo Maironio eilėraščio ištrauką (lap. 37). Maironio eilės nuo XIX a. pab. buvo sutinkamos gimnazistų atminimų albumuose[86], jis ir XX a. pirmoje pusėje išliko populiarus[87]. Literatas J. Šukys išrašė eilėraštį iš nežinomo autoriaus kūrinio „Miškelio pasakos" (45v), B. Labanauskas, taip pat iš nenustatyto šaltinio, – poezijos kūrinio išrašą, V. Laučytė pateikė Mykolo Vaitkaus eilėraščio „Gegužės sniegas" antrąją dalį (publikuota antologijoje Vainikai, 1921) (lap. 15v.) ir nežinomo autoriaus kūrinio „Elgetų karalius" (lap. 8) „Pirmos dainos" ištraukas. M. Jankauskas kartu su kitais gimnazijos teatralais vaidino spektaklyje „Elgetų karalius", tad ši V. Laučytės ištrauka Mykolui priminė ir kartu bendruose susibūrimuose praleistą laiką.

Inspektorius M. Grigonis, dėstęs literatūrą, kaip pedagoginę priemonę, lavinančią rašymo įgūdžius, naudojo dienoraščių rašymą. Gimnazistai privalėjo rašyti dienoraštį, kuris inspektoriaus kartais buvo peržiūrimas ir įvertinamas[88]. M. Jankausko atminimų albume išliko Albino Leščinsko (lap. 47v) ir Benedikto Rutkausko (lap. 10) dienoraščių ištraukos. Pastarasis vėliau tapo žinomu rašytoju, tad jo dienoraščio fragmentai, nesant žinių apie visą išlikusį dienoraštį, įgyja didesnės vertės. To meto Lietuvos albumistikos tradicijoje dienoraštiniai išrašai nefiksuojami.

Vyresnių klasių mokiniai labiau linkę į filosofinius apmąstymus, nei jaunesni moksleiviai[89]. Tad gana žymią albumo įrašų dalį užima originalios ir žymių asmenų ištartos sentencijos. Pastarųjų autorinė priklausomybė

85 ŽUKAS, Vladas. Atminimų albumėlis, p. 11.
86 RIMKUS, Vytenis. Atminimų albumėlis, p. 44, 47.
87 ŽUKAS, Vladas. Atminimų albumėlis, p. 8.
88 INČIŪRA, Kazys. Anuo metu Panevėžio gimnazijoje, p. 210.
89 DAPŠAUSKAITĖ, Živilė. Pagrindinės šiuolaikinių mokyklinių atminimų teminės grupės, p. 29.

išskleidžia Panevėžio gimnazistų domėjimosi interesus. Buvo populiarus romėnų filosofas Markas Tulijus Ciceronas (lap. 8v ir 14), italų rašytojas Dante Alighieris (lap. 2 ir 14), filosofijos tėvas Sokratas (lap. 19), teologas šv. Tomas Akvinietis (lap. 42), vokiečių švietėjas Johanas Volfgangas Gėtė (lap. 36 ir 48v), prancūzų romanistas Onorė de Balzakas (lap. 19v), indų filosofas Rabindranatas Tagorė (lap. 39), filosofas Vydūnas (lap. 43), rašytojas Jurgis Savickis (lap. 38), nenustatytas Rytų mąstytojas Vatuma (lap. 30v). Po sentencijomis palikti autorių vardų trumpiniai J. T-os (lap. 20), M. H. (lap. 34), N (lap. 47), X (lap. 31) tuo metu gimnazistams buvo žinomi, bet jų patikslinti šiame tyrime nepavyko. Gimnazistai, cituodami žymių žmonių mintis, dažnai nepažymėdavo autorių, pvz., Cicerono (lap. 14) ir R. Tagorės (lap. 39). Ir anksčiau iš vieno į kitą albumą perkeliami įrašai dažnai atributaciją prarasdavo. Tai leidžia manyti, kad šios, o galbūt ir kitos, sentencijos tuo metu atminimų albumuose buvo paplitusios. Žymių žmonių sentencijose vyrauja darbo, dvasingumo, elgesio, idėjų, laiko, meilės, siekių, teisybės ir tikėjimo temos. Gyvenimo tiesos sparčiai bręstantiems gimnazistams buvo aktualios, o autoritetų paieška jau įpusėjusi.

Savos kūrybos sentencijas albume pateikė šeši gimnazistai. Jaunuoliai, nemažai prisiskaitę įvairių rašytojų ir filosofų darbų, savo sentencijose gvildeno panašias temas, kaip ir jų idėjiniai autoritetai. A. Mačiukas gyvenimą lygino su banguojančia jūra (lap. 4v), J. Šapoka jam kėlė tiesos pažinimo tikslą (lap. 45). V. Pyragius pabrėžė stojišką žmogaus paklusnumą likimui (lap. 41). S. A. Bačkis sureikšmino žmogaus savikūros galias (lap. 33v.). S. Juodikis iškėlė laiko reikšmę žmogui (lap. 48). A. Nemickas kalbėjo apie nenutrūkstantį žmonijos žinių siekimą ir žinijos neišsemiamumo sąryšį (lap. 40). Šie pirmieji bandymai lakoniška sentencija išsakyti susikaupusias mintis buvo gana vykę – taupūs ir prasmingi.

Bičiulių išsakytos sentencijos Mykolui idėjiškai siejosi su jų laisviau išsakytais patarimais ir pamąstymais. Juose temiškai atsispindi kiek pakitusios problemos: brendimas, draugystė, praleistas laikas gimnazijoje, meilė, siela, svajonės, oras ir kt. Filosofines temas apie sielą ir laimę buvo linkę plėtoti K. Dausa (lap. 24 ir 44) ir P. Šležas (lap. 46). Kiti vyrukai nevengė išsakyti savo patarimų albumo savininkui ir apie meilę. Antai 22 metų K. Bučiūnas patarė: *[m]ylėk tą, kuri meilės verta, bet ne tą, kuri tavo meile spekuliuoti nori, ir kuri savo meile kiekvienam piemeniui pa-*

siūlo. Mylėti reikia, tik ne durnai. Mylėti – kęsti. Pasirink kas tau tiks. Man vis tiek pat. (lap. 23). Kiti gimnazistai Mykolui žarstė patarimus, kaip ateityje gyventi (Bernardas Bučas, lap. 13) ir svajoti (S. A. Bačkis, lap. 33v). Vyrišką draugystės temą plėtojo V. Pyragius (lap. 41) ir A. Šapoka (lap. 37). Pastarasis siūlė Mykolui susirasti tikrą draugą. A. Morkūnas tiesiog džiaugėsi gražiu 1924 m. pavasariu (lap. 25). B. Lazauskas apgailestavo, kad mokslai pasibaigė ir teks su mokykla išsiskirti (lap. 5). A. Skačkauskas, priešingai, džiūgavo, kad pavyko baigti gimnaziją (lap. 29), o V. Laučytė šią mintį tarsi patvirtinusi pratęsė, kad po mokyklos baigimo jų niekas nebelaikys vaikais (lap. 18). A. Indrulaitytė vylėsi, kad Mykolo praeities potyriai nedrums jam ateities (lap. 16). Alfonsas Palionis atvirai Mykolą kvietė: *[e]likime, eikime gana čia būti, jau šiaip ar taip, norime ar ne, esame vyrai ir su vaikais žaisti algebrą, trigonometriją, logiką nebepritinka* (lap. 27). Pastarasis išsakė ir dar vieną pastabią mintį, kad po gimnazijos baigimo draugystė gali nutrūkti (lap. 12). Matyt, neatsitiktinai A. Morkūnas trumpu įrašu spausdamas ranką Mykolui atsisveikino su draugu (lap. 11). Iš tikro klasės draugas S. A. Bačkis senatvėje prisiminė, kad po mokyklos baigimo jam daugelio klasės draugų nebeteko sutikti – visi išsisklaidė ieškodami galimybės tęsti studijas ar susirasti tarnybą[90].

Savo priminimais apie kartu praleistą laiką pasidalijo Albinas Varnas, Antanas Vaitkevičius ir A. Žilytė. A. Varnas prisiminė laikus, kai kartu rengė lotynų kalbos pamokas (lap. 11), A. Vaitkevičius savo ruožtu Mykolui priminė apie įsimintiną sekmadienį, kai jie dviese gėrėjosi šniokščiančiu Nevėžiu (lap. 33). A. Žilytė su realistiniu pastebėjimu priminė apie buvusią romantišką naktį: *[p]raslinkus keliems metams, šis albumas ramiai ilsėsis senų knygų ar gimnazijos vadovėlių archive. Vis parašai pasidarys vieni į kitus panašūs ir nieko neprimins, jei tik romantiškos nakties prisiminimas pasakys, kad buvo kažkoki tai „dieviška" Nastė* (lap. 18). Mykolui vartant šį albumą ir mintimis grįžtant į Panevėžį, buvo prisiminta ne vien tik Nastė, bet ir kiti draugai. Šis albumas nesiilsėjo vadovėlių ir knygų lentynoje: jei jis ten būtų buvęs, būtų sudegęs per gaisrą tėvų ūkyje kartu su kitais gimnazijos laikų sąsiuviniais.

[90] BAČKIS, Stasys Antanas. Mano keli prisiminimai apie Panevėžio gimnazijos mokytojus, p. 222–223.

IŠVADOS

Panevėžio gimnazisto Mykolo Jankausko atminimų albumas (pildytas 1923–1925 m.) – retas XX a. trečiojo dešimečio Lietuvos gimnazistų albumistikos tradicijų pavyzdys. Dvarininkų vaikų Konstancijos ir Antano Braždžių M. Jankauskui padovanotas albumas išsiskyrė savo dailia išvaizda ir geru popieriumi: tiko piešiniams ir tekstiniams įrašams. Albumu jo savininkas pradžioje dalijosi tik su pačiais artimiausiais draugais. Vėliau Mykolo požiūris į išrinktuosius laisvėjo. Atminimų albumo funkcionavimas neapsiribojo klasės aplinka. Per aktyvią savininko užklasinę (skautišką, literatūrinę, teatrinę) veiklą albumas pasiekė pavienius žemesnių klasių moksleivius ir Panevėžio mergaičių gimnazijos moksleives. Albumas dažniausiai duotas pavasario ir vasaros mėnesiais, siejant šią nuostatą su ilgesnio išskyrimo laiku.

Į atminimų reikšmę jų autoriai žiūrėjo gana atsakingai, nors būta ir tokių, kurie metai iš metų nieko vertingesnio sukurti negalėdavo. Šiuo atveju atminimai tarnavo kaip socialinio ryšio sutvirtinimo priemonė. Išskirtinumu laikytina nauja mada: vienu ypu atminimų albume įrašyti daugiau nei vieną atminimą. Iš viso šiame atminime albume įrašus paliko mažiausiai 42 asmenys (dėl 12 išplėstų lapų tikslaus skaičiaus nustatyti neįmanoma). Atminimai dažniausiai buvo rašomi pagal nusistovėjusią formulę, įrašą įprastai pradedant žodžiu *Atminimui*! Albumo svečiai buvo linkę pabrėžti savo santykį su albumo savininku, tad dažnai papildomai pažymėdavo esantys klasės draugai, rečiau buvo akcentuojamas idėjiškumas ar sėdėjimas bendrame suole.

Atminimų albumo svečiai dažniausiai save išreikšdavo žodiniu tekstu, bet piešimui gabesni mokiniai bandė nudžiuginti savininką ir piešiniu. F. Bielinskis, A. Gaušas (spėjama), K. Kumpauskas ir A. Lipnickas paliko dailių piešinių plunksnele. Didesnės meninės vertės turėjo A. Lipniūno ir F. Bielinskio piešiniai. Tekstiniai atminimai dažniausiai įrašyti lietuvių kalba, bet pasitaiko įrašų ir vokiečių, lotynų bei rusų kalbomis. Vyresnių klasių moksleiviai labiau buvo linkę į filosofinius apmąstymus ir literatūrinius bandymus, tad nevengė patys kurti ir perrašyti idėjinių autoritetų sentencijas. Išskirtinai atrodė albume sutinkami dienoraščių išrašai, kurie nebuvo būdingi Lietuvos albumistikos tradicijai. Rečiau

linkstama į prabėgusių dienų prisiminimų aprašymą. Didesnės vertės šiam albumui suteikė literatų J. Graičiūno ir K. Inčiūros poetiniai tekstai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Nepublikuoti šaltiniai

1. *„Aido" draugijos pastatyto spektaklio „Čigonė Aza" scena*: fotografija. 1922. Panevėžio kraštotyros muziejus, PKM F 5159.
2. *Aleksio Rannito atminimų albumas*. 1933–1939. LLTIB rankraštynas, f. 38-1. 81 lap.
3. *Alfonsos Indrulaitytės asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1827. 5 lap.
4. *Anastazijos Žilytės asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 6507. 13 lap.
5. *Antano Braždžio asmens byla*. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 4400.
6. *Augusto Juzulėno asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 2314. 7 lap.
7. *Elenos Moncevičiūtė atminimų albumas*. 1944. VUB RS, f. 262-880.
8. *[Elenos Moncevičienės] Gimnazijos mokslo draugių atminimai (1943–1945) – linkėjimai*. VUB RS, f. 262-850. 72 lap.
9. *Eugenijos Grigonytės asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1667. 5 lap.
10. GRIGONIS, Matas. *Knyga ir biblioteka mano gyvenime*. 1960, lapkričio 6. LNB RKRS, f. 118-129. 20 lap.
11. *Henriko Huberio asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 3, b. 29. 53 lap.
12. *Jurgio Bukėno atminimų albumas*. 1911. LNB RKRS, f. 123-700. 24 lap.
13. *Jono Balio atminimų albumas*. 1924. LMAVB RS, f. 29-35. 34 lap.
14. *Jono Slavinsko asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 5024. 6 lap.
15. *Marijos Šlapelienės atminimų ir autografų albumas*. 1939, 1973–1974. VUB RS, f. 119-222$_2$. 48 lap.
16. *Mykolo Jankausko asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1934. 7 lap.
17. *Panevėžio gimnazijos 8 klasės mokinių fotografija*. 1925. Maironio lietuvių literatūros muziejus, F3-888.
18. *Panevėžio valstybinės gimnazijos mergaičių III ir vyrų VI laidos vinjetė*. Panevėžio kraštotyros muziejus, PKM F2718, GEK 14301.
19. *Panevėžio valstybinės berniukų gimnazijos 1923–1924 m. m. semestrinis žurnalas* LCVA, f. 849, ap. 2, b. 16, 82 lap.
20. *Panevėžio valstybinės berniukų gimnazijos 1924–1925 m. m. semestrinis žurnalas* LCVA, f. 849, ap. 2, b. 21. 80 lap.
21. *Sauliaus Matjošaičio atminimų albumas*. 1940. LMAVB RS, f. 391-27.
22. SNIEČKUS, Antanas. *Laiškas Kostui Korsakui*. Vilnius, 1960, spalio 8. LLTIB rankraštynas, f. 38–43. 1 lap.
23. *Stasės Grigaitytės asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1640. 4 lap.
24. *Valerijos Laučytės asmens byla*. LCVA, f. 849, ap. 4, b. 3182. 8 lap.
25. *Vlado Žuko atminimų albumas*. 1943–1944. VUB RS, f. 141-456. [37] lap.
26. *Žymesnybių žodynas*. T. II. C–J. LNB RKRS, f. 130-1461. 520 lap.

Publikuoti šaltiniai

27. BAČKIS, Stasys Antanas. Mano keli prisiminimai apie Panevėžio gimnazijos mokytojus. Iš *Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose*. Sudarė Vytautas Baliūnas. Panevėžys, 2007, p. 221–223.

28. DIDŽIULYTĖ-MOŠINSKIENĖ, Halina. Jaunystės dienų draugės atsiminimui: Valerijos Laučytės-Vasaitienės 1 mirties metų sukakčiai. *Pasaulio anykštėnas*, 2013, nr. 2, p. 14–15.
29. INČIŪRA, Kazys. Anuo metu Panevėžio gimnazijoje. Iš *Panevėžio Juozo Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose*. Sudarė Vytautas Baliūnas. Panevėžys, 2007, p. 205–220.
30. JANKAUSKAS, Antanas Mykolas. Mūsų mylimą dėdę prisiminus. Iš *Profesorius Mykolas Jankauskas*. Akademija (Kauno r.), 2005, p. 108–127.
31. [JANKAUSKAS, Mykolas]. Mykolo Jankausko prisiminimai. Iš *Profesorius Mykolas Jankauskas*. Akademija (Kauno r.), 2005, p. 8–13.
32. JANKAUSKIENĖ, Romualda. Mūsų senelis. Iš *Profesorius Mykolas Jankauskas*. Akademija (Kauno r.), 2005, p. 127–133.
33. *Stasio Pociaus atminimų albumas*. [Kaišiadorys], 1941–1943 [žiūrėta 2015 m. kovo 1 d.]. [44] p. Prieiga per internetą: <http://etnologijadb.vdu.lt/Archyvas_1284975199/Archyvas_1284975199_1290086732>
34. ŠUKYS, Jonas. Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Panevėžio gimnazijoje. Iš *Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose*. Sudarė Vytautas Baliūnas. Panevėžys, 2007, p. 415–419.
35. VITKUTĖ-VAINAUSKIENĖ, Jūratė Teresė. Vaikų svajonės atminimų albumėly... *Tremtinys*, 2013, rugsėjo 20 (nr. 35), p. 4.

Literatūra

36. *Alytaus rajono gyventojų prirašytas atminimų sąsiuvinis pripažintas Lietuvos rekordas* (papildyta interviu) [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2015 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.fm99.lt/alytaus-rajono-gyventoju-prirasytas-atminimu-sasiuvinis-pripazintas-lietuvos-rekordu/>
37. BITVINSKIS, Linas. Ar skulptoriaus Antano Braždžio „Gervė" nutūps Anykščiuose. *Anykšta*, 2014, gegužės 24 (nr. 58), p. 12.
38. BUDRYS, Stasys. *Juozas Zikaras*, 1884–1944. Vilnius, 1960. 144 p.
39. DAPŠAUSKAITĖ, Živilė. Kalbėjimo aktas mokyklinių atminimų tekstuose. *Tekstas: lingvistika ir poetika*, 2011, t. 18, p. 29–31.
40. DAPŠAUSKAITĖ, Živilė. Pagrindinės šiuolaikinių mokyklinių atminimų teminės grupės. *Liaudies kultūra*, 2010, nr. 5 (134), p. 29–34.
41. DAPŠAUSKAITĖ, Živilė. „Mes visi – atėję iš vaikystės": gyvenimo ciklas atminimų tekstuose. *Tautosakos darbai*, 2010, t. XL, p. 160–198.
42. GRIŠKAITĖ, Reda. Emilijos Beniovskytės-Vrublevskienės (Emilia z Beniowskich Wroblewska, 1830-10-05–1886-12-23) dienoraščiai (1850-08-05–1886-09). *Archivum Lithuanicum*, 2012, t. 14, p. 227–308.
43. GRIŠKAITĖ, Reda. „... Noriu būti tavo knygoje...": XIX amžiaus pirmosios pusės moterų atminimų albumai (lietuviškieji pavyzdžiai). Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys. Sudarytojas Arvydas Pacevičius. Vilnius, 2013, p. 317–402.
44. Įsakymas 43 Nr. *Skautų žodis*: Panevėžio tunto skautų neperiodinis laikraštėlis, 1924, spalio mėn. (nr. 1), p. 6.
45. KAUNAS, Domas. *Aušrininkas*: Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas. Vilnius, 1996. 246 p.
46. *Lietuvos knygos veikėjai* [Elektroninis išteklius] = *The workers of the Lithuanian book*: biografijų žodynas / sudarytojas Osvaldas Janonis; vyr. redaktorius Domas Kaunas. [Vilnius: Matematikos ir informatikos institutas: Vilnius universitetas. Komunikacijos fakultetas. Knygotyros ir dokumentotyros institutas, 2004]. 1 elektron. opt. diskas (CD-ROM)
47. POŠKUS, Vidas. *Absurdo ir mirties koliažas*: įkalčiai kaip meno kūriniai [interaktyvus]. 2014, rugpjūčio 25 [žiūrėta 2015 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://katarsisvp.blogspot.com/2014/08/absurdo-ir-mirties-koliazai-ikalciai.html>
48. RIMKUS, Vytenis. Atminimų albumėlis. Iš *Aštuntieji Povilo Višinskio skaitymai*. Šiauliai, 2004, p. 44–48.

49. SYRNICKA, Kristina. Eustachijaus Tiškevičiaus atminimų albumas. Iš *Eustachijus Tiškevičius: darbai ir kontekstai*: mokslo straipsnių rinkinys. Vilnius, 2014, p. 269–279.
50. SYRNICKA, Kristina. „Ku pamięci". O wileńskich sztambuchach i pamiętnikach. Iš *Literatura i wyobraźnia*: prace ofiarowane profesorowi Tadeuszowi Żabskiemu w 70 rocznicę urodzin. Wrocław, 2006, p. 621–638.
51. STANKUVIENĖ, Rūta. Atminimų kaip rašymo sau mitas. *Liaudies kultūra*, 2003, nr. 4 (9), p. 42–43.
52. STANKUVIENĖ, Rūta. Atminimų tekstų tematiniai aspektai. *Tekstas: lingvistika ir poetika*. 2003, t. 12, p. 48–49.
53. SNARSKIENĖ, Liucija. Prano Genio „Atminimų" knygelė ir filosofas, rašytojas Vydūnas. *Žemaičių žemė*, 2009, nr. 1, p. 50–53.
54. TUSKENYTĖ, Dovilė. Poetas Marcelijus Martinaitis: „Rašydamas apie baisius dalykus, pradedi juos valdyti". *Universiteto žurnalistas* [interaktyvus], 2013, balandžio 6 [žiūrėta 2015 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.universitetozurnalistas.kf.vu.lt/2013/04/poetas-marcelijus-martinaitis-rasydamas-apie-baisius-dalykus-pradedi-juos-valdyti/>
55. UŽKURAITĖ, Edita. Atminimo albumus palaidojo internetas: atminimas ne vežimas – pora žodžių ir gana. *Vakarų ekspresas*, 2011, balandžio 16, p. 1, 5.
56. *Vilniaus aukcionas*: [Meno rinkos agentūros aukcionas nr. 5]. Vilnius, 2008. 72, [1] p.
57. VAIČYS, Mečislovas. Mykolo Jankausko gyvenimo ir darbo kelias. Iš *Profesorius Mykolas Jankauskas*. Akademija (Kauno r.), 2005, p. 8–13.
58. ŽUKAS, Vladas. Atminimų albumėlis. *Krantai*, 1999, nr. 3, p. 8–11.

Priedas
MYKOLO JANKAUSKO ATMINIMŲ ALBUMO ĮRAŠŲ AUTORIAI

Kazys Stasys ADOMULIS. Gimė 1906 V 9 Uždendovo mieste (Janavos apskr., Liublino gub.). 1919–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1933 baigė VDU. Inžinierius. *Klasės draugas*. Įrašas: lap. 35. Šaltinis: LCVA, f. 631, ap. 7, b. 1818.

Stasys Antanas BAČKIS. Gimė 1906 II 10 Pantakonių k. (Joniškėlio valsč.). 1920–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1928 baigė Paryžiaus universitetą, teisės mokslų daktaras (1933). Teisininkas, diplomatas. Mirė 1999 XI 10. *Klasės draugas*. Įrašai: lap. 32v ir 33v. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 235.

Antanas BRAŽDYS. Gimė 1907 IV 9 Perekšlių dv. (Smilgių valsč.). 1919–1926 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1927–1936 studijavo VDU. Inžinierius, architektas. *6 klasės mokinys*. Mirė 1994. Įrašas: lap. 1. Šaltinis: LCVA, f. 631, ap. 7, b. 4400.

Konstancija BRAŽDYTĖ. Gimė 1909 I 10 Utapų k. (Smilgių valsč.). 1919–1926 mokėsi Panevėžio mergaičių gimnazijoje, nebaigė. Įrašas: lap. 1. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 697.

Feliksas BIELINSKIS. Gimė 1904 III 2 Vynapių k. (Panevėžio-Velžio valsč.). 1919–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1932 baigė VDU. Architektas, menotyrininkas, menotyros mokslų daktaras (1954), docentas (1948). Mirė 1986 II 18. *Klasės draugas*. Įrašas: lap. 2. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 565.

Bernardas BUČAS. Gimė 1903 XI 18 Naurašilių k. (Smilgių valsč.). 1919–1926 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1929 baigė Briuselio dailės akademiją. Skulptorius. Mirė 1979 XII 21. *7 klasės mokinys.* Įrašas: lap. 13. Šaltiniai: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 737; *Lietuvos dailininkų žodynas.* D. 3. Vilnius, 2013.

Kazimieras BUČIŪNAS. Gimė 1902 XII 17 Rėklių k. (Piniavos valsč.). 1919–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1930 baigė Žemės ūkio akademiją. Agronomas, žemės ūkio mokslų daktaras (1961). Mirė 1988 III 15. *Klasės draugas.* Įrašas: lap. 23. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 743; *Lėvens ir Nevėžio krašto žmonės.* Panevėžys, 2008.

Vytautas BLYNAS. Gimė 1909 IX 4 Pazūkų k. (Pušaloto valsč.). 1919–1926 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1926–1929 studijavo VDU, 1929–1935 komercijos studijas tęsė Danijoje. Prekybininkas. *7 klasės mokinys.* Įrašas: lap. 8v. Šaltinis: LCVA, f. 391, ap. 9, b. 116; LCVA, f. 631, ap. 7, b. 3324; LCVA f. 849, ap. 2, b. 21.

Kazys DAUSA. Gimė 1907 XII 19 Karčiškių (kitur – Kazimieravo) k. (Utenos valsč.). 1922–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1934 baigė VDU. Mokytojas, žurnalistas. Mirė 1995. *Klasės draugas.* Įrašai: lap. 24 ir 44. Šaltiniai: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1075; *Žurnalistikos enciklopedija.* Vilnius, 1997.

Antanas GAUŠAS (spėjama). Gimė 1906 VI 5 Maženių k. (prie Panevėžio). 1919–1926 mokėsi Panevėžio gimnazijoje. *7 klasės mokinys.* Įrašas: lap. 22. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1442.

Stanislava (Stasė) GRIGAITYTĖ (vėliau – AVIŽIENIENĖ). Gimė 1902 II 3 Bučių k. (Naujamiesčio valsč.). 1921–1925 mokėsi Panevėžio mergaičių gimnazijoje, nebaigė. Medikė. Mirė 1986 JAV. Įrašas: lap. 25v. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4 b. 1640.

Eugenija Dominika GRIGONYTĖ (vėliau – ZABLOCKIENĖ). Gimė 1904 I 6 (19) Pužonių k. (Rokiškio valsč.). 1922–1924 mokėsi Panevėžio mergaičių gimnazijoje. 1933 baigė VDU. Mokytoja, filologė. Įrašas: 14v. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1667; LCVA, f. 631, ap. 7, b. 1364.

Jonas GRAIČIŪNAS. Gimė 1903 VI 10 Tbilisyje (dab. Gruzija). 1920–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1932 baigė VDU. Mokytojas, rašytojas, žurnalistas. *Klasės draugas.* Įrašas: lap. 6–6v. Šaltiniai: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1618; *Žurnalistikos enciklopedija.* Vilnius, 1997.

Kazys INČIŪRA. Gimė 1906 X 8 Vidugirių k. (Troškūnų valsč.). 1920–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1925–1933 studijavo VDU. Rašytojas, aktorius. Mirė 1974 XI 30. *Klasės seniūnas, suolo draugas.* Įrašas: lap. 28. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1818; *Lietuvių literatūros enciklopedija.* Vilnius, 2001.

Alfonsa INDRIULAITYTĖ (vėliau – GAIDIENĖ). Gimė 1902 XI 19 Panevėžyje. 1919–1922 mokėsi Panevėžio mergaičių gimnazijoje. Mirė 1951. Įrašas: lap. 16. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 1827.

Stasys JUODIKIS. Gimė 1902 VI 6 Rėklių k. (Piniavos valsč.). 1919–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. Mokytojas. Mirė 1993 XI 30. *Klasės draugas.* Įrašai: lap. 39 ir 48. Šaltiniai: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 2198.

Augustas (Augustinas) JUZULĖNAS. Gimė 1907 VIII 1 Aukštadvario k. (Piniavos valsč.). 1920–1927 m. mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje, nebaigė. Pedagogas, dailininkas. Mirė 1969. *4 klasės mokinys.* Įrašas: lap. 1. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 2314.

Matas KASPERAVIČIUS. Gimė 1904 IX 8 Trakiškių k. (Naujamiesčio valsč.). 1919–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. Mokytojas. *Klasės draugas.* Įrašas: lap. 42. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 2552.

Kazys KUMPAUSKAS. Gimė 1902 II 26 Tuliūnų k. (Pušaloto valsč.). 1920–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. Baigė vasaros pedagoginius kursus Marijampolėje. Mokytojas. *Klasės draugas.* Įrašas: lap. 3. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 3016.

Aleksas KUNSKAS. Gimė 1902 X 18 Naurašilių k. (Smilgių valsč.). 1919–1924 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje, nebaigė. *Klasės draugas*. Įrašai: lap. 21–21v. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 3038.

Benediktas LABANAUSKAS. Gimė 1904 IX 21 Baibokų k. (Krekenavos valsč.). 1919–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. *Klasės draugas*. Įrašai: lap. 31 ir 36. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 3133.

Valerija LAUČYTĖ (vėliau – VASAITIENĖ). Gimė 1908 XII 23 Sankt Peterburge (Rusija). 1923–1928 mokėsi Panevėžio mergaičių gimnazijoje. Mokslininkė, paukštininkystės specialistė. Mirė 1969. Įrašai: lap. 8, 15v ir 18v. Šaltiniai: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 3182; *Pasaulio anykštėnas*, 2013, nr. 2, p. 14–15.

Bronislovas LAZAUSKAS (vėliau – Bronius LAZĖNAS). Gimė 1902 IX 4 Talačkonių k. (Pasvalio valsč.). 1919–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje, bet jos nebaigė. 1927 baigė Kauno karo mokyklą, karininkas, topografas. Mirė 1940 XII 26. *Klasės draugas*. Įrašas: lap. 5. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 3202.

Albinas LEŠČINSKAS. Gimė 1902 II 21 Alickiemyje (Naujamiesčio valsč.). 1919–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. *Klasės draugas*. Įrašas: lap. 47v. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 3232.

Alfonsas LIPNICKAS (vėliau – LIPNIŪNAS). Gimė 1905 III 12 Talkonių k. (Pumpėnų valsč.). 1919–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1932 baigė VDU. Kunigas. Mirė 1945 III 28. *Klasės draugas*. Įrašas: lap. 30–30v. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 3299.

Antanas MAČIUKAS. Gimė 1903 IV 6 Gudgalių dv. (Subačiaus valsč.). 1923–1923 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. *Klasės draugas*. Įrašas: lap. 4v. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 3400.

Antanas MIEŽINIS. Gimė 1904 VIII 1 Juodžių k. (Grinkiškio valsč.). 1920–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. *Klasės draugas*. Įrašas: lap. 7. Šaltiniai: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 3666.

Antanas MORKŪNAS. Gimė 1902 XI 6 Kantariškių k. (Pasvalio valsč.). 1921–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. Inžinierius, technikos mokslų daktaras (1962). *Klasės draugas*. Įrašai: lap. 11 ir 25. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 3820.

Antanas NEMICKAS. Gimė 1904 V 22 Skemų dv. (Rokiškio valsč.). 1923–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. Matematikas, mokytojas. *Klasės draugas*. Įrašai: lap. 40 ir 48v. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 3924.

Bronius PALIULIONIS. Gimė 1905 V 10 Memenčių dv. (Naujamiesčio valsč.). 1922–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1930 baigė Kauno karo mokyklą. Karininkas. Mirė 1996 VIII 6. *Klasės draugas*. Įrašas: lap. 17. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 4049.

Alfonsas PALIONIS. Gimė 1905 II 16 Vilniuje. 1919–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1931 baigė VDU. Entomologas. Mirė 1957 V 8. *Klasės draugas*. Įrašai: lap. 12 ir 27. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 4030.

Vladas PYRAGIUS. Gimė 1907 VI 21 Baluškių k. (Smilgių valsč.) (?). 1925 baigė Panevėžio vyrų gimnaziją. 1925–1929 studijavo VDU, nuo 1929 studijas tęsė Kölno universitete. *Klasės draugas*. Įrašai: lap. 41–41v. Šaltiniai: LCVA, f. 391, ap. 9, b. 728; LCVA f. 849, ap. 2, b. 21; LCVA, f. 849, ap. 4, b. 4311.

Benediktas RUTKAUSKAS (vėliau – RUTKŪNAS). Gimė 1907 V 12 Pazūkų k. (Pušaloto valsč.). 1919–1926 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1944 baigė VDU. Mokytojas, rašytojas. Mirė 1975 X 28. *7 klasės mokinys*. Įrašas: lap. 10. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 4790.

Jurgis SADAUSKAS. Gimė 1900 IV 22 Gilvydžių k. (Viešintų valsč.). 1925–1926 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1936 baigė VDU. Gydytojas. *7 klasės mokinys*. Įrašas: lap. 20. Šaltinis: LCVA, f. 631, ap. 7, b. 9289; LCVA, f. 849, ap. 4, b. 4814.

Adolfas SKAČKAUSKAS. Gimė 1903 IX 5 Biriagalės k. (Rozalimo valsč.). 1920–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. Mirė 1991. *Klasės draugas*. Įrašas: lap. 29. Šaltinis: LCVA f. 849, ap. 4, b. 4954.

Jonas SLAVINSKAS. Gimė 1909 VI 24 Velžyje (Panevėžio valsč.). 1923–1926 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. *7 klasės mokinys*. Įrašas: lap. 9. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 5024.

Karolis STAPULIONIS. Gimė 1904 VII 15 Gustonių k. (Joniškėlio valsč.). 1922–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. Mirė 1944. *Klasės draugas*. Įrašas: lap. 34. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 5175.

Adolfas ŠAPOKA. Gimė 1906 II 13 Grybelių k. (Utenos valsč.). 1922–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1929 baigė VDU, istorijos mokslų daktaras (1938), habilituotas daktaras (1939). Istorikas. Mirė 1961 III 9. *Klasės draugas*. Įrašai: lap. 37 ir 43. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 5362.

Juozas ŠAPOKA. Gimė 1903 XI 14 Antkalnių k. (Utenos valsč.). 1922–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. Mokytojas. *Klasės draugas*. Įrašas: lap. 45. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 5363.

Paulius ŠLEŽAS. Gimė 1902 II 2 Sabonių k. (Joniškio valsč.). 1919–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1929 baigė VDU. Istorikas, mokytojas. Mirė 1938 V 9. *Klasės draugas*. Įrašai: lap. 46 ir 47. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 5553.

Jonas ŠUKYS. Gimė 1906 IV 18 Rimiškių k. (Smilgių valsč.). 1919–1926 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. Rašytojas, mokytojas. Mirė 1987 I 31. *7 klasės mokinys*. Įrašas: lap. 45v. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 5644.

Antanas VAITKEVIČIUS. Gimė 1905 XII 10 Kerbušės vienk. (Pumpėnų valsč.). 1919–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. 1933 baigė VDU, gamtos mokslų daktaras (1958), profesorius (1966). Biologas-zoologas. Mirė 1968 VII 2. *Klasės draugas*. Įrašas: lap. 33. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 5998.

Antanas Bronius VALIKONIS. Gimė 1906 VI 11 Judikonių k. (Ramygalos valsč.). 1921–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. Karininkas. Žuvo 1950 09 17 (?). *Klasės draugas*. Įrašas: lap. 38. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 6052.

Albinas VARNAS. Gimė 1906 VIII 15 Petrauškių k. (Vadoklių valsč.). 1919–1925 mokėsi Panevėžio vyrų gimnazijoje. Mirė 1981. *Klasės draugas*. Įrašai: lap. 11, 14 ir 19v. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 6087.

Anastazija ŽILYTĖ. Gimė 1903 XII 21 Dikonių k. (Pušaloto valsč.). 1919–1925 mokėsi Panevėžio mergaičių gimnazijoje. Žurnalistė. Įrašas: lap. 18. Šaltinis: LCVA, f. 849, ap. 4, b. 6507.

FRIENDSHIP WISHES BEFORE STARTING
THE JOURNEY OF LIFE (FRIENDSHIP ALBUM
OF GYMNASIUM STUDENT MYKOLAS JANKAUSKAS)

Tomas Petreikis

Summary

The friendship album of gymnasium student Mykolas Jankauskas (1905–1999) in the period of 1923–1925 had circulated in Panevėžys Men's Gymnasium. 59 entries, 55 of them friendship wishes, by 42 persons had been recorded. Thanks to an active extra-curricular (scout, literary, theatre) activities of its owner the album had reached several students in the lower grades and female students at the Panevėžys Girls' Gymnasium. The guests to the album tended to emphasize their relation with the owner of the album; therefore, they would often note that they were class mates; the fact that they had had the same ideas or shared the same desk was indicated less often. Typical presentation strategies had been used to present the friendship wishes. However, there had been some special features too; they are believed to have been formed by teachers at the gymnasium Matas Grigonis and Juozas Zikaras. The friendship wishes usually were written according to a well-established formula by starting an entry with For the Memory! Among the entries of friendship wishes less common excerpts from diary or precise drawings with a pen are found. Writers Kazys Inčiūra, Jonas Graičiūnas and Benediktas Rutkauskas that became known later had begun their creative path in this album. Excerpts from diaries have stood out in the album as they were uncommon in the Lithuanian album tradition. The comparative method has allowed to grasp the continuity of the Lithuanian album traditions and their transformations from the end of the 19th century to the first half of the 20th century.

RASA SPERSKIENĖ
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
Žygimantų g. 1, LT-01102 Vilnius, Lietuva
El. paštas: Sperskiene@mab.lt

VINCO UŽDAVINIO KELIONĖ Į ROZALIMĄ

Straipsnyje pristatomas vieno iš įdomesnių egodokumentų, dienoraštinio kelionės aprašymo, svarbaus ir Panevėžio krašto lokalinės istorijos požiūriu, tyrimas. Tokių autentiškų amžininkų liudijimų yra nedaug išlikę, todėl stengtasi pateikti kuo daugiau originalaus teksto, atskleidusio tarpukario Lietuvos kasdienybės istoriją: istorinį kraštovaizdį, buitį, socialinius aspektus, asmenybes. Dienoraščio autoriaus Vinco Uždavinio atviras, kritiškas, neretušuotas požiūris to meto realijų klausimais turėtų būti įdomus tiek tyrinėtojams, tiek plačiajai visuomenei.

Reikšminiai žodžiai: egodokumentas, Vincas Uždavinys, kelionės aprašymas, dienoraštis, Radviliškis, Šeduva, Rozalimas, Vilniui vaduoti sąjunga, lokalinė istorija.

Kaip teigia lenkų tyrinėtojai Valdemaras Choronžyčevskis (Waldemar Chorążyczewski) ir Agnieška Rosa (Agnieszka Rosa), egodokumentų teorijos atsiradimas pakeitė mūsų požiūrį į istorinius šaltinius. Iki tol svarbiausia buvo objektyvaus šaltinio, teisingos informacijos paieška, o šaltinio kritika turėjo eliminuoti autoriaus subjektyvumą. Dabar šaltiniuose ieškoma to, kas gali būti apibūdinama plačiau ir subjektyviau, t. y. atkreipiame dėmesį į nepakartojamą konkretaus žmogaus požiūrį. Egodokumento tyrimas reiškia, kad nutraukiama objektyvios tiesos paieškos tradicija. Tai subjektyvaus požiūrio į pasaulį įvertinimas suprantant, kad žmogus kalba apie save ir išreiškia save[1].

[1] CHORĄŻYCZEWSKI, Waldemar; ROSA, Agnieszka. Metodologiniai lietuviškųjų egodokumentų paieškos aspektai lenkišku požiūriu. Iš: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys. Sudarė A. Pacevičius. Vilnius, 2013, p. 30.

Šiame straipsnyje bus tiriamas vieno egodokumento, dienoraštinio kelionės aprašymo, tekstas. Jis itin svarbus ir Šiaurės Lietuvos lokalinės istorijos požiūriu. Aptariamas dokumentas atitinka visus svarbiausius egodokumento požymius: rašyta pirmuoju asmeniu; rašyta sau ar šeimai, o ne viešam vartojimui; savęs liudijimas[2]. Turime omenyje Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomą vieną iš Vinco Uždavinio dienoraščių (F183-22), kuriame nuosekliai aprašyta išvyka iš Kauno į Šeduvą ir Rozalimą 1932 m. gegužės 21–22 dienomis. Vaizdinga kalba žurnalistas atskleidžia kelionės traukiniu ir arkliais smulkmenas, komentuoja kraštovaizdį bei vietos pasakojimus, pateikia sutiktų žmonių charakteristikas. Tai suteikia nemažai informacijos apie tarpukario Lietuvos kasdienybę.

Lietuvių kelionių literatūros tyrėja Imelda Vedrickaitė pastebėjo, kad kelionė visuomet aprašoma atsižvelgiant į universalius jos deskripcijos elementus: tas, kas rašo apie kelionę, nusako jos kryptį ir tikslą, pasirenka ir vertina pastebėtus objektus, palikdamas savo individualumo atspaudą. Taigi kelionės prasmė atsiskleidžia kaip paties keliautojo estetinių ir etinių vertybių telkinys[3].

Tarpukario Lietuvos žurnalistas Vincas Uždavinys (1902–1983) dienoraščiuose užrašydavo beveik kiekvienos savo gyvenimo dienos įvykius. 1919–1925 m. jis mokėsi 1-oje Vilniaus vyrų gimnazijoje (nuo 1921 m. Vytauto Didžiojo). Dėl lenkų valdžios persekiojimo už lietuvišką publicistinę veiklą jam teko išvykti į Kauną. Čia jaunuolis įstojo į Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą ir pradėjo dirbti Vilniui vaduoti sąjungoje. Būdamas šios organizacijos instruktoriumi, važinėjo po Lietuvą, skaitė paskaitas visuomenei ir steigė skyrius[4]. Kaip sužinome iš dienoraščio, Vincas Uždavinys 1932 m. gegužės mėn. 23 d., t. y. pirmadienį, tik sugrįžęs iš kelionės į provinciją, ją aprašė. Taigi, gegužės 21 dieną, t. y. šeštadienį, 7 val. ryto iš savo gyvenamosios vietos jis išvažiavo į Kauno geležinkelio stotį: *7 val. 40 min. traukinys išslinko iš stoties ir*

[2] PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys. Iš: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys. Sudarė A. Pacevičius. Vilnius, 2013, p. 115–116.

[3] VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. Vilnius, 2010, p. 73–74.

[4] SIMANAVIČIUS, Mindaugas. Vincas Uždavinys – žmogus, parašęs savo gyvenimo istoriją. *Voruta*, 2012, birželio 9, 23, p. 11.

Vincas Uždavinys apie 1938 m.
LMAVB RS, F.183-669, lap. 1.

pro tunelį pralindo į gražius laukus. Ryto saulė karštai svilino. Vagone, mano skyriuje, ligi Kalnėnų važiavo pora mokytojų, vienas berniukas, o nuo Kalnėnų ligi Radviliškio važiavau su kažin kokiu Račkausku, užsirekomendavusiu man kaipo „dailės darbininku". Atrodo, kad jis yra kokių nors dailininkų agentas, vežioja jų paveikslus siūlydamas nupirkti. Ir dabar vežė porą didelių paveikslų į Šiaulius. Jam (neįskaitoma – R. S.) *pardaviau savo vieną „10.000 kilometrų" egzempliorių. Užsirašė adresą ir sugrįžęs Kaunan žadėjo užnešti pinigus. – Žiūrėsim*[5].

Radviliškyje Vincas Uždavinys laukė traukinio į Panevėžio pusę. Ten jis su stoties viršininku Kuodžiu išgėrė butelį alaus. Jau atvykus traukiniui, keliauninkas sutiko Vilniui vaduoti sąjungos Radviliškio skyriaus pirmininką Zubkų. Šis važiavo kažkur tarnybos reikalais. Pasiūlė Uždaviniui pavažiuoti kartu garvežyje: pademonstravo garvežio paleidimą, įvairius *šposus* ir sustabdymą Šeduvoje, kur Vincas Uždavinys išlipo. Šeduvos stotyje jo laukė jaunas vaikinas, atvažiavęs su poros arklių traukiamu vežimu iš

[5] UŽDAVINYS, Vincas. *Dienoraštis*. 1931–1932. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau LMAVB RS), f. 183-22, lap. 76–86.

Rozalimo (kaip dienoraščio autorius rašo, Razalimo – R. S.). Iš pradžių vieškeliu užvažiuota į Šeduvos miestelį. Uždavinys nusipirko saldainių, *užfundijo savo vežikui paperosų*, nufotografavo bažnyčią, užėjęs bažnyčion pasimeldė, aplankė Šv. Mergelės altorių. Jis prisiminė, kad besilankant Šeduvoje 1928 metais, Šv. Mergelės paveikslas jam priminė Aliutę. Atrodė visai panašus į jo būsimąją žmoną. Vincui norėjosi patikrinti, kaip tai jam atrodys dabar. Pasirodė, kad paveikslo ir žmonos panašumo bruožų buvo mažiau, nei anais laikais. Dienoraštyje jis atskleidė savo išgyvenimus ir vertybines orientacijas: *Juk ir dabar aš myliu savo žmoną, tačiau myliu blaiviau, nesu girtas, kaip buvau pirmose jos meilės dienose. Tas neblaivumas darė tai, kad maži panašumo bruoželiai altoriaus paveiksle darė man visą mano mylimos moters vaizdą. Prisimenu dar ankstyvesnius laikus, prisimenu 1914 metus, kada aš buvau tik 12 metų vaikas, kai man tuomet patiko viena mergaitė, dėl kurios mes rivalizavomės su kitu Molių kaimo piemeniu, tai jos paveikslą buvau labai gražiai įžiūrėjęs savo rodomojo piršto nage. Nage mačiau jos visus bruožus, akis, lūpas, plaukus. Bučiuodavau savo pirštą ir manydavau, kad ją bučiuoju, nors apie jos pabučiavimą ir nesvajodavau. Rodydavau kitiems savo nagą, klausdavau pas draugus piemenis, ką jie mato mano nage, tačiau jie nieko nematydavo, o kai aš pasakydavau, kad nagas panašus į Marytę muzikanto dukterį, tai visi piemenys smarkiai juokdavosi. Ilgai jie iš manęs tyčiodavosi, tačiau aš vis tiek savo nage matydavo jos portretą. Po keturiolikos metų Šeduvoje karštai meldžiaus prieš paveikslą priminusį mano sužadėtinę, meldžiaus dėl bendro mūsų gyvenimo. Dabar vėl pravažiuodamas prie to paties paveikslo pasimeldžiau dėl mudviejų šeimynos laimės*[6].

Imelda Vedrickaitė pastebėjo, kad kelionėje patiriamas pasaulis yra stebimas, konstruojamas jį pažįstančio subjekto. Tai diktuojama tarsi ir objektyvių kelionės aplinkybių. Uždavinio atveju taip pat fiksuojamas „realus laikas ir vietovių kaita, susitikimai su bevardžiais“[7] ir epochą reprezentuojančiais žmonėmis, kartais pasakojamos baisios kažkada nutikusios istorijos, kaip ir kelionės iš Šeduvos į Rozalimą aprašyme: *Iš Šeduvos vėl laukais ir lygumomis einančiu vieškeliu bėgo pora neaukštų bėriukų*

[6] Ten pat, lap. 77–78.
[7] VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. Vilnius, 2010, p. 75.

pro Raudondvario dvarą, kur matyti vėjinis ir garinis ar vandens malūnas prie Daugyvenės upelio, dvaras soduose paskendęs. Toliau kaimai viensėdžiais išsibarstę – Pakalniškiai su mūrine pradžios mokykla, prie mokyklos antena. Čia klausomas mano vilnietiškas žodis per radijo – pamaniau, o bėreliai toliau nubėgo. Vėl nauja lenta, naujas kaimas Raginėnai, kur ties vienu Butkų vienkiemiu stovi prie kelio paminklas su užrašu „Šitame viensėdy nužudyta tėvas motina ir du sūnūs. Praeivi, sukalbėk Sveika Marija...". Sulinkęs namelis tokią sunkią šeimynos tragediją primena! Viena naktimi buvęs turtingas amerikonas su visa šeimyna iš savo giminių išnyko... Dabar jo broliai žemę pasidalino ir buvusio turtų savininko atminimui kuklų paminklą prie kelio pastatė... Žudikas Mikšys su savo kompanija pagautas ir taip pat iš gyvųjų išbrauktas...! Toliau dar Plaučiškės ir Meldinių kaimai ir 20 kilometrų pravažiavus nuo Šeduvos, prie pat Razalimo dvaras Padubisys. Kažin kur tas Padubisys, o čia Padubisio dvaras! Palikęs tik centras, kurį valdo lenkė Bistramienė, persiskyrusi su vyru[8].

Uždavinys smulkiai aprašo visus savo kelionės nuotykius, nors ir ironiškai, bet tuo pačiu geranoriškai pasišaipydamas iš provincijos ir savęs. Rozalime vežikas privežė žurnalistą prie valsčiaus raštinės. Jį pasitiko Vilniui vaduoti sąjungos Rozalimo skyriaus sekretorius, taip pat ir valsčiaus sekretorius Stasys Maironis: *ne aukšto ūgio, tvirtas, žemaitiškos išvaizdos vyras, apdriskusiu balakonu, smarkiai suteptom kelnėm, perkrypusiom šliurėm, apšepęs, bet nepaprastai geros, jautrios širdies ir sąžiningas žmogus, nevedęs, turi bėdų su savo tėvo šeimyna, brolius ir seseris į mokslus leido ir tebeleidžia. Viena jo sesuo ištekėjo, turėjo vestuves iškelti, ir šiaip ištekėjusia rūpintis, o kai mirė, tai vėl ligoninės ir laidojimo išlaidas švogeris jam užkrovė*[9]. Kai susipažinęs su sekretoriumi Uždavinys pasiteiravo ar jis vedęs, tai pastarasis atsakęs: *nevedęs, bet vaikų turįs*. Sutriko Vincas: *Pamaniau, kad tas ramus žmogelis atvirai prisipažįstąs prie nelegalių savo vaikų ir juos laikąs. „Tamsta savu noru juos laikai, ar teismas privertė mokėti?" – paklausiau. „Teismas negali priversti. Savu noru reikia padėti vaikams augti". – Ten pat, valsčiaus raštinėj buvęs, valsčiaus*

[8] UŽDAVINYS, Vincas. *Dienoraštis*. 1931–1932. LMAVB RS, f. 183-22, lap. 78.
[9] Ten pat, p. 78–79.

viršaitis supratęs mano įtarimą dėl nelegalių vaikų pradėjo atvirai aiškinti, kad tai jo seserys ir broliai. Viena sesuo mokosi Tauragės mokyt. seminarijoj, dabar jau baigiamuosius egzaminus laikanti, tačiau jos egzaminais labiau susirūpinęs brolis negu ji pati. Nes „jai kas – ji dar jauna, gali lengvai dar metus pasėdėti, o jam – mažiausia 1000 litų iš kišenės dar ištrauktų". Sekretoriaus tėvas buvo apnašlėjęs, bet vėl vedė ir naujų vaikų susilaukė ir vėl vargšui sekretoriui tenka rūpintis tėvo vaikais, vėl nėra kada pačiam vesti. Kad sekretorius rimtas ir doras darbininkas, matyti ir iš to, kad jis nuo pat valsčiaus savivaldybės susikūrimo pradžios Razalime sekretoriauja, jokių bylų neturėjo, jo neperkėlė[10].

Uždavinio nuomone, geras, matyt, buvo ir valsčiaus viršaitis, nes jis bene nuo 1921 metų viršaičiavo Rozalimo valsčiuje, nors ir ne tos parapijos žmogus buvo, iš Pajevonio. Anot Uždavinio, žmogus rimtas, inteligentiškas. Toliau vaizdžiai pristatomas ir dar vienas svarbus miestelio žmogus: *Į valsčiaus raštinę kažin kokiais reikalais atėjo vietinis klebonas, kun. Grinkevičius, apie 70 metų senelis, nuo 1906 metų Razalime klebonaująs tik karo metu buvęs Rusijon išbėgęs. Klebonas, matyt, geras lietuvis, tik pirmas įspūdis buvo blogas dėl jo apšepusios išvaizdos, reti barzdos plaukai neskusti styro, sutonas nešvarus pro trumpesnį ir taip pat nešvarų paltą dribso, apsiavęs minkštais naktiniais tufliais, rūko paperosus. Tačiau, sako, kai „išsifrantina" tai ir visai neblogai atrodąs senelis. Kitą dieną ir aš tai pamačiau*[11].

Keliauninko nuotykiai nesibaigė, kai Maironis pietauti svečią nuvedė pas mokytoją, kurios nei vardo, nei pavardės Uždavinys neįrašė, paliko tik daugtaškį. Aprašyta situacija artima anekdotiškai tik su autoriaus didaktiniu prierašu: *Tai sena pana, atstatyta krūtine, bet dar labiau nukarusiu pilvu. Ją pažinau Kaune bene praeitą rudenį draug su mokytoja Ona Olšauskaite. Pietavome ruškynius su bulbėmis, juos galima buvo valgyti, bet ir tai kažin ko trūko. Toliau davė kiaulienos. Ją aš mėgstu, tačiau valgyti negalėjau, nes iškepta nepaprastai pasenusiame ir apkaitusiame svieste. Prie mėsos agurkai vėl buvo tokie rūgštūs, kad juose lengvai galima buvo skūras rauginti, o nasrai tai vos neišdegė nuo rūgš-*

10 Ten pat, p. 79.
11 Ten pat, p. 79–80.

ties karščio. Tik vieną šmočiuką prarijęs nedrįsau daugiau agurko kąsti. Mėsos gabalą šiaip taip sugromulojau, tačiau ligi kitos dienos savijautą ne perpuikiausią turėjau. Maironis viską mielai valgė, jis matyt prie visko pratęs ir niekas jam nekenkia. Aš galvojau apie tai, kaip reikalingas kulinarijos mokslas visose mūsų mokyklose ruošiančiose inteligentus. Juk sveikų ir šviežių produktų tiek daug vietoje turi, tik nemoka jų tinkamai pagaminti, nemoka svečių pavaišinti ir patys sau sveikatą sugadina[12].

Pagal Imeldą Vedrickaitę, „klajūnas yra nuolatos atsivėręs susitikimui, skirtumo ir pasikartojimo stebėjimui, vykstančiam net nepažinimo, jausmo plotmėje"[13]. Štai kokį lankomo miestelio aprašymą pateikia žurnalistas: *Razalimas – kurortas. Kiekvieną vasarą čia suvažiuoja apie 300 vasarotojų, daugiausia žydų iš Šiaulių, Panevėžio ir kitų didesnių apylinkės miestelių. Prie pat miestelio yra gražus šilas. Šile tvarka geresnė kaip Palangoje, nes takai šlavinėjami, visam šile pristatyta baltai dažytų suolų, prie takų dėžutės popieriams numesti. Pats miestelis nedidelis, gatvės smėlingos, negrįstos, šaligatviai nereikalingi, nes purvo esą čia nebūna. Pačiam centre, kaip paprastai, didelis šventorius su kryžiais aplinkui. Prie jų seniau buvusios „stacijos", seniau žmonės pamaldesni buvę, „stacijas" ilgai eidavę, bet kai kunigai peklą panaikino, tai žmonės ir nuo Dievo atšalę – pareiškė man vienas razalimietis. Bažnyčia sena, medinė, tik stogas pernai blėkinis uždėtas. Ir iš viso Razalimo apylinkėse blėkiniai stogai ne retenybė. – Razalimo bažnyčią pastačiusi dvarininkė Rozalija, nuo jos vardo ir miestelis vardą gavo. Kai jis čia išsistatė. Pradžioje bažnyčia buvusi tankiame miške, bet laikui bėgant miškas linko, retėjo ir statėsi namai nameliai. Mūrinių nėra, tačiau medinių yra ir dviem aukštais, tai buvusi vidurinė mokykla, kurioje direktoriavęs Matas Grigonis, rašytojas. Jis manęs čia ilgam įsitaisyti, gyvenimo dienas užbaigti ramiai savam namely, kurį jis čia pastatė ir išdailino taip, kad tik sau galima daryti. Namus buvo gražiai išplanavęs, savo reikalams pritaikęs, džiaugėsi, bet štai, likvidavo mokyklą ir žmogus turėjo pusdykiai namus parduoti ir pats išsikelti. Dabar jis Anykščių vidurinėj direktoriauja*[14].

Gamtos vaikas, kaip save dienoraštyje vadino Vincas Uždavinys,

[12] Ten pat, p. 80.
[13] VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. Vilnius, 2010, p. 13.
[14] UŽDAVINYS, Vincas. Dienoraštis. 1931–1932. LMAVB RS, f. 183-22, lap. 80–81.

paėmęs fotoaparatą kartu su Maironiu patraukė į vietinį mišką. Valsčiaus sekretorius pasiūlė iš pradžių užsukti į jų parką, kuris apibūdintas taip: *„Parkas" greta šventoriaus, kalnely, mažytė aikštelė, prisodinta jaunučių medelių ir akacijų, gražiai sutvarkyta, su suoleliais, takeliais, o centre kuklus, bet gražus paminklas žuvusiems razalimiečiams kovoje dėl Nepriklausomybės. Paminkle surašytos kelių vietinių žuvusių pavardės*[15].

Toliau, matyt, lankytos kapinės, nes rašoma: *Kapinėse yra antras paminklas, tai žuvusiems kovose su bermontininkais atmintis. Kapinės pakalnėje, gražioj vietoj. Lenkiškų parašų beveik nėra, visi lietuviški. Tai retenybė mūsų šventoje Lietuvoje. Tik prie pat įeinamų vartų yra vienas mūrinis kapas nedidelis sklepas su granito lenta, kurioje iškaltas parašas lenkų kalba, pažymėta, kad tai ilsisi motina, palaidota bene 1837 metais. Tačiau niekas, net valsčiaus sekretorius, nežino, kieno tas kapas, nes tokių pavardžių apylinkėje nėra, tokių gyventojų, kurie tą kapą lankytų ar prisimintų, taip pat nėra. Pats grabas, matyt, metalinis, nes pro vieną plyšį, sako, vaikai lazdą įkišę stuksena ir iš vidaus girdėti nekurčias skambėjimas*[16].

Pakeliui į mišką dar ir vietinės ponios istorija papasakota: *Pro kapines eina gatvė į mišką, tačiau prie pat miško staiga užtverta, uždaryta, dideli seni namai riogso. Tai seniau visa galinčių ponų dvarininkų darbas. Įsigeidė ponas užtverti kelią ir užtvėrė, pastatė namus susipykusiai su ponu seseriai, davė ten kelis ha miškus ir ką jiems kas gali padaryti, tevažinėja žmonės aplinkui. Dabar tuose namuose gyvena sena ponia, viena, su tarnaite. Pradžioje pardavinėjo vasarnamiams statyti sklypus prieinama kaina, o dabar kai pakėlė, tai niekas įkąsti negali. Mišką prie pat miestelio kerta kurui. Miškas gražus, didžiulės pušelės, už jas siūlė ne vienas mainais kitokio tinkamesnio medžio kurui, siūlė beržinių malkų, bet ji nemaino, ji kūrena tik savo pušyno medžiais. Jos tokia idėja. Sunku seną perkalbėti. Iš jos miegamojo lango vaizdas į miške esantį kalnelį. Ligi pat viršukalnės prakirsta siaurutė alėja tiesiai nuo lango eina. Viršukalnėje stovėjęs kryžius, dabar ir tą išrovusi sudegina. Apie tą kryžių šitokią istoriją pasakoja: Kai miręs ponios vyras, tai žmona visuomet pro langą matydavusi stovintį vyrą kalnely, stovįs, sako, baltai apsirėdęs vyras,*

[15] Ten pat., p. 81.
[16] Ten pat, p. 81–82.

stovįs toks didelis, petingas ir žiūrįs iš tolo į žmonos miegamojo langą. Nusibodo poniai ar gal pabūgo savo vyro ponia ir pastatė miške kalnely gražų kryžių. Ir nebematė daugiau savo vyro, tik kryžiaus rankos mėnesieną naktį ištiestos buvo matomos. Prižiūrimas buvo kryžius, aptvertas, žolynų ir lapuočių medelių bei krūmų prisodinta buvo, tačiau pasenusiai poniai atėjo galvon kažin kokia mintis, išrauti tą kryžių. Ir išrovė ir tvorelę išardė ir viską sudegino. Gal vyro vaizdo pasiilgo, gal nori vėl vietoj kryžiaus savo vyrą pamatyti, o gal pati pas vyrą keliauti nori...[17]. Einant per mišką, Vincas ėmė garsiai dainuoti, kadangi buvo gerai nusiteikęs. Maironis tik klausėsi ir stebėjosi, kad pirmą kartą Rozalimo miškan atvykęs svečias tuojau dainuoti pradėjo. Dainos pritraukė vietinę ponią, kuri su svečiu labai panoro susipažinti. Apie ją Uždavinys pateikė tokių duomenų: *Tai vietinė gimimu, čia gimusi, augusi, Malušauskaitė, jos tėvai dvarus nuomavę, kelias dukteris ir sūnų auginę, nors tėvas lietuvis, o motina vokietė, tačiau po lenkiškus dvarus laižantis vaikai lenkuojančiais augo. Nauji laikai žmones keitė, pakeitė ir Malušauskaites. Mūsų pažintoji ponia ištekėjusi už kapitono Nemajuškos, gyvena Šiauliuose. Duktė buvusio dvarų nuomotojo norėjo pati dvarininke pasidaryti ir dvaro centrą nupirkusi buvo, bet bankrutavo, varžytinėse 7 pulko pulkininkas Genys dvarą atpirko ir dabar poniutė tik vasaroti į seną tėvų vasarnamį Rozaliman atvažiuoja. Nuvedė mus pas save pavaišinti. Saldžios ir rūgščios „giros" lietuviško vyno mums bokalus pilstė. Namuose daug senų liekanų, pasenęs, nesuderintas fortepianas, seniausios mados. Vielomis išraizgytas patefonas, dar kažin kuriuo vardu vadinama kita grojanti, teisingiau, skambučiais skambinanti mašina. Uždedama dantyta juostelė, sukasi sunkus dantytas, skylėtas geležinis ratas, kabinasi plokštelės skylutės ir danteliai už rato, kilojasi metaliniai plaktukai, daužo vienas paskui kito skambučius ir išeina skambančios meliodijos... Albumai taip pat senoviški, fotografijos storos, kartoninės, portretai seni, senos mados rūbais*[18].

Kai svečiai gerokai išgėrė vyno, Uždavinys pasiūlė grįžti atgal į mišką, kad prablaivėtų. Ponia Nemajuškienė savo draugę mokytoją Natą Polujanskaitę pasikvietė. Vėl sodri minėtos mokytojos charakteristika: *Tai*

[17] Ten pat, p. 82–83.
[18] Ten pat, p. 83–84.

plataus veido, plačių pečių ir nepaprastai storos gerklės, storai kalbanti moteris, panelė. Skūriniu balakonu ne balakonu, lyg kailiniais, apsisupusi, storas balsas per nosį lenda, bet pati gražiai nusiteikusi, linksmai juokauja. Jos tėvai rusai, vietos gyventojai, ji mokytojauja Rozalimo valsčiuje. Didelė sportininkė, svarbiausia futbolo mėgėja, su vaikais dažnai futbolą spardanti. Keista, ne moteriška, tipinga savos rūšies moteris. Ji pritarė mano dainoms miške ir gerokai kakarines laidėme. Tik aš turėjau pirmu, o ji antru balsu dainuoti.

Už 3 kilometrų nuo Rozalimo buvo Paežerių kaimas, kur mokytojavo Vinco Uždavinio pažįstama Ona Olšauskaitė. Jau vėlai vakare sutarė jis su sekretoriumi Maironiu nuvykti ją aplankyti. Važiavo dviračiais. Vincui nelabai sekėsi: *Vieškelis per mišką platus, tačiau tamsus ir ne visur lygus, daugely vietų duobės, daugely keliaverčių išraižytas, o aš jau kelinti metai dviračiu nevažiavęs, valdyti nebesuvaldau dviračio arklio, vieną kartą nušokau, kitą – pasvirau, o trečią taip ir kriošteléjau dulkėtam vieškelin, visas susitepiau, šoną prisitrenkiau, bet daugiausia kairysis delnas nukentėjo, aš juo pliaukštelėjau į žemę, atsiremti norėjau*[19].

Keliauninkai mokytoją rado namuose. Uždavinys aprašo įspūdžius, įterpia dar savo nuomonę, kuri susiformavo po susirašinėjimo su ja: *Inteligentiškai, tvarkingai viskas sudėstyta, rankdarbiais išpuošta. Pati mokytoja rimta, tik turi, sakyčiau, moteriškų nenormalumų, svajoja apie kažin kokias tolimas fantazijas, nestovi rimtam realiam pagrinde. Turėjo nemažai kandidatų į vyrus, tačiau neištekėjo ir vyruose ieško kažin ko, ko nėra. Norėjo ištekėti už Jono Martinaičio, bet suiro. Ir iš viso rimtai moteriai kokia gali būti kalba apie vedybas su Martinaičiu, kada jis amžinai girtas, kada su juo nei rodos nei kalbos. Tačiau piršosi Šeduvos veterinarijos daktaras, bet ir tas nusibloškė. Dabar atvažiuojąs pas ją Pakruojaus dvaro baronas, berods, žmogus senyvas dėl jos, bet ji sako, kad gražios sielos. – Susirašinėja su Paškevičium Indijoj. Jis su ja susipažinęs bekeliaudamas dviračiu po Lietuvą. Patinka jai originalai. Žadanti už jo tekėti ir su juo drauge po pasaulį bastytis. Matyt, kad jos širdis ir siela neramios. Vis kažin ko ieško, vis kažin kur skraido, negali realiam pagrinde atsistoti. Tas jos nerealumas, blaškymasis buvo gražiai jaučiamas ir iš jos*

19 Ten pat, p. 84.

laiškų, kurių keletą man buvo šios žiemos bėgy atsiuntusi. Dėl kurių ir Aliutė buvo papykusi, kam su moterimis susirašinėju[20].

Beje, iš Vinco Uždavinio pastabos ant Olšauskaitės laiško, saugomo Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, tampa aišku, jog mokytoja, vis dėlto, ištekėjo už Martinaičio[21].

Sekmadienį Rozalime Uždavinys aprašo akivaizdžiai besididžiuodamas atgimstančios nepriklausomos Lietuvos provincija, jos žmonėmis. Nepaisant vyraujančių patriotinių motyvų, jis vėl įrašo savo kritiškus pastebėjimus, kurie, be abejo, atskleidžia jau daug provincijos mačiusio ir galinčio palyginanti publicisto patirtį. Atvykdamas Vincas Uždavinys manė, kad bus tik jo paskaita ir Vilniui vaduoti sąjungos skyriaus susirinkimas. Tačiau suplanuota buvo daug daugiau: Gaisrininkų šventė, priešgaisrinės propagandos savaitės pradžia, valsčiaus mokyklų sporto šventė, vaikų darbelių paroda, šaulių gegužinė ir Vinco Uždavinio paskaita. Į iškilmingą posėdį žmonės susirinko valsčiaus salėje. Lauke buvo karšta, o salėje – dar karščiau. Apie iškilmių organizacinius trūkumus Uždavinys rašė: *Salė pilna, o gatvėje dar bent keturis kartus tiek patekti norinčių. Ir man toje salėje paskirta laikyti paskaitą. Ak, kaip nemoka žmonės organizuoti iškilmių! Imu aš pats organizuoti. Siūlau visus į mišką vesti. Toks gražus oras ir taip tinkamas miškas. Imkite orkestrą iš salės, eikite su vėliavom ir orkestru, visi seks paskui jus į mišką. Pradžioje raukosi, nepatogu, neišeis. „Eikite, arba aš atsisakau paskaitą laikyti" – pareiškiu griežčiau. Ir eina. Tik pakilo dulkės gatvėje, sujudo gatvė ir greitai orkestro balsai mišką paskambino. Visi patenkinti buvo, iškilmingas posėdis gražiai praėjo, man kalbėti gera buvo, nors rėkti daugiau reikėjo, bet kvėpuoti turėjau kuo. Klausytojų labai daug*[22].

Po paskaitos visa auditorija nužygiavo į sporto aikštę pažiūrėti mokinių mankštos ir parado. Paradą sveikino Uždavinys, kaip žmogus iš centro, nors ir nieko bendra su švietimu neturėjo. Rozalimo mokytojas Skorupskas priėjęs atraportavo. Uždavinys padėkojo ir mokinius pasveikino: *„Sveiks tamsta" – atkirto vaikučių aikštė, pridėjau dar keletą žodžių apie sporto reikšmę, priminiau apie sveiką dvasią sveikame kūne ir praleidau*

[20] Ten pat, p. 84–85.
[21] OLŠAUSKAITĖ, Ona. *Laiškas Vincui Uždaviniui*. 1932 03 02. LMAVB RS, f. 183–263, lap.1.
[22] UŽDAVINYS, Vincas. *Dienoraštis*. 1931–1932. LMAVB RS, f. 183–22, lap. 85.

pro save žygiuojančius ir sveikinančius vaikus. Nufotografavęs keletą kartų ramiai sau sėdėjau sekdamas sportuojančius. – Iš sporto aikštės greitai visi iškriko, paliko tik mokytojai ir jų mokyklos suolai, kuriuos patys ant savo pečių po suolą kaip kupranugariai į miestelį vilko, nesigėdino. Tai naujos Lietuvos darbo žmonės[23]. Tai, anot Imeldos Vedrickaitės, „tarpukario tautinio optimizmo, įprasto lietuvio heroizavimo persmelktas"[24] kelionės aprašymo tekstas.

Po iškilmių įvyko vietos inteligentų pietūs su alkoholiniais gėrimais. Prie svečio mokytojai jautėsi suvaržyti. Po kelių kalbų ir svečias pasakė gražią bei ilgą kalbą. Į stotį Uždavinys valsčiaus arkliais skubėjo jau saulei nusileidus. Tik tuomet važiavo kitu keliu, į kitą pusę ir kitą stotį. Važiavo ne į Šeduvą, bet į Pakruojį. Laiko buvo labai mažai, skubėjo, į stotį atvažiavus, traukinio ilgai neteko laukti. Vagonėlyje Uždavinys sutiko Barborą Zigmantavičiūtę iš Viekšnių klebonijos ir Liepą iš Geležinkelių Valdybos su žmona. Su jais prakalbėjo iki Šiaulių, t. y. 24-tos valandos nakties. Kelyje dar susipažino su Joniškėlio teisėjo žmona. Visi, išskyrus Barborą, Kauną pasiekė greituoju traukiniu pirmadienį 6 val. ryto[25].

Vietoj išvadų. Vilniui vaduoti sąjungos instruktoriaus Vinco Uždavinio kelionės į Rozalimą aprašymas akivaizdžiai atitinka egodokumentams keliamus kriterijus. Jis galėtų būti vertinamas kaip tarpukario Lietuvos išsilavinusio, bendruomeniškai aktyvaus žmogaus mąstymo kultūros atspindys. Be to, dokumentas svarbus Šiaurės Lietuvos lokalinės istorijos požiūriu, kadangi tokių liudijimų išlikę nedaug.

[23] Ten pat, p. 86.
[24] VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra.* Vilnius, 2010, p. 96.
[25] UŽDAVINYS, Vincas. *Dienoraštis.* 1931–1932. LMAVB RS, f. 183-22, lap. 86.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys. Sudarė Arvydas Pacevičius. Vilnius, 2013, 508, [1] p. ISBN 978-609-459-198-3.
2. *Vinco Uždavinio rankraščių fondas*. LMAVB RS, f. 183.
3. VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. Vilnius, 2010. 226 [1] p. ISBN 978-609-425-038-5.
4. *Voruta*: Lietuvos istorijos laikraštis, 2012, birželio 9, 23, nr. 12, 13 (750–751). ISSN 1392-0677.

VINCAS UŽDAVINYS' TRAVEL TO ROZALIMAS

Rasa Sperskienė

Summary

On 21–22 May, 1935 the instructor for the Union of Vilnius liberation Vincas Uždavinys, having business affairs, visited Rozalimas. He described his trip in detail in his diary. The description of the trip meets all the specific criteria of egodocuments: it is written in the first person; written to oneself or family and not for public consumption; furthermore it is an authentic self certificate. This still not published document is a comprehensive source of Panevėžys region local history study, revealing the interwar communal and everyday life in Lithuania

VERONIKA GIRININKAITĖ
Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius,
Universiteto g. 3, Vilnius, LT-01513
veronika.girininkaite@mb.vu.lt arba veronikaden@gmail.com

VYTAUTO CIVINSKIO (1887–1910) TAPATYBIŲ APRAIŠKOS JO *DIENORAŠČIO* (1903–1910) KELIONIŲ APRAŠYMUOSE

Kilęs iš bajorų, aktyvus lietuvių tautinio atgimimo sąjūdžio dalyvis, veterinarijos gydytojas – tai tik kelios iš tapatybės apibrėžčių, iškaltų Vytautui Civinskiui (1887–1910) 2014 m. pastatytame kenotafe. V. Civinskio *Dienoraštis*, rašytas 6 metus, atskleidžia sodrų Lietuvos atgimimo priešaušrio paveikslą. Pasitelkiant šio egodokumento citatas, bandyta parodyti daugiau šiam asmeniui svarbių tapatybių – etninę, konfesinę, politinę. Atsigręžta į kelionių užrašus, nes būtent keliaudamas asmuo gali greičiau permąstyti ir įsisąmoninti savo paties tapatybes. V. Civinskio maršrutai driekėsi iš Rusijos ir Lietuvos iki Kaukazo ir Krymo, Talino, Rygos, Berlyno ir Leipcigo. Tai buvo studijų išvykos, turistiniai žygiai, areštuotojo gabenimas. Visus įspūdžius pastabusis dienoraštininkas surašė. Egodokumente rasime brandžių minčių ir interesų gausą (menas, literatūra, psichologija, filosofija, politika). Jis pristatomas, kaip potencialiai tirtinas sociologų, istorikų, filologų ir kitų disciplinų atstovų. Straipsnyje stengtasi kuo pilniau pristatyti mažai žinomą *Dienoraštį*, tai pateisina gausų citavimą. *Dienoraštyje* užfiksuotos svarbesnės kelionės ir gyvenimo įvykiai atspindėti priede esančioje lentelėje.

Reikšminiai žodžiai: Vytautas Civinskis, tapatybė, lietuviškumas, lenkiškumas, ateizmas, dvarininkija, studentija.

ĮVADAS[1]

O Dienorašti! Mano sielos kompase. O Dienorašti! mano sielos manometre[2], 1908 m.

Vytautas Civinskas / 1883–1910 / Tragiško likimo 20 a. pradžios / visuomenės veikėjas, kilęs iš / bajorų, aktyvus lietuvių / tautinio atgimimo sąjūdžio / dalyvis, valstiečių švietėjas, / pirmųjų lietuviškų vakarų / Skapiškyje rengėjas, / veterinarijos gydytojas / 2013 m. Dėkingi skapiškėnai[3]. Tokie taurūs asmens kilmės, visuomeninės veiklos ir profesijos, gyvenimo tapatybės žodžiai išrašyti jo atminimui skirtame kenotafe, atidengtame 2014 04 27, minint 130-ąsias V. Civinskio gimimo metines (manant, kad gimė 1883 m.)[4].

Pastarąjį dešimtmetį Vytautas Civinskis ir jo *Dienoraštis* susilaukė augančio kultūros visuomenės ir tyrėjų dėmesio. *Dienoraštis* minėtas spaudoje[5], jis įtrauktas į Lietuvos egodokumentų sąrašą[6], pradėtas tirti[7].

[1] Straipsnio mokslinis konsultantas ir specialusis redaktorius Arvydas K. Karaška. Straipsnio santrauką į anglų k., o kitakalbes citatas į lietuvių k. vertė straipsnio autorė. Citatos originalo kalba pateiktos išnašose, išsaugojant ortografiją, tik kai kur koreguojant skyrybą. *Dienoraščio* puslapiai straipsnyje žymimi tik arabiškais skaitmenimis. Vilniaus universiteto bibliotekos (VUB) signatūros sutrumpintos (pvz., ne F1-D1024, o D1024), o prie Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (MAVB) dokumentų nurodytas ir fondo numeris. Detali informacija šaltinių sąraše.

[2] *O Dzienniku! Duszy mej kompasie. O Dzienniku! Duszy mej manometre* (D1045, 41). Čia ir toliau epigrafams panaudotos citatos iš V. Civinskio *Dienoraščio*.

[3] Citata iš [žiūrėta 2015 m. kovo 6 d.] http://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=2058. Straipsnis apie įvykį [žiūrėta 2015 m. balandžio 1 d.]: <http://vilniauskupiskenai.blogspot.com/2014_04_01_archive.html>. Tarp kenotafo statymo iniciatorių chemikas dr. Alfonsas Čeika [žiūrėta 2015 m. balandžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://vilniauskupiskenai.blogspot.com/2014/04/vytauta-civinska-prisimenant.html>.

[4] Šią datą nurodo *Lietuviškoji enciklopedija* 1937, *Kupiškėnų enciklopedija* 2006, keletas periodinių leidinių. Straipsnio autorė čia ir ankstėliau nuosekliai pasikliauja paties autoriaus *Dienoraštyje* keliskart nurodyta data 1887, pvz., 1908 gruodžio 28 d. įraše: *Mam 21 rok 8 mies. / man 21 metai 8 mėn.* (D1048, 47) ir giminių pildytą interneto genealogija: GENI [interaktyvus] [žiūrėta 2015 m. kovo 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.geni.com/people/Witold-Cywi%C5%84ski/6000000009099919021>.

[5] JANKAUSKAS Vidmantas. Mituva ir Civinskiai. In *Kupiškis*, 2003, nr. 1, p. 54-61; JANKAUSKAS Vidmantas. Vytautas Civinskas. In *Kupiškėnų enciklopedija*, Vilnius, 2006, t. 1, p. 261; JANKAUSKAS Vidmantas. Nenorėjęs (negalėjęs) būti svetimas. In *Kupiškis*, 2010, nr. 8, p. 9-12 ir 98.

[6] *Legodok* kataloge [žiūrėta 2015 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://legodoc.lt/duomeu-baze/?search_key=civinskis>.

[7] GIRININKAITĖ, Veronika. Vytautas Civinskis Dienoraštyje (1904–1910) apie Panevėžio kraštą. In *Panevėžio kraštas ir žmonės amžininkų atsiminimuose*. Panevėžio apskrities G. Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka [konferencijos medžiaga, 2013 10 16], Panevėžys, 2014, p. 118-137; GIRININKAITĖ, Veronika. *Витаутас Цивинскис [Vytautas Civinskis] и его Дневник (1903–1910). Многоязычие и осмысление личной биографии через прецедентные феномены разных культур* 2014 10 21. Lenkijoje Gdansko universiteto kalbotyros konferencijoje skaitytas pranešimas (ruošiamas spaudai).

Šio tyrimo objektas yra Vytauto Civinskio tapatybių apraiškos ir vizijos *Dienoraščio* kelionių aprašymuose. Straipsnyje išanalizuotos V. Civinskio įvairiopų tapatybių paieškos ir poslinkiai link jų *Dienoraščio* kelionių aprašymuose. Čia asmens tapatybė vertinama kaip įvairialypis reiškinys, daugelio faktorių visuma. Tyrimo metodai – teksto ir ikonografijos analizė, lyginimas, interpretacija, vertinimas. Interpretuojami V. Civinskio užrašuose užfiksuoti keliavimo įpročiai, įspūdžių savitumas, keliautojo požiūris, išreiškiantis jo tapatybes (lietuvis, studentas, skaitytojas, stebėtojas...) Lietuvoje ir svetur.

Vytauto Civinskio *Dienoraščio* du sąsiuviniai saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (MAVB) Rankraščių skyriuje (F194-10 ir F194-3) ir vėlesnieji 26 sąsiuviniai yra Vilniaus universiteto bibliotekoje (VUB) Rankraščių skyriuje (F1-D1024 iki F1-D1052). Daugumos sąsiuvinių matmenys yra apie 20x17 cm. Kai kurių iš jų popieriaus pažymėtas vandenženkliais su parduotuvės Maskvoje *Мюр и Мэрилиз* pavadinimu. Žinoma, kad prekes ji siųsdavo ir paštu. Sąsiuvinių apimtis nuo 35 iki 200 lapų, kai kuriuose, ypač rašytuose apie 1905, dalis puslapių ar atskiri įrašai išpjaustinėti, matyt, autoriaus kupiūruoti. Trūksta ir kai kurių kiekviename sąsiuvinyje suregistruotų nuotraukų, atvirukų. Šie sąsiuvinių gale esantys turiniai ir išlikęs per kelis metus V. Civinskio skaitytos literatūros sąrašas (F194-3) įrodo ypatingą dienoraštininko kruopštumą. Tai puiki paspirtis tyrėjui.

Interneto svetainėje *Архивы России* (nurodo MAVB fondą 194) V. Civinskis apibūdinamas, kaip giminės istorijos dokumentų rinkėjas[8]. Išties, solidžios apimties ir turinio *Dienoraštis* vertintinas, kaip archyvo atitikmuo, apimantis rašytinį tekstą, gausybę nuotraukų ir kitų iliustracijų, gautų laiškų ir atvirlaiškių, kelionių dokumentų įklijas (arba įdėklus) bei kita.

Dienoraštis rašytas šešerius metus. Keliaudamas, studijuodamas, ką bepatirdamas ar skaitydamas, V. Civinskis aprašydavo savo įspūdžius. Ne kasdien, o ilgainiui vis nereguliariau. *Panašu, kad dienoraštis atstoja man*

[8] *Цивинскис Витаутас (1883–1910), ветеринар, участник революции 1905–1907 гг. в Литве, собиратель документов по истории своего рода* (Civinskis Vytautas (1883–1910) – veterinaras, 1905-1907 m. revoliucijos Lietuvoje dalyvis, savo giminės istorijos dokumentų rinkėjas) [žiūrėta 2015 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.rusarchives.ru/guide/lf_ussr/c.shtml>.

pokalbį, todėl Rusijoje būdamas mažai rašau[9], kartą pastebėjo. *Dienoraštį* V. Civinskis vertino kaip vienintelį savo kūrinį ir gyvenimo šedevrą. Jį neramino rankraščio tolimesnis likimas. *Kam paliksiu turtą? Partijai; o dienoraštį? Pirmajam iš Antaninos Okuličiūtės* [V. Civinskio motina] *palikuonių, kuris taps lietuviu, ne anksčiau, nei jam sukaks 22 metai. Et... kas žino, kiek ilgai mano dienoraščiui teks tokio „frukto" laukti. Taip, nes lenkas nesupras. O ne artimam giminei nebus įdomu*[10]. Pabrėžtinas kuklumas, ne mažesnis rūpestis. Kitur (kitos nuotaikos būdamas) įrašė: *Kada numirsiu – dieninį atiduokit Jai. Jeigu Jos nebus – sudeginkit neskaitę* (D1050, 103). Raštų numanoma adresatė liko *incognito*.

Asmens kelionių tema ypatingai tinkama apibrėžiant jo paties tapatybes. Juk vienas geriausių būdų įsitikinti, kas yra sava, o kas svetima, – susitikimas su kitu, kelionė. Anot kultūros antropologo V. Savukyno, tapatybių tyrėjas turėtų būti dėmesingas „tiems diskursams, kuriuose kalbama apie Kitą (konfesiniu, etniniu, socialiniu etc. aspektu), nes tik čia galima „pagauti" semiotiškai apibrėžtą tapatybę. Ji gimsta iš skirtumų, kai „savumą" suvokiame per santykį su kitoniškumu, ir tik po to eina tai, ką galime pavadinti identifikacija"[11]. Beje, net pats dienoraščio rašymas gali būti socialinio tapatumo ženklas, nes juos rašydavo tik išsilavinusieji. Svarbi ir pasirinkta kalba, pavyzdžiui, XIX–XX a. sandūros Lietuvos kunigų dienoraščiuose perėjimas nuo lenkų prie lietuvių kalbos atliepė tapatybės, savivokos pokyčius[12]. Daugiakalbis V. Civinskis balansuoja kalbų sandūroje pasirinkdamas tinkamesnę jo minčių raiškai[13]. Beje, keliakalbiškumas buvo veikiau tipiškas to meto Lietuvos intelektualui: daugeliui rusų

[9] *Dziennik zamienia mnie prawdopodobnie rozmowę, dlatego w Rossyi mało piszę* (D1036, 2).

[10] *Kam paliksiu turtą? Partijai; A dziennik? Pierwszemu z potomków Antoniny Okuliczówny, co będzie litwinem, nie raniej 22 roku jego życia. Iiii... Kto wie, długo, długo moj dziennik będzie na takiego frukta czekał! No, bo polak nie zrozumie. A nie bliżkiemu krewnemu nie będzie ciekawem* (D1044, 15). Keista ortografijos samplaika: liet. diakritikus vartoja lenkų garsams žymėti. Gal todėl, kad Tambove baigė rusų realinę mokyklą, o kitų kalbų mokėsi savarankiškai.

[11] SAVUKYNAS, Virginijus. *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII–XIX amžiaus Lietuvoje*. Vilnius, Idėjos ir komunikacija, Viešosios politikos strategijų centras, 2012, p. 56.

[12] ŽALTAUSKAITĖ, Vilma. Luomo tapatybės ženklai Romos katalikų dvasininkų dienoraščiuose (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmieji dešimtmečiai). In *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, VU leidykla, 2013, p. 417.

[13] Sužinojęs, kad kitas studentas mokosi stenografijos, suvokė naudą, bet save stabdė: *reikia išsimokint stenografijos ir rašyti ja dienoraštį. Taip, bet kuria kalba? / Trzeba uczyć się stenografii i pisać nią pamiętniki. Tak, ale w jakim języku?* (D1026, 115). Visos stenografijos rūšys pagrįstos viena iš natūraliųjų kalbų.

ir lenkų, dažnai ir vokiečių kalbų žinios buvo būtinos siekiant išsimokslinimo ir karjeros[14]. Ilgainiui, ypač patekęs į lituanistinę Tartu studentų aplinką, V. Civinskis vis dažniau mąsto ir užrašo savo mintis lietuviškai.

KELIONIŲ ŽANRAI, KELIAVIMO BŪDAI

Jei gyvenčiau kokį pusantro šimto metų, išvis niekur nevažiuočiau, bet gyvenimas per trumpas ir privalau gyventi kuo paprasčiau ir kuo sparčiau[15], 1904 m.

Kelionių V. Civinskio gyvenime apstu nuo gimimo. Plati jų žanrų ir geografijos, keliavimo būdų įvairovė. Net visas *Dienoraštis* suvoktinas, kaip nuolatinio judėjimo fiksavimas. V. Civinskis rašė, jog net ir gimęs senojoje Maskvos Nižegorodsko stotyje (F194-10, 107). Nenurodė, ar šeima keliaudama ten rado laikiną prieglobstį gimdyvei, ar ten gyveno. Bent Tambove, kaip liudija išlikęs pieštuku nubraižytas tarnybinio buto planas, Civinskiai gyveno geležinkelio stoties pastate (D1030-246). Dėl tėvo, geležinkelio inžinieriaus Jeronimo Ipolito Civinskio (1852–1914)[16] profesijos specifikos šeima gyvendavo įvairiuose Rusijos miestuose. Apie Tambovą, kur baigė realinę mokyklą, V. Civinskis rašė be sentimentų: *Neturtingas miestas su 50 000 gyventojų. Lenkų labai mažai, tačiau jie pradėjo statytis bažnyčią. Vienintelis dailus pastatas Dvarininkų susirinkimo*[17]. Sėslumo namais jam tapo Latavėnai, anksti mirusios[18] mamos Antaninos Okuličiūtės gimtinė.

Vytauto Civinskio kelionių žanrai įvairūs: išvykos į studijų miestus ir grįžimai į Lietuvą, aktyvios ekskursijos ir kitos kelionės Lietuvoje ir užsienyje su giminaičiais ir artimaisiais, bendramoksliais ir bendraminčiais[19] (miesto ribose, užmiestyje, į kitus miestus, iš valstybės į kitą vals-

[14] BALKELIS Tomas. *The making of modern Lithuania*. London and New York, Routledge. 2009, p. 21.

[15] *Żebym żył jakie półtorasta lat, nie wyjeżdżałbym, ale życie jest za krotkie, i musze żyć jak najprościej i jak najpzędzej* (F1-D1024, 99).

[16] GENI [interaktyvus] [žiūrėta 2015 m. kovo 22 d.]. Prieiga per internetą <http://www.geni.com/people/Hieronim-Hipolit-Cywi%C5%84ski/6000000009099892570>.

[17] *Nędzna miestina o 50 tysięcach ludności. Polaków bardzo mało, jednakże zaczęli budować kosciół. Jedyna ładna budowlą jest „Szlacheckie zebranie" (Дворянское собрание)* (MAVB F194-10, 5).

[18] *...motyna mano ... jos dvasia liuosybe gavo prieš 21 metus*, rašo 1909-ais, tad Antanina Okuličiūtė-Civinskienė mirė 1888 m. (D1050, 89), o gimė, anot interneto šaltinio GENI, 1859 m. [žiūrėta 2015 m. kovo 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.geni.com/people/Antonina-Cywi%C5%84ska/6000000009099914770 0>.

[19] Su bičiuliais leidosi į daugiadienį maršrutinį žygį nuo Anykščių link tolimojo pajūrio (Palangos, Liepojos), per Kėdainius, Josvainius, Ariogalą, Ugionis, Liolius, Kražius, Telšius, Brėdikius, Plungę, Karteną (F1-D1043, 131-147).

tybę), sulaikytojo siuntinėjimas etapu, kai suimtas už lietuviškų knygų laikymą (1908 metais!) Civinskis su žandarų palyda buvo vežiojamas iš tėviškės per keleto miestelių nuovadas į Kėdainius (D1043, 117-127). Literatūrologė Imelda Vedrickatė mini sociologą K. Podembskį, kuris tikraja kelione laiko tik individo l a i s v a i pasirinktą judėjimą[20]. Žvelgiant plačiau suimtojo transportavimas taip pat yra kelionė, gimdanti ne ką mažiau išgyvenimų, vertinimų. Incidentą V. Civinskis išdėstė skunde Kauno apygardos teismo prokurorui (D1043, 165-173), be to aprašė spaudoje[21]. Tai nepaprastai laisvo žmogaus parašyta satyra, stilizuota, tarsi būtų ne areštanto įspūdžiai, o kelionių vadovas su patarimais keliauninkams. Po publikacijos gimnazistas Konstantinas iš Panevėžio atvirlaiškyje pradžiugino Civinskį:... *Vakar buvo pas mus Žemaitė ir Šaulys <...>. Tarp ko kito užėjo kalba apie mūsų kelionę ir apie tavo suėmimą, o ypač apie tai, kad Tu ją puikiai aprašiai. Labai gailėjosi, kad Tu daugiaus neaprašiai, ar kad Tave nesuėmė: būtum aprašęs. Tavo Kast.* (D1044, 17). Toks pat pakilus Civinskio atsakymas: *kad žinotum, kaip Tu mane savo laišku sujūdinai! Ir tai iš Žemaitės lupų! Donnerwetter!*[22].

Civinskis keliavo ne tik pėsčiomis, raitas, ratais, rogėmis, dviračiu, traukiniu (dažniausiai), bet ir valtimi, garlaiviu, regis, net lokomobiliu[23]. Įvairūs keliavimo būdai gimdė įvairiausias patirtis ir, be abejo, nuotykius. Visą tai, kas buvo išgyventa kelionių akimirkomis, entuziastingai aprašė.

[20] VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010 p. 26.

[21] ironiška šios „ekskursijos" ataskaita publikuota Vilniaus žiniose, 1908, nr. 134, Vidmanto Jankausko perspausdinta straipsnyje – Nenorėjęs (negalėjęs) būti svetimas. In *Kupiškis*, 2010, nr. 8, p. 12, 98, paminėta straipsnelyje KLIMKA Petras. Vytautas Civinskas. Atsiminimai. In *Rygos naujienos* 1910 12 23 / 1911 01 05, Nr. 51-52. [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C10000466616>.

[22] *Po perkūnais!* (vok.).

[23] Garo varoma transporto ar žemės ūkio mašina priklausė Okuličių kaimynui Stanislovui Montvilai: *Aš, Kazys, Antolekas <...>* [važiavome] *Montvilo lokomobiliu į Nikolajevą (Ja, Kazio, Antołek <...> lokomobilę Montwiłła do Mikolajewa* (D1024, 59v) Galbūt čia minima Nikolajevka šalia Miežiškių.

Vilniaus, galima sakyti, visai nemačiau, nes nežinojau, į ką žiūrėti[24], 1903 m.

Maža atsirastų vaikų nuo 5 iki 15 metų amžiaus, kurių pagrindine svajone nebūtų keliavimas. Tą liudija kad ir toks faktas, kad kasmet nemažas skaičius berniukų bėga iš mokyklų Amerikos, Australijos link, ar arčiau kur į pietus, bet dažniausiai nesėkmingai. Pagrindine to priežastimi laikomas Mayne Reed'o, Cooper'io[25] *ir kt. skaitymas, man gi atrodo, kad pačioje mūsų esybėje yra klajūno gyslelė, paveldėta iš mūsų protėvių klajoklių. Manyje ta gyslelė buvo ypač stipri, nes ne tik skaitydavau kelionių aprašymus neatsitraukdamas, bet ir kiek galėdamas stengiausi vienoje vietoje neužsibūti. Tačiau iki 15 metų dar nekeliavau tikrąja to žodžio prasme, važiuodavau iš Maskvos, Vladimiro, Saratovo į Lietuvą, bet tie važiavimai nebuvo kelionė, nes visą, ką mačiau pakeliui, regėjau žvelgdamas pro vagono langą*[26]. Citata iškalbinga. Autorius save suvokia, kaip užkietėjusį klajūną. Jam užtenka drąsos turėti savąją ir netgi koreguoti visuomenėje susiklosčiusią nuomonę. Apibrėžia ir tikrąją kelionę: ne vien judėjimas erdvėje, o aktyvus stebėjimo ir pažinimo procesas. Nieko nežinantis apie lankomą vietą, nepasirengęs keliautojas bejėgis ir betikslis. Ketindamas vykti į Austriją, Civinskis skaitė Žaką Rekliu[27] (F194-10, 5). Šiaip, dažniau

[24] *Wilna, można powiedzieć, wcale nie widziałem, bo nie wiedziałem, dokąd patrzeć* (F194-10, 8). Grįždamas į Latavėnus, Vytautas su apmaudu užrašo: *Mimo Wilna znowu przejechałem „mimo" / pro Vilnių ir vėl važiavau tiktai „pro"* [neteko pamatyti] (F194-10, 108v).

[25] Thomas Mayne Reid, James Fenimore Cooper – nuotykių romanų rašytojai, šalia jų ir Danielio Defoe *Robinson Crusoe*, matyt, Civinskiui buvęs ypač svarbus. Du puslapius iš šios knygos įdėjo į *Dienoraštį*; Robinzono metaforą taikė sau: *Kad taip įsivaizdavus, kad pasaulis – tai sala, o aš jos Robinzonas – ir taip jautus, gyvenus, kaip jaustų ir gyventų toks Robnzonas / Žeby tak sobie wyimażinować, że swiat – to wyspa, której ja jestem Robinzonem – i tak czuć, żyć, jak by czuł i żył taki Robinzon* (F1-1048, 76).

[26] *Mało znajdzie się dzieci w wieku od lat 5 do 15, głównym marzeniem których nie było by podrózowanie. Swiadczy o tem chociazby ten fakt, że co rok spora liczba chłopców ucieka ze szkól do Ameryki, Australii, a nawet i bliżej na południe, najczęsciej niefortunnie. Za najglówniejszą przyczynę tego liczą czytanie Mayn Reyda, Coopera i t.d., mnie się zdaję, jednakże, że w samej naturze naszej jest pewna żylka do włoczęgi, pozostawiana nam naszymi praojcami – koczownikami. We mnie była ona bardzo silna, ponieważ nie tyko zaczytywałem się podróżami, ale o ile mogłem starałem się jak najmniej siedzieć najednym miejscu. Jednakże do 15tu lat nie podóżowałem w pełnem znaczeniu tego słowa, jezdiłem z Moskwy, Włodzimierza, Saratowa na Litwę, ale przejazdy te nie miały charakteri podróży, ponieważ wszystko, co widziałem w drodze, widziałem z okna wagona* (F194-10, 3).

[27] J. É. Reclus (1830–1905), pranc. geografas, keliautojas, anarchistas, sukūręs 19 t. veikalą apie pasaulį, rašęs ir kelionių vadovams.

minėdavo Karlo Baedekerio[28] leidyklos knygas: *Prieš porą metų Vladikaukazo stotyje nusipirkau Bedekerio ir Boerkobo „Nuo Vladikaukazo iki Tifliso", išties puiki knyga*[29]. Kelionių vadovą studijavo kritiškai: *Poznanėje muziejus pradeda veikti tik kitą savaitę, o Bedekeris rašo, kad turėjo būti atidarytas jau 1903 m. Kas dėl geležinkelio linijos Smalininkai – Pagėgiai, tai visa Bedekerio kaltė, kad jo žemėlapis nepilnas*[30]. Naudojimasis *Baedeker* produkcija laikytinas masinių kelionių epochos ženklu. Tai modernaus europiečio keliautojo reikmuo, knyga, užtikrinanti jo savarankiškumą svečioje valstybėje[31]. Kokybę vertinęs Civinskis nusivildavo kitų leidėjų kelionių vadovais; apgailėstavo – *nusipirkau prastą vadovą po Piatigorsko apylinkes*[32].

Skaitant bet kurią *Dienoraščio* kelionių ištrauką, stebina ypatingas autoriaus dėmesingumas įvairių kraštų šnekos ypatumams. Įtemptai klausosi, nes svetimą žodį nori suprasti, o fiksuodamas aplinkinių replikas apibūdina ir juos pačius. 1906 m. Anykščių traukinio trečiosios klasės vagone pastebi, *su būdingu lietuvišku akcentu šneka kažkokia bobelė*[33]. Lankydamasis žymiajame Leipcigo turguje[34] ir vėl įsiklauso: *įeinu į prekiautojų eiles... gan tvarkingi žydai (čia jų šneka panašesne į vokiečių kalbą, nei Rusijoje)*[35]. Kito žodžius V. Civinskis dažnai užrašo tiesiogine kalba: *...Jechałem z kawaležystą, dywizyę którego „Богъ дастъ" nie wezmą... W Wilejce przysiadł гвардеец w ładnej formie i gadali o „дьвкахъ"*[36]; *Jakiś Polak pyta konduktora, ten „bitte deutsch sprechen". Swińswo*[37]. Dėmesingas jis ir kitiems jo aplinkoje skambantiems (muzikos, transporto, gamtos) garsams.

[28] Leidykla įkurta 1837 metais, rengė itin kokybiškus visų pasaulio vietovių kelionių vadovus.

[29] *lata dwa temu we Władykaukazie... na stacyi kupiłem Baedeker'a i Boerkoba „От Владикавказа до Тифлиса", ale ładna rzecz* (D1030, 327).

[30] *W Poznaniu „Provinzionallmuseum" otwierają zaledwe w przyszłym tygodniu, a Baedeker pisze, że mieli odkryć w 1903. Co do linii Smalleninghen - Pogegen, cała wina Baedekera, że jego mapa nie cała* (F1-D1024, įdėt. sąsiuv., 9).

[31] paties leidėjo žodžiais, tos knygos skirtos *keliautojui, kuris nori lengvai ir greitai pats susivokti užsienyje.* Knygoje MÜLLER, Susanne. *Die Welt des Baedeker: Eine Medienkulturgeschichte des Reiseführers 1830-1945.* Frankfurt, New York, Campus Verlag, 2012, p. 26.

[32] *kupiłem parszywy fuehrer po okolicy Piatigorska* (D1030, 317).

[33] *charakteristycznie litewskim akcentem mówi jakaś facetka...* (D1035, 4).

[34] vykdavusios nuo 1165 m., nuo 18 a. tai buvo svarbiausios Vokietijos mugės.

[35] *wchodzę w „ряды"... dość czysci żydzi (oni tu mówią więcej podobnym do niemieckiego narzeczem, niż w Rossyi)* (D1030, 73).

[36] Važiavau drauge su kavaleristu, kurio diviziją „jei duos Dievas" neims [į karo frontą]... Naujojoje Vilnioje įlipo gvardietis šaunia uniforma ir jiedu plepėjo apie mergas (D1024, 101).

[37] *Vienas lenkas klausia ko konduktoriaus, o tas „prašau kalbėti vokiškai". Kiaulystė.* (D1024, 143).

Stotyse imlus gausios ir spalvingos minios, specifinės architektūros ir vis spartesnio technikos progreso įspūdžiams. *Geležinkeliai Prūsuose labiau linkę į monarchizmą: biustai, ir visa tai, man regis, laisva valia*[38]; [Prūsijoje] *kariškiai simpatiškesni (t.y. mažiau atgrasūs) nei Austrijoje, ir suprantama, nei Rusijoje <...> Bendrai paėmus, čionykštis* homo sapiens *žymiai dailesnis už mūsiškį. Įdomu, ar tie žvilgantys prūsų šalmai atsparūs; nes atrodo nelyginant popieriniai*[39]. Pamini stebinančius žmonių įpročius ir technikos pasiekimus. *Vokiečiai turi kvailą įprotį sveikintis ir atsisveikinti įlipdami į vagoną ir išlipdami iš jo <...> važiuojame mano ligi šiol nepatirtu greičiu*[40]. Pravažiavęs Torunę pastebi, *traukinys skrieja, lyg užkerėtas – tikriausiai kokių 60 km*[41]. Keliaudamas analizuoja ir lygina. *Poznanė savo spartesniu gyvenimo tempu patinka man labiau, nei apmirusi, sulyginus su ja, Krokuva. Industrija, savaime aišku, eina kompromiso keliu ir rašo abiem kalbom; bet ir gatvėje šnekant dažniau užgirsi vokiškai, nei lenkiškai*[42].

Sienos kirtimo momentu išryškėjantys skirtumai byloja ne Lietuvos naudai. Įvažiuojant ryte į Prūsiją: *Siena – upeliukas su per jį permestu mediniu, lopytu tiltu. Kai tik įvažiavome į Prūsus, o tuo metu laikrodis pasienio punkte rodė 15 po dešimtos, jau judėjome prašmatniu, senais medžiais apsodintu keliu*[43]. Traukiniu grįždamas į Vilnių iš Vakarų, Civinskis su kartėliu užrašė, *Sliczna Litwa, ale, bestya, goła*[44].

Pastebėta, kad dažniausiai „būdus, kuriais keliautojas žvelgia į pasaulį, lemia epocha ir visuomenės susikurti stereotipai"[45], t. y., žmogus linkęs pastebėti visuomenės aprobuotus, pripažintus objektus, dažniau-

38 *Koleje w Prussach więcej monarchiczne, niż w Rossyi: biusty, i to wszystko, spodziewam się, dobrowolnie* (D1024, 144).

39 *Wojenny sympatyczniejsi (t.j. mniej antypatyczni) niż w Austryi, a wiadomo już, niż w Rossyi <...> Wogule, homo sapiens tutejszy jest daleko ładniejszy od naszego. Czekawym, czy te błyszczące hełmy prusaków są trwałe; bo wyglądają na paprierowe* (D1024, 143).

40 *...Pociąg idzie przędko, miejscami pewnie minim 55 kil. <...> Niemcy mają głupi zwyczaj witania się i żegnania przy wejściu i opuszczaniu wagonów. <...> Jedziemy z nieznaną mi dotychczas szybkością* (D1024, 142).

41 *Pociąg leći jak opiętany – pewnie jakich 60 kil* (ten pat).

42 *...Poznań swym prędszym życiem podoba mi się więcej niż martwy, w porównaniu z nim, Kraków. Industrya, ma się rozumieć, idzie progą kompromissu i pisze w obu językach; ale i na ulicy słyszy się więcej niemiecki język niż polski* (D1024, 144).

43 *Granica – rzeczułka z drzewnianym łatanym mostem. Jak tylko wyjechaliśmy do Pruss, a było na zegarze w komorze X 15, mieliśmy już paradną szossę, wysadzoną staremi drzewami* (D1024, 108).

44 *Graži Lietuva, bet nevidonė, nuoga;* kitas įmanomas vertimas *Graži Lietuva, bet kokia nuskurdusi* (D1028, 111).

45 VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, p. 21.

siai ir vertinti juos taip, kaip diktuoja jo aplinka. V. Civinskis praauga tokio stereotipinio turisto reakcijas. Jis išties siekia aplankyti visus kultūros ir papročių padiktuotus objektus, bet užuot naiviai jais žavėjęsis, analizuoja, vertina savaip, išdrįsta matyti kitaip. Vertinimai kartais kategoriški, arogantiški. Pasivaikščiojęs po Berlyną užrašo: *prastas didmiesčio tikrąja to žodžio prasme įspūdis. Pergalės alėja prieš auštant nebloga. Užtat Reichstago rūmai ir Pergalės statula gremėzdiški. Bismark'as* [paminklas O. E. L. von Bismarck'ui (1901)] *geras. Brandenburgo vartai – pakenčiami. Tirgartenas – gražus. Unter den Linden – menka. Universitetas ir muziejai taip pat. Rūmai vargani, užtat Kaizerio Vilhelmo bažnyčia* [pastatyta 1890 m., apgriauta 1943 m.] *graži. Ypatingai liūtai. Iš viso dalis paminklų gan originalūs...*[46].

Tikroji kelionė, anot V. Civinskio, reikalinga pasiruošimo, keliautojo sugebėjimo įdėmiai stebėti aplinką ir ją vertinti. Tai vietos ir žmonių pažinimas, apžiūrėjimas, ragavimas, klausymasis, jos i s i s a v i n i m a s, taip pat išreiškiamas per subjektyvios nuomonės apie visuotinai žinomus objektus fiksavimą. Šitaip „užmegzdamas asmeninį santykį su nepažįstama vieta, keliautojas permąsto savo tapatybės ribas, kurių laikėsi išeities pozicijoje"[47]. Keliaudamas, Civinskis kliaujasi savo vertinimo nuostatomis, nesilanksto prieš autoritetus[48], rašo tik tai, kas jo išjausta, apmąstyta. Gal dėl to, kuria kalba berašytų – jo posakiai raiškūs, emocionalūs. Kelionės padeda jam pažinti tai, kas turėtų būti sava, kas prisiimtina. Užsienyje naujai išgyvena savo lietuviškumą, net baltiškumą (artumą latviams), o keliaudamas Lietuvoje atranda ryšį su savo krašto grožiu.

KELIONĖ IŠ LATAVĖNŲ Į VARŠUVĄ, KROKUVĄ, VIENĄ

...tik dabar suprantu, kokį malonumą užsienyje teikia produktai iš Latavėnų[49], 1904 m.

[46] *Podle wrażenie miasta w pełnem znaczeniu tego słowa. Sieges Allee przed wschodem słońca niczego. Za to Reichstag i Siegesdenkmal ciężkie. Bismark dobry. Branderburger Thor znośne. Tiergarten ładny. Unter den Linden – nędzne. Uniwersytet i muzeuma też. Pałac słaby, ale za to Cesarz Wilhelm śliczny. Lwy szczególnie. Wogole pomniki częściowo dość oryginalne...*(D1028, 103).

[47] VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, p. 16.

[48] Neslėpė, kad virtuozo A. Nikisch'o dirigavimo nebuvo sužavėtas, o garsiosios I. Duncan šokį lygindamas su kita šokėja, vaizdingai rašė: *Doros šokis – tai bangelių teškenimas į valties bortus laivui praplaukus, Saharet – tai audra, ugnikalnis! / Dory taniec – to plusk fal o brzegi barki, po przejściu statku, Saharet – to burza, wulkan!* (D1040, 128).

[49] *...teraz tylko rozumiem, jaką przyjemność sprawiają łotowianskie rzeczy za granicą...*(F194-10, 8).

Pirma tikrąja savo kelione Vytautas Civinskis vadina 1902 metų išvyką į Vieną. Ją aprašė 1903 ir 1904 metais. Savo išvyką į užsienį net sumanė dokumentuoti (F194-10, 1-35). Keliauti pasiūlė teta *Anusia* – Ona Okuličiūtė (1872–1909)[50]. Besimokydama Varšuvoje akušerijos, susipažino ir susituokė su botaniku Juozapu Tšebinskiu (Józef Trzebiński)[51]. Abu apsigyveno Krokuvoje. Vytautas su teta daug susirašinėjo. Vėliau planavo Tšebinskius aplankyti Smiloje (dab. Ukraina), kur jiedu dirbo pirmojoje Rusijos fitopatologijos stotyje nuo jos įkūrimo 1904 m.

Įspūdinga kelionė į Vieną turėjo ir praktinę paskatą. Civinskis atvežė krokuviečiams kaimo gėrybių, o grįždamas Lietuvon pargabeno nelegalių spaudinių. Varšuvoje nupirko brolvaikiui Jurekui žadėtąjį kroketo rinkinį (F194-10, 109); jį žaidžiančius Latavėnuose vėliau pats nufotografavo (F1051, 84v). *Powązki* kapinėse aptiko nežinomo bendrapavardžio kapą (F194-10, 109r).

Stebėjo aplinką, dažnai ir pro vagono langą. Artėdami prie Čenstakavos *nuolat sutinkame traukinius, krautus anglimi, žemė juoda, bet tai ne juodžemis*[52]. Krokuvoje su teta klausėsi keleto paskaitų Jogailaičių universitete (F190-10, 117v), lankė muziejus, kopė į Tado Kosciuškos vardu pavadintą piliakalnį. Miesto teatre regėjo vaidinimą apie Kosciuškos sukilimą. Prisipažino, kad orkestrui užgrojus lenkų tautinę giesmę *Jeszcze Polska nie zginęła...* jausmų perpildytas net pamiršo besąs lietuvis[53]. Svarbi pastaba, aišku, kad jau tuomet lietuvybė jaunuoliui buvo svarbi.

Kartu su dėde *Przyroda*[54] (giminėje prigijusi J. Trzebińskio pravardė) Civinskis važiuoja į Vieną. Apsistoja prabangiame, net su elektriniu apšvietimu[55], viešbutyje. Kitą dieną keliautojai lankėsi universitete, karališkojoje bibliotekoje, Botanikos sode, Šenbruno parke. Būtų aplankę ir Secesijos pa-

[50] GENI – internetinis genealogijos atkūrimo projektas [interaktyvus] [žiūrėta 2015 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.geni.com/people/Anna-Trzebi%C5%84ska/6000000009101854392>.

[51] J. Tšebinskis (1866-1941, palaidotas Rasų kapinėse Vilniuje), žymus botanikas, daugelio veikalų, taip pat ir studijos "Flora Łotowian i okolic" (1910) autorius, vadovavęs Varšuvos ir Vilniaus un-tų Botanikos sodams. Išsamus straipsnis apie šį mokslininką lenkų kalba: DZIEWULSKI Waclaw. Sylwetka prof Józefa Trzebińskiego na tle epoki [žiūrėta 2015 kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://naszczas2002.tripod.com/046/dziewu.html>.

[52] *ciągle spotykają się pociągi z węglem, kominy, ziemia czarna (nie czarnoziem)* (F194-10, 109v). Šiame Lenkijos regione apstu anglies kasyklų.

[53] *zupełnie zapomniałem żem Litwin* (F194-10, 117r).

[54] Identifikuoti jį leido laiškai, pasirašyti pravarde *Przyroda* (lenk. *gamta*), o *Dienoraščio* tekste minimi, kaip siuntėjo J. Trzebińskio. Pvz. (D1024, 25) ir (D1026, 14-15).

[55] (F194-10, 115v).

viljoną[56], bet tądien jis buvo uždarytas. Dėdei nuvykus apžiūrėti kažkurį vienuolyną, Vytautas grįžo į Šenbruną, vienas vaikštinėjo Dunojaus pakrante.

Pakeliui Lietuvon Civinskis lankėsi Krokuvos Jogailaičių universiteto bibliotekoje. *Gražūs koridoriaus skliautai, Tvardovskio knyga, užrašas rusų kalba „Kalbėti lenkiškai draudžiama" – visa tai pernelyg pažįstama. Bet įspūdį daro*[57]. Tariamoji burtininko Tvardovskio knyga – iš tikrųjų XV a. P. Pauliri-nio enciklopedinis veikalas, iš Vilniaus jėzuitų Akademijos bibliotekos mistiškai dingęs, vėliau atrastas Krokuvoje[58]. Vytautas aplankė ir kitą Krokuvos įžymybę, susijusią su legendiniu burtininku – Tvardovskio olą[59]: *ola, regis, buvo graži, bet sugadinta vertelgų, kurie ją aplaužė, kad gautų klinčių*[60].

LIETUVOJE

Kaip daug pujkio žmoniu ir musu kraštan, ir iš kur jis ir atsiranda[61], 1905 m.

Kelionė neprivali tolima, kad būtų paveiki. Įspūdžių teikia ir keliavimas iš Latavėnų į įvairius Lietuvos miestus, kaimus, gyvenvietes. 1903 m. aplanko žemės ūkio parodą Panevėžyje ir įžvalgiai, kaip jaunutis dvarininkas, pats dirbęs ir fizinius ūkio darbus, aręs, šienavęs, ganęs, ją vertina. *Paroda atrodė visai neblogai, ypač galvijų skyrius. Pirmasis iš Lietuvos aristokratų kunigaikštis Radvila sužavėjo savo šunimis. Varžytinės neįvyko, tad viską supirko savininkai. Geroji parodos puse buvo piniginių premijų išmokėjimas, tai paskatino dalyvauti daug valstiečių, ypač arklių skyriuje. Buvo taip pat valstiečių audinių*[62].

[56] J. M. Olbricho 1897 m. suprojektuota originalios architektūros galerija Vienoje, pristačiusi modernųjį meną.

[57] *Sliczne sklepienie korytarzu, księga Twardowskiego, rossyjskie „govorit po polski wospreszczajetsa" – wszystko to zanadto znajome rzeczy. Wogule wrażenie robi* [F194-10, 111r].

[58] BRENSZTEJN, Michał. *Bibljoteka uniwersitecka w Wilnie do roku 1832*. Wilno, 1925, p. 116.

[59] Plačiau apie šią olą [žiūrėta 2015 m. vasario 9 d.]. Prieiga per internetą <http://www.sktj.pl/epimenides/jura/twar_p.html>.

[60] *Grota widocznie była ładna, ale przepsuta „geschäftmacherami", którzy, zeby dostać wapna połamali ją* (F194-10, 111v).

[61] (D1033, 243).

[62] *wystawa przedstawiała się bardzo niezle, szczególnie dział bydła. Pierwszy arystokrata litewski ks. Radziwiłł zaimponował – psami. Licytacya nie udała się, i wszystko było zakupionym przez włascicieli. Dobrą stroną wystawy było razdawanie pieniąznych nagród, z racyi czego pomiędzy ekspon. było dużo włoscian, szczególnie w oddziału koni. Były także tkackie wyroby włoscianek* (F190-10).

Panevėžyje gyveno Okuličių giminės Vencevičiai, tarp jų Vytauto teta Civinskaitė-Vencevičienė. Pas juos dienoraštininkas lankėsi dažnai. Kartą grįžtant iš jų, nuo Panevėžio iki Barklainių Vytautą pavežė burmistras ir Vencevičių bičiulis Vladislovas Eidrigevičius (1842–1909). Pabendravęs su juo, kol buvo ruošiamas ekipažas, V. Civinskis įvertino: *kaip burmistrui, visai simpatiškas, p. E*[63]. *Antiklerikalas (gražus paveikslas bute)*[64]. Įsidėmėtina, kad kelionėje paskutiniąsias žinias apie 1904–1905 m. Rusijos ir Japonijos karo aktualijas jiedu išgirdo iš miesto žydų (vieša informacija apie karą buvo ribojama): *Panevėžy žydai sakė Eidrigevičiui, kad Port-Artūras jau užimtas*[65]. Įspūdingas keturių arklių kinkinys iki Barklainių nudardėjo per pusantros valandos (tikėtina maždaug 12 km/h greičiu). Ten vykusiame banko valdybos susirinkime dalyvavo ir Civinskio senelis Kazimieras Okuličius. Civinskis mini, jog barklainiškis Zigmuntas (giminaitis?) įsirengė naujovę – pašto dėžutę. Tikrina ją triskart per savaitę.

1904 m. Vytautas su teta (tikriausiai Ona Okuličiūte) ir kitais ekskursantais valtimi yrėsi Nerimi nuo Vilniaus iki Kauno, vėliau garlaiviu leidosi Nemunu iki pat Jurbarko. *Dienoraštyje* pažymėta, kad 8 asmenys, išplaukę rugpjūčio 5 ir keliavę 4 paras, išleido po 9,75 rublius. Keliavo Felicija Bortkevičienė, panelė *Genowefa Sabkowska* (Genovaitė Sabkauskaitė?), ponas *Gajdys* (Povilas Gaidelionis), Kairys, *Jaksztys*[66], vėliau prisijungė studentas Kazimieras Žalys. Plaukdami Nerimi ekskursantai nesusigaudė, kuris intakas yra Šventoji. *Kai klausdavom, kaip vadinasi ta ar kita, teatsakydavo – upė*[67]. Neapsieita be buitiškų kuriozų, kai *tetulė neišlipdama iš valties keitėsi sijoną. O tempera! O mores!*[68]. Diskutuota ir svarbiomis temomis: *pakeliui kilo ginčas dėl to, kaip derėtų kovoti su polonizacija. Gaidys sakė, kad reikia skelbti boikotą lenkų kalbai, tetulė nesutiko, sakydama, kad tai būtų pernelyg komplikuota. Kas dėl manęs, tai teoriškai*

[63] T. y. ponas Eidrigevičius.

[64] *Sympatyczny facet, jak na głowę miasta, p. E. Antyklerykał (obraz ładny w mieszkaniu)* (D1024, 560-57).

[65] *W Poniewieżu żydzi mówili Ejrygiewiczowi, że P.-Artura wzięty* (D1024, 57).

[66] Tikėtina, kad tai buvo publicistas ir LSDP CK narys Steponas Kairys (1879–1964) ir, šio straipsnio recenzento (vardo nenurodė) spėjimu, *knygnešys, rašytojas, kairysis Vincas Jakštys (1880–1961)*.

[67] *Kiedy pytaliśmy, jak nazywa się ta lub inna, mówili – Upie* (D1024, 44).

[68] *Potem W. [wujenka] zmieniała na łódce spódnicę. O tempera! O mores!* (D1024, 45). Lotyniškoji sentencija (o laikai, o papročiai) kad ir žaismingai panaudota, parodo jaunuolio drovumą, nederamo poelgio laisvumo suvokimą.

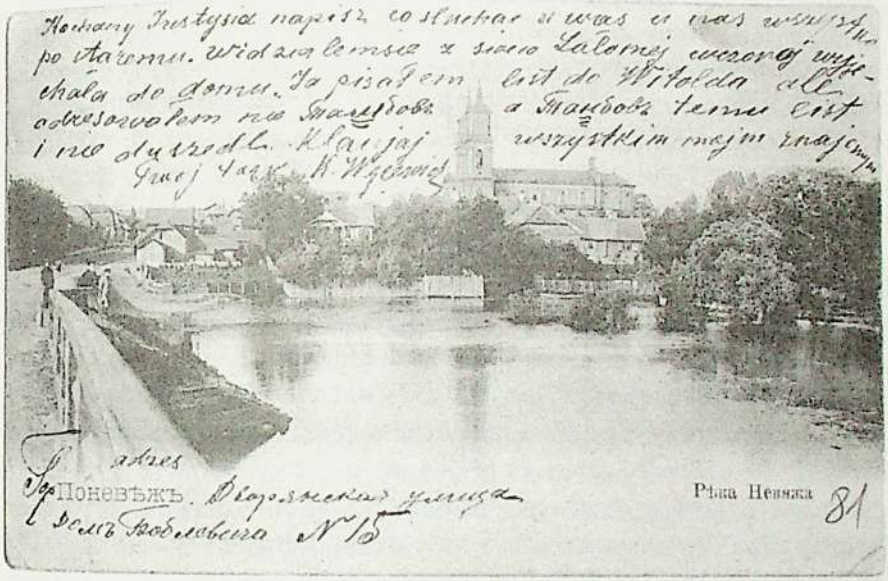

Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios Panevėžyje vaizdas nuo upės. Kazio Vencevičiaus siųstas atvirukas V. Civinskio broliui Justinui. Įskaitomas Vencevičių adresas: Bajorų gatvė, Boblevičiaus namas, 15. MAVB F194-10, 81

su Gaidžiu nesutinku, bet turiu pripažinti, kad šovinizmo apraiškos neišvengiamos tautai atgimstant[69]. Iš šių trijų požiūrių, Civinskio atrodo išmintingiausias – jis suvokia reiškinį plačiąja dėsnio prasme. Atoveiksmio jėga lygi veiksmui, tiek fizikoje, tiek, dažnai, ir visuomenėje.

Kaunas Civinskiui paliko slogų įspūdį: *...Iš kranto matyti, kad miestas senas, purvinas. Pastatų fone pilies beveik nematyti, ties tiltu (mediniu) išlipome ir nuėjome iki prieplaukos. Važiuojame pro Aleksotą, Neries žiotis. Nežinau, ką gražaus Mickevičius atrado slėnyje prie žiočių*[70]. Sėkmingai keliavo garlaiviu iki Jurbarko, aplankydami Raudonės pilį. Reisai buvo dažni, bilietai pigūs.

Grįžę į Kauną, keliautojai išsiskirstė. Pavaikščioję tąsyk po Kauną, buvo priblokšti niūresnių vaizdų. *Rugpj. 8. Su Žaliu ir panele Genovaite perėjau pėsčiomis per visą Kauną, iki stoties (likusi draugija išvažiavo). Pakeliui staiga išgirdau skambinant, lyg Viešpaties Angelui. Iškart nesusigaudžiau, kas vyksta, bet pastebėjęs gatvėje sujudimą, supratau. Išblyškę, pragerti, dažnai vaikiški veidai, nuskurę rūbai, netvirtas žingsnis, užmiegotos akys, penkta ryto. O varpas vis skambino, skambino... Klaikus vaizdas. Niekad nebuvau mieste tokią valandą. Tik Tambove nekart girdėdavau besitęsiantį gamyklos švilpuką. Ne, darbas kaime taip žmonių nenualina. Ir yra žmonių, besistebinčių, ko gi jie sukyla. Jų išvaizda, manding, sujaudintų labiausiai užkietėjusį buržujų*[71]. Glaustas, fotografiškai tikslus aprašymas atveria giliai išgyvenamą didžiulę miesto varguomenės socialinę atskirtį ir Vytauto jautrumą socialiniam neteisingumui.

Tais pačiais metais į Kauną Civinskis įrieda traukiniu: *Jei būtų koks kelias į pragarą, tikriausiai vestų pro tunelį – tamsu, triukšmas, smirda, krato. Bet kokios žavios Kauno tunelio apylinkės. Simpatingas man miestas*

[69] *Po drodze powstał spór oto, jak mamy walczyć przeciw polonizacyi. Gajdys mówil, że trzeba zapradzić formalyn bojkot polszczyzny. Wujenka nie zgadzała się na to, jaką na rzecz bardzo trudną; co o mnie, teoretycznie jestem przeciw Gajdysa, ale muszę uznać, że objawy szowinizmu muszą być konieczne dla odradzającego się narodu* (D1024, 49).

[70] *Z brzegu widać, że miasto stare, brudne. Zamku, na tle zabudowań, prawie nie widać; około mostu (drzewnianego) wyszedliśmy i przeszliśmy do przystani <...> jedziemy mimo Aleksoty, ujśćia Wilii. Niewiem, co Mickiewicz znalazł ładnego w dolinie koło ujśćia* (D1024, 45-46).

[71] *8/VIII Przezsłem przez całe Kowno piechotą do banhofu z Žalis'em i panną Genowefą (reszta towarzystwa pojechala). Po drodze raptem posłyszałem dzwon jak na Aniol Pański. Odrazu nie mogłem skombinować, o co chodzi, ale zauważywszy ruch na ulicy, dowiedziałem się. Wyblądłe, rozpite, często dziecinne twarze, obdarte odzienie, niepewny chód, zaspane oczy, godzina V. A dzwon dzwonił, dzwonił... Straszny widok. Nigdy nie choziłem po miescie o tej godzinie. Tylko w Tambowie nie raz słyszałem przeciągły swist fabryki. Nie, wyzysk na wsi nie niszczy tak ludzi. I są jeszcze ludzi, którzy dziwią się, że oni buntują. Widok ich, zdaję mi się, poruszył by najpodejszego buržuja* (D1024, 50).

Kaunas: kiekviename žingsnyje užgirsi lietuviškai šnekant, tik kažkokios dvi ponios čiauška lenkiškai, girdamos Michailo Romanovo šventės gražumą[72] (tuo metu Lietuvoje lankėsi Michailas Aleksandrovičius Romanovas, Nikolajaus II brolis). V. Civinskis matė ir giminei atmintinus Kauno pastatus: *važiavau per visą Kauną, vėl pro tą gamyklą, pro cerkvę, kurioje teta su draugėmis kėlė skandalą...*[73]. Felicija Povickaitė (vėliau Bortkevičienė) su seserimi Juzefa (Okuličienė) ir keliomis kitomis katalikėmis gimnazistėmis 1889 m. dukart pasipriešino reikalavimui melstis cerkvėje, o ne bažnyčioje. Už tai buvo pašalintos iš gimnazijos[74].

STUDIJOS VOKIETIJOJE

Vytautas Civinskis į studijas Leipcigo universiteto Agronomijos institute išvyksta iš Latavėnų. *Aplink kranksi varnos, pas Valmusą* [kaimynas] *kažkoks mechanizmas trinksi... Žiūrėjau į mišką, į ežerą, į Latavėnus, po to į bokštą, po to į kelią iš Latavėnų Anykščiuosna... Ilgai, ilgai dar buvo matyti Korčevo bokštas*[75]. Latavėnų užsienyje labai ilgėjosi, juos garbindamas perfrazavo patį Adomą Mickevičių: *O Łotowiany! Nie Litwo!, a Łotowiany!* (O Latavėnai, ne Lietuva [Tėvyne mano], tik Latavėnai...) (D1028, 89). Prisiminė, kad vaikas būdamas, Latavėnų neskyrė nuo Lietuvos; kas lietuviška suprasdavo, tas ir latavėniška (D1024, 98v).

Pervažiuojant Rusijos-Rytų Prūsijos sieną įsiminė Rusijos *pirmajame kordone iškabintas kažkoks „Potvarkis", o šalia „Ištatimas"*[76] (rusų valdininkų išverstas į lietuvių kalbą skelbimas, užrašytas kirilica). Kelyje į

[72] *Jeżeli była by droga do piekła, prowadziłaby napewno tunelem – ciemno, huczy, smierdzi, trzęsi. Ale jokie ładne okolice kowienskiego tunelu. Sympatyczne miasto Kowno: słychać litewski język na każdym kroku, jakieś tylko panie gadają po-polsku, wychwalając piękność „торжества" Michała Romanowa* (D1024, 103). Vėl pirmiausiai paminimi garsai, šneka.

[73] *Przejechałem cale Kowno, znowa mimo tej fabryki, mimo cerkwi, w której wujenka z koleżankami urządzała skandał* (D1024, 101).

[74] SUBAČIUS, Liudas. *Aplenkusi laiką. Felicija Bortkevičienė 1873–1945.* Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 22.

[75] *Naokoło krzyczą wrony, u Walmusa jakaś maszyna stuka... Patrzełem na las, na jezjoro, na Łotowiany, potem na majak, potem na drogę z Łotowian do Oniszt... Długo było widać Korczewski majak...* (D1024, 99). Galimai *Korczewski majak* galėjo būti bokštas gaisrams stebėti. Ir šiuo atveju dėmesys kreipiamas į aplinkos garsus.

[76] *Na pierwszym kordonie wystawione jakieś „Положение", a obok „Ипитатимасъ"* (D1024, 107).

Leipcigą, dėdės Kazimiero Vencevičiaus prašytas, V. Civinskis nesėkmingai bandė Tilžėje susitikti su ten pabėgusiu pusbroliu Kaziu Vencevičiumi. Laiką išnaudojo stebėdamas ir stebėdamasis suvokietintu Mažosios Lietuvos kraštu: *Vaikštinėjau Königsberg gatve. Viskas vokiškai ir tai dar tokia forma: Fricas Kšikovski ir t. t. Tik vienoj vietoj radau užrašą „Tilžėj (?) Keleivis"*.[77] *<...> Atėjau į stotį ir rašau. Girdėti lietuviškai, rusiškai, ir, daugiausiai, vokiškai šnekant. Kaip tiems vokiečiams patinka rėkti <...> gatvėje mačiau kelis užrašus „žemaičių", anot Dexling'o, kalba*[78]. Pats Civinskis kiek gebėdamas stengėsi kalbėti lietuviškai: *Pakeliui į viešbutį šnekėjau su vežiku rusiškai, viešbutyje lietuviškai, bet tarnautoja greit pastebėjo mano pragarišką akcentą ir prabilo lenkiškai, su akcentu, ko gero net baisesniu, bet su didesne žodžių atsarga. Su vežiku visgi iki galo šnekėjau lietuviškai, nors ir „šlubuodamas"*[79].

Leipcigo universitete Civinskio kursui dėstė įžymūs mokslininkai – zoologas Karl Chun[80], etikos teoretikas Gottlieb Lipps, psichologas prof. Wilhelm Wundt[81] ir kiti. Galbūt sekdamas Wundt'o introspekcijos metodu, Civinskis sudarė kelis savo mėnesio *stimmung'ų* (nuotakų, vok.), kaip juos tuomet vadino, grafikus (vienas jų yra D1036, 72).

1904 m. gruodžio 31 d. laiške močiutei rašė: *Prieš savaitę pirkau lietuvių gramatiką, parašytą Vydemano. Perdėm detali ir moksliška, kainavo 9 m*[arkes] *50, bet kitokios Leipcige nebuvo*[82]. Leipcige V. Civinskis pradėjo jau ir rašyti lietuviškai. Čia studijuojančių lietuvių Civinskis nesutiko. Įsitikinęs,

[77] *...Szlałem się po Königsberg-strasse. Wszystko po niemiecki i to jeszcze w formie: Fritz Krzykowski i t.d. Tylko w jednym miejscu znalazłem nadpis „Tilżej(?) Kelejwis"* (D1024, 134). Perrašydamas iškabą Civinskis pastebėjo linksnio neatitikimą – ko gero suklaidino gotiškojo šrifto, grafemų *s* ir *j* panašumas. *Tilžės keleivis* – periodinis leidinys lietuvių kalba, ėjęs 1880–1924 metais.

[78] ...przyszłem na banhof i piszę. Słychać litewską, rossyjską i, po większej części, niemiecką gwarę. Jak ci niemcy lubią krzyczeć <...> na ulicy dziś zobaczyłem kilka nadpisów w języku „żemajtów", jak mówi Dexling... (D1024, 138). Dexling'as – sutiktas tądien tilžietis.

[79] *Po drodze do hotelu gadałem z furmanem po-russki, w hotelu po-litewski, ale przędko służąca zauważyła mój kiepski „akcent" i zaczęła po-polsku, może jeszcze górszym akcentem, ale z większym zasobem słów. Z furmanem, jednak do końca śniekiałem lettuviškaj, choć chromiejąc* (D1024, 107).

[80] Karl Chun (1852-1914) zoologas, jūros gyvūnijos tyrėjas, vadovavęs vokiečių povandeninei ekspedicijai 1898/99.

[81] W. Wundt (1832-1920) fiziologas, psichologas ir filosofas, kartais vadinamas psichologijos tėvu, 1879 Leipcige įkūręs pirmąją eksperimentinės psichologijos laboratoriją.

[82] *Kupiłem przed tygodniem grammatykę litewską Wiedemann'a. Zanadto obszerna i naukowa, kosztowała 9 m. 50, ale innej nie było w Lipsku* (D1024, 125). Oskaras Vydemanas (1860–1918), Jurbarke gimęs, Tartu mokęsis, vėliau Leipcige dirbęs kalbininkas, *Lietuvių kalbos vadovą* vokiškai parašė 1897 m.

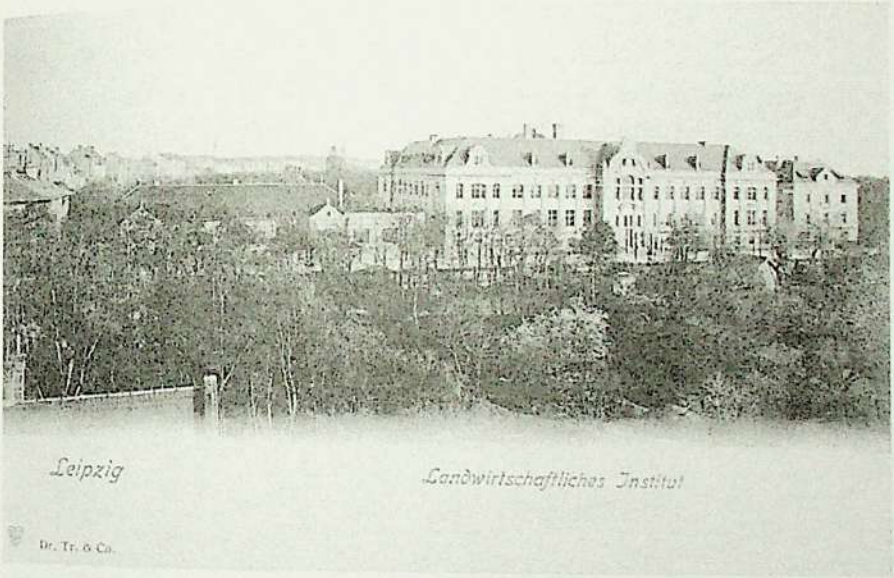

Leipcigo universiteto Agronomijos institutas, kuriame V. Civinskis studijavo.
VUB, F1-D1024, 112

Nur persönlich gültig für den in der Geschäftsliste der Eintrittskar.. Geschäftsstelle unter № ..... eingetragenen Empfänger dieser Karte.

REICHSTAG
12.[illegible].06 – 1 UHR
SITZUNG

Einlaß-Karte
zum
Zuschauerraum B. im Sitzungs-Saale
des
Reichstages.

Eingang Portal III. Hommer-Straße.

Bitte zu wenden.

Bilietas, leidžiantis 1 val. stebėti parlamento posėdį, spaude pažymėta 1906 m. gruodžio 12 d. Nuplėštas kampas rodo, kad bilietu buvo pasinaudota.
VUB F1D1035, 352

kad jis čia toks vienintelis, juokais pasirašė: *Lietuvos respublikos pasiuntinys Leipcige Vytautas Civinskis*[83]. Kai *Vilniaus žinios* jam atsiuntė kelis prenumeratos bukletus, pamanė, kad galėtų prenumeratą įsiūlyti nebent moksladraugiams latviams. Iš jų trijų artimiau susipažino su (vardo nenurodė) Bandrevičiumi, apie kurį rašė, *jo tėvas iš Joniškio* (D1026-125). Šis 29-ių vyras, penketą metų gyvenęs Pietų Afrikoje ir kovojęs anglų-būrų kare (1899–1902), pakliuvo nelaisvėn, buvo ištremtas į Londoną, vėliau gyveno JAV. Pagaliau nusprendė studijuoti agronomiją Leipcige. *Trečiadienį buvau pirmąkart pas Bandrevičių. Jis latvis, bet tėvo valdos prie Šiaulių. Tad lietuviškai moka tiek pat, kiek aš. Susišnekame rusų ar vokiečių kalbomis, nes lenkiškai jis nieko nesupranta*[84]. Civinskis ir Bandrevičius priversti susikalbėti svetimom kalbom. Tad nekeistai atrodo Bandrevičiaus Civinskiui angliškai parašytas atvirlaiškis (D1028, 124).

Civinskis vėl bendravo su latviais 1908 m., lankydamasis Mintaujoje (dab. Jelgava). Lankė draugą (Bandrevičių?), be to, norėjo *bent kiek pažint miestą, kuris ir musų atgijimo istorijoj šiokį tokį svarbumą turi* (D1045, 20). Lankėsi miesto latvių draugijos namų pamatų dėjimo iškilmėse, o Mintaujos krašto muziejuje matė eksponatų ir iš Lietuvos (D1045, 29). Buvo pasiryžęs labiau suartėti su latviais. *Prižadėjau padaryt ką galėsiu, bet visupirm išsimokint latvių kalbos, kad nereiktų kaip šiandien latviui su lietuviu vokiškai ar maskoliškai šnekėt* (D1045, 32). V. Civinskį žavėjo latvių organizuotumas, draugijų gausa. *Gerbiamieji, prabilau, kurgi tas jūsų darbštumo šaltinis, kodėl mes lietuviai neturim nei dešimtos dalies to, kuom galit džiaugtis jus, nežiūrint į nežmoniškąją paskutinių laikų reakciją <...> Kuo Tamstos galėtumet tą išaiškint? Argi jau lietuviai organiškai netiko kultūrai? <...> Nenusimink, Tamsta, atsakė vienas iš собесъдников*[85] *čia regis istorijos kaltybė: musų tauta turėjo kaip ir baisų, bet visgi kultūriškai augštai stovintį prispaudėją* (D1045, 25v).

Tęsdamas studijas Berlyne, V. Civinskis daugiau bendravo su lietuviais: ten studijavusia mediciną Veronika Janulaityte (vėliau Alseikiene), kun. Andriumi Viskontu. Dalyvavo pasiplaukiojime išnuomotu laivu

[83] *konsul Litewskiej respubliki dla Lipską Vytautas Civinskis* (D1026, 130).
[84] *w srodę byłem pierwszy raz u p. Bandrewicza. On łotysz, ale ojciec ma majątek w Szawelskim. Więc umi tyle, ile ja po litewsku. Gadamy po rossyjsku, albo niemiecku, bo po polsku on ani „в зуб толкнуть"* (D1028, 120).
[85] *pašnekovų* (rus.).

kartu su Berlyno Lietuvių Draugija (D1040-52). Vokietijoje V. Civinskis lankė muziejus, teatrus, viešąsias paskaitas, stebėjo šokėjos Isadoros Duncan spektaklį, klausėsi įžymiojo Arthuro Nikischo[86] diriguojamos operos *Užsispyrėlės sutramdymas*. Meną vertino vienur labai drąsiai, emocingai, kitur – santūriai. Regis, jautė savo kompetencijos stoką. Laiške broliui rašė, kad A. Nikischas ypatingo įspūdžio nepadarė, iškart pasiteisindamas, kad apie orkestrus nieko neišmano. Panašus savęs nuvertinimas frazėje: [Berlyne] *buvau trijuose muziejuose, žinovams, ko gero, būtų įdomu*[87]. Prasmingai „švaistė" tėvo siunčiamus pinigus, dažniausiai knygoms. Pirko tiek seniai dominusias knygas, necenzūruotus L. Tolstojaus veikalus, tiek tas, apie kurias tik ką išgirdo. Apsilankęs Lily Braun (publicistė, 1865–1916) paskaitoje apie moterų teises (D1035, 312) nusprendė, *taigi, pirksiu Nyčę ir Heine (pirmąjį Lily rekomenduotą, antrąjį – Gorkio)*[88]. Kai pinigai išsekdavo kartais badaudavo, Leipcige skolindavosi iš bendranuomininko kaimyno šveicaro Marco Grellet. Su juo Civinskis susibičiuliavo, diskutavo, lankė spektaklius, vėliau susirašinėjo. Laiške Grellet prisiminė Civinskio *memuarus*, rašė (ar tik juokais?[89]), kad kai Civinskis išgarsėsiąs, pirmasis juos vers ir leis prancūzų kalba (D1035, 302).

Vokietijoje Civinskis lankė revoliucingai nusiteikusių studentų susirinkimus (D1029, 129). Berlyne kaip ekskursantas lankėsi Reichstage, stebėjo parlamento posėdį. Reginys paliko gilų įspūdį: *Kauno pakalnėj per lygumą jaukią – O Rainis klausosi ir kerta – Tulpių, narcizų slėniu Neris plaukia – O Rainis klausosi ir kerta – Taip pasakyčiau apie parlamentą. Dieve mano. Plepykla. Nors ne visiškai taip sau tą įsivaizdavau, man patinka. Kaip gražiai atsiveria vienos klasės, ateities klasės neapykanta praeities klasei, vidujinis laisvamanių supuvimas, dešiniųjų nenuoširdus, blogai maskuojantis baimę dėl savo kailio išpuikimas, kairiųjų – įsitikinimas savo pergale, baisi neapykanta ir pasibjaurėjimas*

[86] Arthur Nikisch (1855-1922) įžymus vengrų dirigentas, kompozitorius, pedagogas, palikęs gilius įspūdžius kitu metu Leipcige studijavusiems lietuviams muzikams, menininkams, literatams.

[87] *Byłem w trzech muzeumach, musi być ciekawe dla specalistów* (F1-D1026, 25).

[88] *Tak Kupię Nitzchego, Heinego (pierwszego po rekomendacyi Lily, drugiego – Горькаго)* (D1035, 319).

[89] Marc Vashon Grellet (1883-1926), dirbo keliose leidyklose, vadovavo Neuchâtel universiteto knygynui [žiūrėta 2015 m. gruodžio 1 d.] <http://www.montmollin.ch/pub/Grellet.pdf>, pats parašė kelias dailėtyros ir kitokias knygas [žiūrėta 2015 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.worldcat.org/search?q-t=worldcat_org_bks&q=marc+vashon+grellet&fq=dt%3Abks>

Deputatai palicka pastatą 1906 m. gruodžio 13 d. paleidus Reichstagą.
VUB F1-D1035, 360

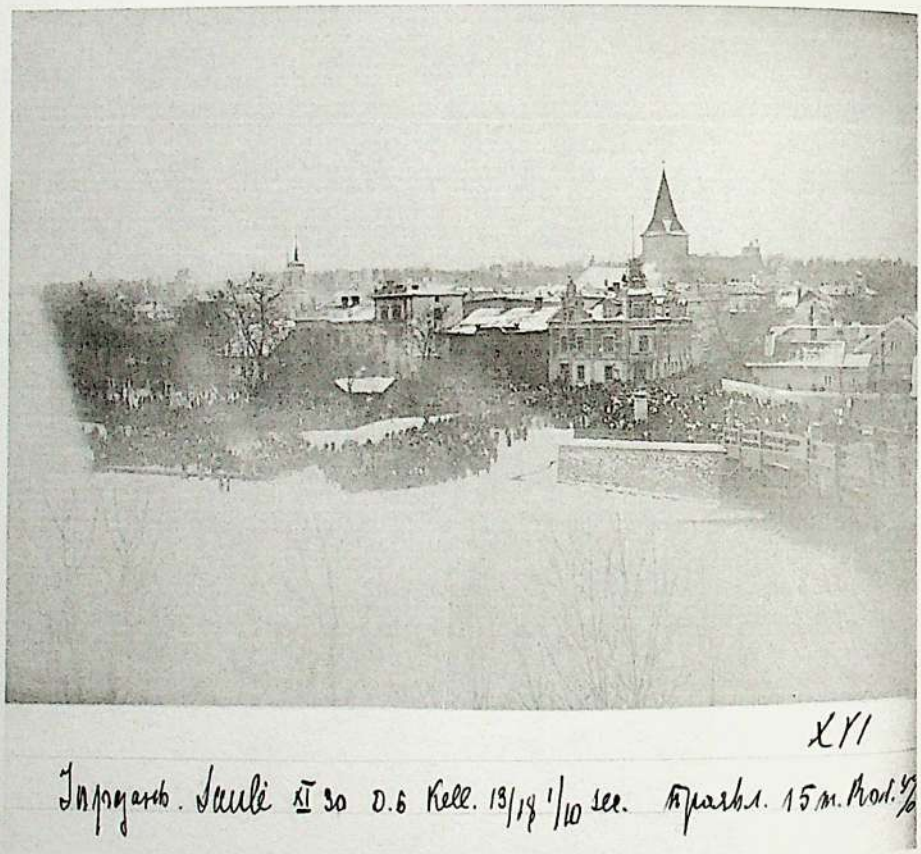

Bažnytinės apeigos (Иордань) Tartu prie Emajegio upės. V. Civinskio daryta nuotrauka, vaizdas pro langą. Po nuotrauka prierašas su jos techniniais duomenimis. VUB, F1-D1046, 79

visais kitaip manančiais...[90]. Ištrauka pradedama dviejų citatų samplaika: Adomo Mickevičiaus poemos „Konrado Valenrodo" ir Ivano Krylovo pasakėčios „Katinas ir virėjas" eilučių. Kalbų, žanrų ir turinių nedermė, matyt, skirta perteikti autoriaus įspūdį dėl konstruktyvios komunikacijos stokos parlamente. Papildomai sužėri pasakėčios turinys – virėjo baramas, bet nebaudžiamas katinas tęsia savo nedorą veiklą (eilių vertimai J. Marcinkevičiaus, V. Mykolaičio-Putino). Metą, kai Civinskis apsilankė parlamente galima laikyti istoriniu – vos po savaitės parlamentas buvo paleistas (primenantis tą faktą neužrašytas atvirukas įdėtas *Dienoraštyje* keliais lapais vėliau). Juntamas Reichstago aprašyme prieštaringas jausmas, pasidygėjimo ir dėmesingumo derinys, aplankydavo V. Civinskį ir kitais atvejais, pvz.: *A. Pietario Atsiminimai driań*[91]. *Bet perskaityt apsimoka, dėl susipažinimo su judėjimo pradžia, nors ji ir buvo nesimpatiški* (D1042, 60).

KELIONĖS PĖSČIOMIS IR EKSKURSIJŲ RENGIMAS

Ech bučiau Biliūnu, aprašyčiau daug, daug ką aprašyčiau[92], 1908 m.

Civinskis prisiminė 1902 m. Kaukaze vienišius kopęs, vaikštinėjęs kalnais, įsimintinomis vietomis. *Lermontovo namelio neradau, dvikovos vietos taip pat. Pagrindinės keteros nebuvo matyti. Paminklas L., kompozicija graži, atlikimas nelabai*[93]. Nusivylė 1909 m. Kryme, ekskursijos Bachčisarajuje metu matytais apleistais objektais – rūmais, fontanu. Įkopusiam į kalno viršūnę Civinskiui atsivėrė romantiškas vaizdų ir garsų pasaulis: *Apačioje liko paminklas Jekaterinai, neskubriai darda vežimas su apmuturiuotomis turkaitėmis. Iš už akmenų pasirodo apiplyšęs, įdegęs*

[90] *Wilja w slicznej Kowieńskiej Dolinie A Васька слушаем да ъст Wsród tulipanów i narcyzow płynie A Васька слушаем... - to nie co do parlamentu. O mein Got. Говорильня. Chociaż nie zupełnie tak ją sobie przedstawialem, podoba mi się. Jak sliczne odtworzona nienawisć jednej klassy, klassy przyszlosci ku klassie przeszlosći, srodkowa driań свободомысляющих, nadrabiana, zle pokrywająca strach o skurę fanaberya prawych, pewnosć w zwycięstwo, straszna nienawisć i pogarda względem wszystkich inaczej myslących – u lewych...* (F1-D1035, 353).

[91] bjaurastis (lenk.).

[92] D1045, 54.

[93] *Domku Lermontova nie znalazlem, miejsca pojedynku też. Glównego chriebta nie było widać. Pomnik L., kompozycya ladna, wykonanie nie bardzo* (D1030, 317).

bamblys... Saulė leidžiasi. Tylu. Retkarčiais sušvilpia garvežys, suskamba jo skambutis... ir vėl tylu... tylu... ir regis man, kad girdžiu balsą iš Lietuvos[94].

Atostogaudamas Leipcige studentas Civinskis keliavo į gretimus miestelius. Skolintu dviračiu numynė palei upę Muldą (Elbės intaką) į Altenburgą, Grimą ir sugrįžo, per 13 val. sukoręs 130 km [D1030, 269]. Kitąkart su M. Grellet ir jo kolega vokiečiu (tas, būdamas mažiau ištvermingas, greit pasitraukė) žygiavo 36 km iki Halės – aplankė du muziejus, nuo lietaus porą valandų slėpėsi geležinkelio stotyje. Vokietijos *puikūs keliai. Ne tik plentai, bet ir vieškeliai ir net šunkeliai gali mums pavyzdžiu būti. Apsodinti veik visur trešnėmis*[95]. Trešnės buvo miesto nuosavybė, drausmingi vokiečiai jų nevalgė, nes už tai grėsė baudos.

Į daugiadienį žygį po Lietuvą V. Civinskis su keliais draugais leidosi 1908 m. vasarą. Civinskis rodė rekomendacijas kunigams, kurie keliautojus apnakvindindavo, tad galima spėti, kad jis kelionę ir organizavo[96]. Tuo metu V. Civinskis jau buvo Tartu veterinarijos instituto studentas. Tapo Tartu studentų veterinarų draugijos *Согласие* nariu (*buvau sekretorium „Согласие". Pakliuvau ekskursijos surengimo komisijon,* D1047, 79). Dalyvavo studentų veikloje[97], kurį laiką pirmininkavo Lietuvių Dorpato studentų draugijai[98]. Kartais šios draugijos posėdžiai nuteikdavo skeptiškai. *Lietuva skurdi genijų* (D1048, 81) užrašė, išklausęs kolegos referatą apie anarchizmą. Tačiau būtent su Lietuva V. Civinskis siejo savo gyvenimą.

Tarp Tartu universiteto studentų lietuviškumo puoselėjimas buvo itin stiprus jau nuo pirmosios XIX a. pusės. Gausesnė studentų iš Lietuvos banga plūstelėjo ten po Vilniaus universiteto uždarymo. A. Tylos duomenimis, dėstyti lietuvių kalba Tartu pradėjo J. Boduen de Courtenay,

[94] *W dole pomnik Katarzynie, pomału posuwa się arba z pokrytemi turczankami. Z za kamieni wyłazi oberwany, smagły pędrak.... Słońce zachodzi. Cicho. Od czasu do czasu swist lokomotywy, dzwonek.... i znowu cicho.... cicho... i zdaje mi się, że słyszę głos z Litwy...*(D1031, 59). Krymo aplinka ir Lietuvos ilgesys primena A. Mickevičiaus *Krymo sonetus*.

[95] *pyszne drogi. Nie tylko szossy, ale gościńce i „psie" mogą służyć za wzór dla nas. Wysadzone prawie wszędzie trzeszniami...*(D1030, 302).

[96] tuo neabejoja JANKAUSKAS Vidmantas. Nenorėjęs (negalėjęs) būti svetimas. In *Kupiškis*, 2010, nr.8, p. 10.

[97] GIRININKAITĖ, Veronika. Vytautas Civinskis Dienoraštyje (1904-1910) apie Panevėžio kraštą. In *Panevėžio kraštas ir žmonės amžininkų atsiminimuose*. Panevėžio apskrities G. Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka [konferencijos medžiaga, 2013 10 16], Panevėžys, 2014, p. 118-137.

[98] čia senosios miesto vardo formos nekeičiau, nes tai Draugijos pavadinimo dalis. Daugiau apie šią Draugiją: TYLA, Antanas. *Lietuviai ir Lietuvos jaunimas Tartu universitete 1802-1918 metais*. Vilnius, Lietuvos nacionaliinis muziejus, 2013.

nuo 1914 m. savaitines lietuvių kalbos paskaitas reguliariai skaitė Jekabas Lautenbachas (ši pavardė minima Civinskio dienoraštyje). V. Civinskis minėjo, kad lankė lietuvių kalbos pamokas jau 1907 m. (D1041-22). Tartu būdamas apsisprendė savo pavardę rašyti vien lietuviškai (D1041, 114). Užsirašė lietuviškų žodžių, transkribuodamas kita kalba (matyt mokėsi žodžių tarimo, ten pat, 175), *Dienoraščio* puslapiuose atliko linksniavimo pratybas (D1042, 150). Motinos kalba, atgimimo, *auksinio*[99] Vaičaičio, Daukanto, studijų bičiulių kalba – lietuvių – jam buvo miela, bet jis suvokė joje dar besantis nesavas. Lenkų kalbos, su kuria užaugo, atsisakė pats. Ne visi giminės palaikė jo apsisprendimą. Rašydamas apie vasaros atostogų rutiną, šalia ūkio darbų aprašymo minėjo: *bent kartą per savaitę atremiu šventųjų lietuvių tautos teisių puolimus*[100].

Darbus ir planus temdė nerimas dėl šlijančios sveikatos. *Spiria vis manę: taisyk ekskursijas sėkančiam metui. Vis ragina. O aš nežinau ar dar begyvensiu? So, traurig ist es. Ja*[101]. *Lapus nuo medžio*[102]... (F1-D1043, 7). Vis dėl to apie naujas kelionės svajojo ir pats: *Nutariau rengt ekskursiją pusantrų menėsinią! Mituva – Biržai – Šauliai – Kuršėnai – Viekšniai – Sėda – Palanga – Tauragai – Jurburgas – Kaunas – Vilnius – Mituva* (F1-D1044, 9); *Visą beveik vasarą ekskursuosiu. Gal sustaisys kompanija. Rudeny laikysiu Davidą ir Šrederį*[103]. *Saulė. Tai mat, praktika nerekės užsiimti, rately nereikės darbuoties. Ir viskas gerai. Eisiu Vilniun, Suvalkuos, Kaunan. Gal Telšiuos, Palangon...* (F1051, 12).

TAPATYBIŲ PAIEŠKOS IR NEPRITAPIMAI

Aš mėdis be šaknių[104], 1908 m.

Keliaujančiojo kilmę kartais išduoda jo išvaizda. 1902 m. Krokuvoje lenkai kareiviai reiškė antipatiją, palaikę V. Civinskį rusu dėl jo dėvimos realinės mokyklos uniformos (F194-10, 110v). Kitu atveju 1904 m.

[99] Epitetas cituojamas iš *Dienoraščio*: *...skaitau Tetai ir Bobutei auksinį Vaičaitį. Ne skaitau, greičiau profanuoju /...czytam Wujce i Babuni złotego Vaičaitisa. Profanuję raczej, nie czytam* (D1045, 34).
[100] *raz na tydzień staczam walki w obronie swiętych praw litewskiego narodu* (D1043, 151).
[101] *Štai kaip graudu. Taip* (vok.).
[102] Maironio eilėraščio *Sunku gyventi* pradžia.
[103] Tartu dėstytojų pavardės.
[104] D1044, 35.

Tilžėje – *koks subruzdimas ir tvarka stotyje. Gatvėje visi kaži kaip nužvelgia mano figūrą. Kaip vėliau sužinojau, to priežastimi buvo mano* [ilgesni, nei dera] *plaukai...*[105].

Išskirti gali ir sąmoningai pasirinktas elgesys. Lankydamas Kijevo Pečioros Laurą Civinskis elgiasi savaip, nei įprasta: *Pakeliui į katakombas įsišnekėjau su nebjauria gailestingumo sesute iš Orenburgo, ar kur ten, bet kai pastebėjo, kad nesilenkiu bučiuoti* [relikvijų] *netekau jos malonės*[106]. Tai vienas iš liudijimų apie konfesinę dienoraštininko tapatybę: nesilaikęs formalių apeigų, šventraštį skaitė itin įdėmiai (vieną *Dienoraščio* sąsiuvinių pavadinęs *Jobo knyga*). Mituvoje apsigyvenęs užrašė: *Nekatalikas esu – perspėti kunigus, kad nevažiuotų kalėdot* (D1049, 38). Pastebėjęs, *šiaip Volterio filozofija <...> regis, ne taip jau įdomi*, žavėjosi šio rašytojo romanų ironija ir apibendrino, *niechžyje humor* [tegyvuoja humoras]. *Ir jei kur butu koks Dievas, – prašyčiau jo: užlaikyk manyje gerą ūpą – lig mirties* (D1049, 27).

Skausmingi apmąstymai apniko materialiai priklausomą nuo tėvo Civinskį dėl siūlomos karjeros Peterburge. Tartu studentų veterinarų draugija *Согласие* rekomendavo jį kaip užsienio kalbų žinovą. Materialinė gerovė būtų užtikrinta. Civinskis sutiko, pasirašė ir – teatrališkai atsisveikino su lietuvybe: *alea jacta... смахнемъ слезу, aš juk tebuvau trečdaliu lietuvis*[107]. Tačiau sprendimas kankino ir vertė persigalvoti: *Amžinai, vadinas, be tėvynės? Be savo kalbos? O kurioj gi dieninis rašyt? „Ar ne brangesnis kunas yr už valgį"? Ar kaip ten, pas Kristu. Be savo kalbos? Be savo kalbos. Ar rusų kalbą pasiimti? Ar... Nes man reikalinga yra gyva kalba, kalba, kuri aplink skambėtų. Todėl aš ir lenkų pamėčiau. O dabar?* (D1049,108). Rusija, kur mokinosi, augo, paliko draugus, netraukė. Grįžimas ten tolygus ištirpimui: *prieš pusę metų – tada jaučiausi labai išvarginąs gyvenimo – sumaniau likti gyventi Rusijoje. Pradėjau net vietos ieškoti. Tuomet norėjau tapti rusu ir net dienoraštį rusų kalba rašiau. Dabar vėl*[108]. Su-

[105] *Co za ruch i jaki porządek na banhofie. Na ulicy jakość wszyscy oglądają się na moją figurę. Jak później dowiedziałem się, przyczyną tego moje włosy* (D1024, 133).

[106] *Idąc do katakumb ... rozgadałem się z niebrzydką siostrą miłosierdzia z Orenburgu, czy co, ale jak zobaczyła że nie прикладываюсь – straciłem „милость"* (D1031, 96).

[107] *Burtas mestas... nubraukime ašarą...* (D1050, 79) (lot., rus.).

[108] *полъ года тому назадъ – тогда я чувствовалъ себя ужасно очень измученнымъ жизнью – я задумалъ остаться жить в Россіи. Началъ даже искать мъста. Тогда я хотълъ стать русскимъ и даже дневникъ по-русски писалъ. Теперь опять* (D1051, 50).

vokė, kad Rusijoje dar labiau susvetimėtų, niekada nepritaptų (D1050, 79).

V. Civinskio nekrologo autorius (V. E. T.) minėjo būdingą jam nonkonformizmą, nesitaikstymą su viešąja nuomone, perpasakojo velionio žodžius: „Kokia kvaila ta kova už būvį, kaip gamtoje, taip lygiai ir visuomenėje. Žmogus kovoja, kam? – idant kitus silpnesnius atstumtum. Ne, aš to nenoriu...“[109]. Savo siekių neįgyvendinamumą V. Civinskis regi ir kreipiasi pats į save: *Žinai jau, kad esu sukurtas būti didvyriu. Tiksliau nevykęs auklėjimas išmetė mane iš įprasto gyvenimo vėžių. Sukurtas. Taip. Bet ligi šiol, kaip tau žinoma, mažai pavyko to didvyriškumo įgyvendinti*[110]. Kitą vertus, skeptiškas protas atsispiria bet kokiam fanatizmui: *Nuo šio momento pasišvenčiu hm... kam gi? Pasišvenčiu... Hm..? Na, Donnerwetter*[111]*! Hm, idėjai... Bet kuriai?* (D1049, 10). Piršosi skaudi išvada: harmonija dabarčiai neskirta. *Išeina taip: tikru aš Vadu – būti negalėsiu, Vien Mėšlu Harmonijai* (D1049, 64).

Nepritapęs bendravime žmonėse, tapatybes V. Civinskis netikėtai atrasdavo menuose: ...*Garbės žodis, panašus esu į Klonger'io Beethoveną; taigi lašas į lašą!*[112]. Vienu iš dažniau atspindimų tapatybės šaltinių jam, uoliam skaitytojui, tapdavo literatūros herojai. Kartais tai būdavo Lermontovo niūri romantika, N. Gogolio Bulbos sūnus Andriejus (D1050, 56, 83), kartais (o tai erzino) Gončiarovo Oblomovas. Leipcige gavęs pabadauti, jautė savyje bundant tamsiuosius E. Zola *la bête humaine*[113] impulsus. Dažnai grįždavo prie Marijos Radzevičiūtės romano *Dievaitis*, sulygindamas save su pagrindiniu veikėju Marku Čertvonu[114], net taikė sau naujadarą: *Markomanija (nuo Marko iš Rodzevičiūtės Dievaičio), jos esmė tai siekis visame kame eiti ad absurdum. Kažkurioj stadijoj tai jau bus pedantizmas <...> kiekvienas markomanas yra nuoseklus ir savo planą*

[109] V. E. T. *Apie Civinskių Vytautą*. In *Visuomenė*, 1910, t. 11-12, p. 381 [žiūrėta 2015 m. vasario 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=129519&biRecordId=16704>.

[110] *Wiesz już, że stworzonym na bohatera. A raczej niestosowne wychowanie wytrąciło mię z torów normalnego życia. Stworzonym. To tak. Ale dotychczas, jak wiesz, mało mi tego bohaterstwa wyjawić się udało* (D1045, 111).

[111] (vok.) *po perkūnais*.

[112] ...*Parole d'honéur, jestem podobny do Klongerowskiego Beethovena; ale to kubek w kubek!* (D1030, 59). Max Klinger (1857-1920) Leipcige gimęs menininkas; pristatyta Vienoje 1902 m. skulptūra vėliau eksponuota Leipcige.

[113] Citavo 1890 m. išleisto Émile Zola (1840–1902) romano pavadinimą «Žmogus žvėris».

[114] Daugiau apie Mariją Rodzevičiūtę ir lietuviškus motyvus jos kūrinyje rašė MIŁOSZ, Czesław. Rodziewiczіūtė. In *Baltos Lankos*, Vilnius, 1992, nr. 2, p. 56-90.

stengiasi įvykdyti, nepaisydamas to, ar logiška buvo pasirinkta kryptis[115]. Vėliau tokios keistos tapatybės atsisakė. Apsilankęs Lietuvių dailės parodoje Rygoje 1910 m., *Dienoraštyje* deklaravo tapatybės kelrodžius lietuvių dailėje, muzikoje ir poezijoje: *Čiurlionis dailėje (o gal ir muzikoje), Vaičaitis poezijoje – tat mūsų šlovė.*[116] Jei galime pasitikėti amžininko atsiminimais, pats lietuvių kalbos pasirinkimas Civinskiui buvo sąlygotas ir estetinio jausmo: *<...> moku vokiškai, prancūziškai ir kitas kalbas, vienok man užvis geriau tinka lietuviška, nes lietuviškoje kalboje yra labai puikių eilių prirašyta, kurios taip puikiai skamba, kad kitose – jokioje kalboje nerasi*[117].

IŠVADOS

Straipsnyje apžvelgiamos reikšmingiausios kelionės, aprašytos ir paminėtos Vytauto Civinskio *Dienoraštyje*. Autoriaus pastabumo dėka šie aprašymai teikia vertingos informacijos apie to meto keliavimo ypatumus, architektūrą, sutiktus žmones, XX amžiaus pradžios kasdienybės fragmentus. Tuo pačiu, nemažai sužinome ir apie rašantįjį – jo pomėgius, interesų sferą (menai, revoliucinis judėjimas, mokslas), skaitytus tekstus (literatūrinių citatų ir aliuzijų gausa), ideologines nuostatas ir tautiškumo refleksiją. Kaip ir tikėtasi, kelionių tekstai atveria daug asmens tapatybių liudijimų.

Žmogaus tapatybių paieškos visada aktualios, neretai sudėtingos, net skausmingos, ne visada sėkmingos. V. Civinskio *Dienoraštyje*, ypač jo kelionių aprašymuose, ryškėja panašūs paties dienoraštininko ir jo artimųjų asmenų tapatybių paieškų, abejonių ir apsisprendimų proveržiai. Tos tapatybės – tautinės ir etninės-lokalinės, šnekamosios ir rašytinės kalbos, socialinės kilmės ir kilmingumo, pilietybės, profesinės, konfesinės, politinės. Be to, *Dienoraščio* tekstuose atsiveria ir intelektualioji jauno žmogaus pusė – mąstysenos brandumas ir platus interesų spektras,

[115] *...Markomaniją (od Marka z Rodziewiczówny Dewajtis'a), treścią jego jest tendencya we wszystkiem ad absurdum jechać. W pewnym stopniu nazywa się to pedanteryą. <...> każden markomana jest konsekwentnym i że swoje konsekwencye, niezależnie od logicznosci posyłek, stara się įvikdint* (D1045, 111).

[116] *Čiurlionis w sztuce (a może i muzyce), Vaicaitis w poezyi – to nasza slawa* (D1051, 43).

[117] KLIMKA Petras. Vytautas Civinskas. Atsiminimai. In *Rygos naujienos* 1910 12 23 / 1911 01 05, Nr. 51-52. [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C10000466616>.

kelionės Lietuvoje ir užsienyje, gamta ir urbanistika, architektūra, literatūra, teatras, muzika, dailė, choreografija, kiti menai, istorinis ar kultūrinis paveldas parodose, muziejuose, atvirose erdvėse, dar visuomeninės temos – politika, psichologija, filosofija, spauda (daug skaitė, prenumeravo ir platino, vėliau pats pradėjo publikuoti). V. Civinskio publicisto stilių įvertino Kazimieras Būga ir Žemaitė, o perspektyvas rodė laikraščių *Lietuvos žinios* ir *Lietuvos ūkininkas* žurnalisto pažymėjimas.

Pirmeiviui *Dienoraščio* tyrėjui atsiveria vertinga XIX–XX a. sandūros lietuvių tautos atgimimo ir virsmo nacija, lituanistinio, visuomeninio ir politinio sąjūdžio, valstybės atkūrimo priešaušrio klodas. Reto detalumo dokumentas, *Dienoraštis* leido betarpiškai stebėti ir apibendrinti aptariamojo ir vėlesnio meto lietuvių tapatybės klostymąsi ir su tuo susijusius reiškinius, rašančiojo reakcijas į aplinkos iššūkius ir jo apsisprendimus. Dėl įsigalinčios lingvistinės lietuviškumo sampratos (lietuvis yra tas, kas lietuviškai kalba) daugelis *litwinų* (lenkakalbių dvarininkų, nuo seno gyvenančių Lietuvoje ir būtent ją suvokiančių, kaip gimtinę) XX a. pradžioje atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje. Pasidarė privalu rinktis vieną kurią ideologiją, vieną kurią kalbą; nebegalėjo būti dvitaučiai, dvikalbiai. Poveikį darė ir carinės Rusijos vykdoma rusifikacija, nuoseklus siekis atskirti, supriešinti lietuvių ir lenkų tautas.

V. Civinskis lygintinas su kitais iškiliais XX a. pradžios lenkais ir lenkakalbiais lietuvių intelektualais. Daugelis jų, kaip kad Vincas Kudirka, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Mykolas Riomeris ar Jozefas Herbačiauskas paliko savo neįprastos etninės tapatybės suvokimo liudijimus. Pavyzdžiui, M. Riomeris minėjo suvokęs save, kaip mirštančios rasės atstovą, bet tuo pačiu metu drąsiai tapatinosi su to paties likimo Adomu Mickevičiumi (autorius, be galo svarbus ir Civinskiui). T. Vrublevskis matė išeitį austrų marksistų siūlytame individo kultūriniame autonomiškume. Civinskiui taip pat jaukiau pasaulinės dailės, muzikos, o ne nacionalizmo lygmenyje. Panašu, kad V. Civinskis lieka tarp tautinių tapatybių: galop išsižadėjęs lenkiškumo (bent jau kalbos), tarp lietuvių inteligentų, net ir publikuodamas lietuviškai, vis nesijautė pritapęs.

Tapatybę, tokią individualią, žmogus konstruoja tik santykyje su socialinėmis grupėmis. Dažniausiai jis tegali rinktis iš kultūros jam siūlomų modelių: studentas, sūnus, režisierius ar kt. V. Civinskis nepritampa

daugelyje sferų. Lengvai pritapti neprigimtinose aplinkose gali tik silpnas, be ryškios savo individualybės subjektas, o V. Civinskis, nepaisant jauno amžiaus, ją turi. Netapatus jis lenkams dvarininkams, nei vokiečių studentams-riaušininkams, nei Skapiškio ūkininkams. Civinskis matavosi vieną tapatybę po kitos (tolstojininkas, anarchistas, socialistas, studentų draugijos pirmininkas, ūkininkų ratelio vadovas), kol neišsitekdavo jose, kol jo skeptiškumo, negailestingos analizės rūgštis išėsdavo buvusius idealus ir jie sutrupėdavo. Vienintelis nekintantis Civinskis – keliautojas ir pasaulio stebėtojas. Iš čia išsirutulioja jo didžiausias siekis tuos stebėjimus išsaugoti, gal tuo įprasminti savąją būtį, ir neatlėgstantis poreikis *Dienoraščio* rašymams.

Vytauto Civinskio *Dienoraštis* tapo jo trumpo gyvenimo šerdimi ir vertingu jo laikmečio liudininku. Rašytas lenkų, lietuvių, kartais rusų ir vokiečių kalbomis, jis suteikia unikalią galimybę stebėti daugiakalbio asmens savitumą ir lietuvio inteligento tapatybės skleidimąsi. Visa tai anksčiau ar vėliau prie jo patrauks istorikus, sociologus, dvikalbystės, lietuvių nacijos klostymosi tyrėjus.

Priedas. Svarbiausių Vytauto Civinskio *Dienoraščio* kelionių geografinės gairės

Signatūra ir metai	Kelionių maršrutai ir vietovės	Neįgyvendintos kelionės ir kita
F119-10 (1902)	Vyko traukiniu: Vilnius-Varšuva–Krokuva–Viena, l. 1-35; traukiniu Kaukaze (Piatigorskas, Tbilisis), laivu (Batumis, Sevastopolis) l.49, 126.	Dienoraštį atveriantys pamąstymai apie žmogui įgimtą troškimą keliauti, l. 3.
F1-D1024 (1904)	Vyko valtimi, laivu: Kernavė–Kaunas–Jurbarkas [49 ir toliau]; traukiniu: Tambovas–Latavėnai; (Latavėnai)–Vilnius–Tilžė–Leipcigas (stud. universitete); Panevėžys, l. 57, Vilnius l. 102.	Kalbėjosi su JAV lietuviu reemigrantu Hieronimu Petkūnu apie Čikagą, l. 21-23. Apsigyventų Kanados *duchoborų* bendruomenėje[118].
F1-D1026	Leipcige gyveno Johannis g. 14 (F119-10, 107v). Naujuosius 1905 m. sutiko Leipcige, l. 131. Nepavyko grįžti atostogų į Lietuvą.	Skaičiavo kelionės išlaidas: iš Australijos Lietuvon, per Meką, Mediną, Jeruzalę, Kairą, Atėnus, kt., l. 9. Norėtų praktiką atlikti Kurše, Latvijoje, Prūsuose, Danijoje ar Švedijoje, l.67.
F1-D1028 (1905)	Leipcigas–Berlynas (įspūdžiai, l. 105) – Vilnius (pas Bortkevičius, l. 115-117). Latavėnai, l. 127.	Vyktų pas Kanadoje apsigyvenusius *duchoborus*, l. 5.
F1-D1029	Latavėnai. Tambovas, l. 47. Leipcigas, l. 48.	
F1-D1030	Ekskursijos: Leipcige, l. 78, dviračiu į Grimą, l. 269, pėsčiomis su Marc Grellet į Halę, l. 302.	Susisiekia su Cornell universitetu JAV dėl agronomijos studijų tąsos, l. 111 (per brangu). Apie (1904?) kelionę Kaukaze, l. 335-361.
F1-D1031	Kelionė į Kijevą, l. 45. Laivu Juodąja jūra: Jalta–Sevastopolis–Batumis, l. 51-59.	Svajonės: keliautų į Tambovą; į Smilą (dab. Ukraina) pas teta Aną Tšebinskienę, l.81.
F1-D1032	Latavėnai, l. 77, Kijevas l.148, 3 sav. Tambove, l. 305.	Planuoja studijas tęsti Berlyne.

[118] Rusijos religinės anarchistinės sektos nariai, dėl persekiojimų persikėlė į Kanados teritoriją. Juos rėmė L. Tolstojus.

F1-D1033 (1905)	Leipcigas. Latavėnai, l. 319. Pradeda rašyti *Dienoraštį* ir lietuviškai, l.117.	Paviešėtų Smilos fitopatologijos stotyje pas prof. Juozapą ir Aną Tšebinskius, l. 69.
F1-D1034	Odesoje nepriimtas karo laivynan dėl širdies ydos; Odesos įspūdžiai l. 142. Mini bendrapavardį kontradmirolą H. Civinskį.	
F1-D1035, F1-D1036	Berlynas: muziejuose ir kt., D1035, 350; studijuos Karališkojoje veterinarijos mokykloje, D1036, 55.	
Nuo F1-D1037 iki D1042, (1907)	Berlyne gyv. Charlottenburg raj., Wilmersdorfer g. 70. (D1039, 146). Vyko į Troškūnus (D1039, 120). Dalyvavo Berlyno Lietuvių Draugijos dienos išvykoje (D1040-52). Įsigyja fotoaparatą (F1-D1042, 106).	Apie JAV lietuvius skaitė Upton'o Sinklair'o „Džiungles" (F1-D1037, 12). Prisiminė Odesą (F1-D1039, 146).
F1-D1043 (1908)	Sulaikytas su lietuviškomis knygomis ir etapuotas Viešintai–Kupiškis–Subačius-Kėdainiai. Dalyvauja žygyje (keturiese?) Anykščiai–Kavarskas–Siesikai–Betygala-Lioliai–Kaltinėnai, l. 131–147. Palanga. Rokiškis, l. 162.	
F1-D1044	Studijas tęsė Veterinarijos institute Tartu, gyveno Russische g.1-II, l. 18.	
F1-D1045	Išvyka į Jelgavą, l. 20-26; kelios dienos Kaune l. 45.	
F1-D1046	Tartu	
F1-D1047-D1049 (1909)	Tartu. Dalinasi kambarį su filologu St. Przewlockiu, Taline vieši ano šeimoje, D1047, 64, 95. Tartu veterinarų draugijos *Согласие* įtrauktas į ekskursijų rengimo grupę.	Planuota studentų ekskursija į Berlyną l. 65

F1-D1050	Prisimena Krymą, Bachčisarajų, l. 41. Gruodžio mėn. vieši Juodžių dvare prie Ariogalos, pas Jokimus [87]; Poezijos skaitovo gastrolės Šiauliuose[119].	Gyventų Kupiškyje, Rokiškyje ar Anykščiuose [113]. Norėtų į Šveicariją, pas M. Grellet [28-30]. Apie LDSD[120] ekskursiją [63].
F1-D1051 (1910)	Tartu. Panevėžys [42], Latavėnai [42]. *Lietuvių Dailės parodoje Rygoje* [43, 44]. Anykščiai [58].	Norėtų vykti į Maskvą per Vilnių.
F1- D1052	Tartu; Mituvos dvaras (šalia Skapiškio).	

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Nepublikuoti šaltiniai

CIVINSKIS Vytautas. *Dienoraštis* [rankraštis]. Latavėnai–Leipcigas, 1903–1904. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, F194-10 ir F194-3.

Civinskio Vytauto Dienoraštis [rankraštis]. Tambovas ir kt., 1904–1910. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, Nuo F1-D1024 iki F1-D1052 (trūksta F1-D1025 ir F1-D1027).

V. Civinskio „Lietuvos ūkininko" ir „Lietuvos žinių" žurnalisto pažymėjimas [spaudinys, užpildytas ranka]. Vilnius, 1910 05 03. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, F12-1304.

Publikuoti šaltiniai

1. BALKELIS Tomas. *The making of modern Lithuania*. London and New York, Routledge. 2009. ISBN 978-0-415-45470-4.
2. BRENSZTEJN, Michał. *Bibljoteka uniwersitecka w Wilnie do roku 1832*. Wilno, 1925, p. 6, 116.
3. Civinskas Vytautas. In *Lietuviškoji enciklopedija*, Kaunas, Spaudos fondas, 1937, t. 5, p. 641
4. GIRININKAITĖ, Veronika. Vytautas Civinskis Dienoraštyje (1904–1910) apie Panevėžio kraštą. In *Panevėžio kraštas ir žmonės amžininkų atsiminimuose*. Panevėžio apskrities G. Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka [konferencijos medžiaga, 2013 10 16], Panevėžys, 2014, p. 118-137. ISBN 978-9955-659-60-0.
5. GIRININKAITĖ, Veronika. *Витаутас Цивинскис* [Vytautas Civinskis] *и его Дневник (1903–1910). Многоязычие и осмысление личной биографии через прецедентные феномены разных культур*. 2014 10 21 Gdansko universiteto (Lenkija) konferencijoje skaitytas pranešimas (ruošiamas spaudai).

[119] padėka už deklamavimą *Dienoraštyje* įdėtame lapelyje, pažymėtame spaudu *„Draugija „Varpas" Šiauliuose"* (D1050, 109).

[120] LDSD – Lietuvių Dorpato studentų Draugija.

6. JANKAUSKAS Vidmantas. Mituva ir Civinskiai. In *Kupiškis*, 2003, nr. 1, p. 54-61. ISSN 1648-942X.
7. JANKAUSKAS Vidmantas. Vytautas Civinskas. In *Kupiškėnų enciklopedija*, Vilnius, 2006, t. 1, p. 261. ISBN 9955-624-62-0.
8. JANKAUSKAS Vidmantas. Nenorėjęs (negalėjęs) būti svetimas. In *Kupiškis*, 2010, nr. 8, p. 9-12 ir 98. ISSN 1648-942X.
9. MIKNYS Rimantas, STALIŪNAS Darius. The „Old" and „New" Lithuanians: Collective Identity Types in Lithuania at the Turn of the Nineteenth and Twentieth Centuries. In *Forgotten pages of Baltic history. Diversity and inclusion*. Amsterdam, New York, 2011. ISBN 978-90-420-3315-3, p. 35-49.
10. MIŁOSZ, Czesław. Rodziewicziūtė. In *Baltos Lankos*, Vilnius, 1992, nr. 2, p. 56-90, ISSN 1392-0189.
11. MÜLLER, Susanne. *Die Welt des Baedeker: Eine Medienkulturgeschichte des Reiseführers 1830–1945*. Frankfurt, New York, Campus Verlag, 2012. ISBN 978-3-593-39615-6.
12. SAVUKYNAS, Virginijus. *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII–XIX amžiaus Lietuvoje*. Vilnius, Idėjos ir komunikacija, Viešosios politikos strategijų centras, 2012. ISBN 9786099502014.
13. SUBAČIUS, Liudas. *Aplenkusi laiką. Felicija Bortkevičienė 1873–1945*. Vilnius, Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 22, 26. ISBN 978-609-425-023-1.
14. SUBAČIUS, Paulius. *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*. Vilnius, Aidai, 1999. ISBN 998-659-0-884.
15. TYLA, Antanas. *Lietuviai ir Lietuvos jaunimas Tartu universitete 1802–1918 metais*. Vilnius, Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013. ISBN 978-609-8039-35-1.
16. VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010. ISBN 978-609-425-038-5, ISSN 2029-1833.
17. ŽALTAUSKAITĖ, Vilma. Luomo tapatybės ženklai Romos katalikų dvasininkų dienoraščiuose (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmieji dešimtmečiai). In *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, VU leidykla, 2013, p. 403-424. ISBN 978-609-459-198-3.

Elektroniniai dokumentai

18. DZIEWULSKI Waclaw. Sylwetka prof Józefa Trzebińskiego na tle epoki [žiūrėta 2015 kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://naszczas2002.tripod.com/046/dziewu.html>.
19. GENI – internetinis genealogijos atkūrimo projektas [interaktyvus] [žiūrėta 2015 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.geni.com/family-tree/start>; Apie V. Civinskį – prieiga per internetą: <http://www.geni.com/people/Witold-Cywi%C5%84ski/6000000009099919021>.
20. KLIMKA Petras. Vytautas Civinskas. Atsiminimai. In *Rygos naujienos* 1910 12 23 / 1911 01 05, Nr. 51–52. [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C10000466616>.
21. PASAULIO ANYKŠTĖNŲ BENDRIJA[interaktyvus]. Vytautas Civinskas [žiūrėta 2015 m. kovo 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=2058>.
22. LES GRELLET. [interaktyvus]. Suskaitmeninta Prancūzijos-Šveicarijos giminės Grellet genealogija [žiūrėta 2015 gruodžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.montmollin.ch/pub/Grellet.pdf>.
23. V. E. T. Apie Civinskių Vytautą. In *Visuomenė*, 1910, t. 11–12, p. 378-384. [žiūrėta 2015 m. vasario 16 d.]: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=129519&biRecordId=16704>.

VYTAUTAS CIVINSKIS' (1887–1910) IDENTITY MANIFESTATIONS IN HIS DIARY'S (1902–1910) ITINERARIES

Veronika Girininkaitė

Summary

Born from noble family, active participant of the Lithuanian national Renaissance, veterinarian – those are some of the identity markers, written on Vytautas Civinskis' (1887–1910) cenotaph, built in 2014. The Diary of Vytautas Civinskis, written for six years, reveals surprisingly rich picture of the epoch preceeding the rise of the new Lithuanian state. This article aims to show more of the identities – ethnic, linguistic, confessional, political, etc. – that were relevant for this person, in light of vibrant examples taken from this egodocument. Special attention is paid to the travelers notes, because it is while travelling, when the identity of a person is questioned and becomes especially vivid. Destinations of Vytautas Civinskis journeys spread from Russia and Lithuania to Caucasus and Crimea, Tallinn, Riga, Berlin and Leipzig. He traveled to the universities, took tours inside Lithuania and in other places, even described the experience of being arrested and convoyed, when accused in infidelity to the Russian Empire. The Diary is full of mature reflections and various interests – from arts and literature to psychological, philosophical and political topics. The Diary of Civinskis, traveler, thinker and talented observer, became his legacy and surely will be studied by the researchers of various fields: historians, sociologists, linguists and others. This text aims to present an unpublished and to this day extremely obscure document from the beginning of 20th century to the general public. That is why the article is full of extensive quotations. The destinations of voyages are enumerated in a chronological table at the end of the article.

MINDAUGAS BALKUS
Kauno apskrities viešoji biblioteka,
Radastų g. 2, LT-44164 Kaunas, Lietuva
El. pastas: m.balkus@kvb.lt, mindaugas_balkus@yahoo.com

SOVIETMEČIO EGODOKUMENTIKOS BRUOŽAI: IŠ PRANO JUOZAPAVIČIAUS KELIONIŲ APRAŠYMŲ

Straipsnyje nagrinėjamos sovietinės ideologijos raiškos Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymuose „Su „Gruzija" per devynias jūras" (1957 m. kelionė po Suomiją, Vokietijos Federacinę Respubliką, Belgiją, Prancūziją, Italiją, Graikiją bei Turkiją) ir „Per Kaukazą 79 maršrutu" (1959 m. kelionė Kaukaze (tuomet Sovietų Sąjunga). Atskleidžiama kelionės po kapitalistines Europos šalis aprašyme esanti kapitalizmo ir vakarietiško liberalaus gyvenimo būdo kritika, aptariamas kelionės po Kaukazą aprašyme atsispindintis sovietinės santvarkos propagavimas, įvertinami Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymuose atsispindinčios sovietinės ideologijos galimi atsiradimo motyvai.

Reikšminiai žodžiai: Pranas Juozapavičius, egodokumentai, kelionių aprašymai, sovietmetis, ideologija, prisitaikymas, konformizmas.

ĮVADAS

Totalitarinis režimas,[1] valdęs Sovietų Sąjungą, siekė visapusiškai kontroliuoti visuomenę, pagal savo poreikius performuoti kiekvieno

[1] Totalitarinis režimas remiasi totalitarizmu – „nedemokratinio, diktatūrinio valdymo forma: valstybės vyriausybė ne tik nėra atsakinga savo piliečiams, bet visiškai pajungia savo kontrolei politinį, ūkinį, kultūrinį ir net privatų žmonių gyvenimą, be to, panaikina ribą tarp privačių ir viešųjų reikalų." ŽIGARAS, Feliksas. *Politologija*: mokomoji knyga. Vilnius: Gimtinė, 2001, p. 691.

piliečio sąmonę, o tam pasiekti buvo pasitelkiama plačiai išvystyta, nekvestionuojama ir visiems privaloma sovietinė ideologija[2]. Pastaroji, įvairiomis propagandos priemonėmis nuolat „pumpuota" į žmonių protus, turėjo didesnę ar mažesnę įtaką daugeliui Lietuvoje sovietmečiu (1940–1941 m., 1944–1990 m.) gyvenusių žmonių, veikė jų vertybinę orientaciją bei pasaulėžiūrą.

Tyrimo problema. Sovietinė ideologija[3] buvo orientuota į socialistinės santvarkos ir gyvenimo būdo propagavimą bei jos ideologinės priešininkės – vakarietiškos liberalios (sovietinės retorikos terminais kalbant „kapitalistinės", „buržuazinės") santvarkos ir gyvenimo būdo kritiką. Sovietinė ideologija neliko nepalietusi ir sovietmečiu sukurtos egodokumentinės[4] raštijos. Šiame straipsnyje, pasiremdami XX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje parašytais Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymais (egodokumentikos žanras), sieksime išsiaiškinti, kaip sovietinė ideologija reiškėsi kelionių aprašymuose, kuriuose užfiksuoti viešnagės įspūdžiai po du ideologiškai priešiškus Europos regionus – „kapitalistinę" Europą ir Sovietų Sąjungai tuomet priklausiusį Kaukazą.

Tyrimo objektas. Šiame straipsnyje nagrinėjami du Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymai: „Su „Gruzija" per devynias jūras"[5] ir „Per Kaukazą 79 maršrutu"[6]. Pirmajame kelionės aprašyme apžvelgta 1957 m. jo kelionė po Suomiją, Vokietijos Federacinę Respubliką, Belgiją, Prancūziją, Italiją, Graikiją bei Turkiją, antrajame kelionės aprašyme užfiksuoti įspūdžiai, 1959 m. lankantis Kaukaze (tuomet Sovietų Sąjunga).

[2] „Ideologijos yra simboliškai „pakrautų" įsitikinimų bei jų raiškos priemonių sistemos, kurios vaizduoja, interpretuoja ir vertina pasaulį padėdamos kurti, telkti, orientuoti, organizuoti ir įteisinti tam tikrus veiklos būdus arba kryptis, kartu visiškai atmesdamos kitokius veiklos būdus arba kryptis". *Politinės minties enciklopedija*. Atsakingasis redaktorius D. Miller. Vilnius: Mintis, 2005, p. 223.

[3] Šiame straipsnyje sovietinę ideologija laikome marksizmo-leninizmo idėjomis grįstą oficialią Sovietų Sąjungoje buvusią ideologiją, turėjusią aiškią idėjinę opoziciją kapitalizmui bei Vakarų liberaliajai demokratijai.

[4] Pagal prof. Arvydo Pacevičiaus pateiktą egodokumento apibrėžimą, „*egodokumentas* yra suprantamas kaip asmeninė autobiografinė raštija, kurta pirmuoju asmeniu (arba perkeltiniu majestotiniu asmeniu „mes") sau arba artimųjų žmonių ratui, visų pirma šeimai ir giminaičiams, ir funkcionavusi privačioje erdvėje". PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI-XX amžiuje*: straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 114.

[5] JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Su „Gruzija" per devynias jūras (Kelionės įspūdžiai)* [rankraštis]. Kaunas, 1957. 61 lap. [žiūrėta 2015 m. sausio 10 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=71405>).

[6] JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Per Kaukazą 79 maršrutu* [rankraštis]. Kaunas, 1959. 97 lap. [žiūrėta 2015 m. sausio 10 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=71408>).

Šio darbo tikslas yra išnagrinėti sovietinės ideologijos raiškas Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymuose. Šiam tikslui pasiekti išsikelti šie uždaviniai: 1) atskleisti Prano Juozapavičiaus kelionės po kapitalistines Europos šalis aprašyme pateiktą vakarietiško liberalaus gyvenimo būdo ir kapitalizmo kritiką; 2) aptarti Prano Juozapavičiaus kelionės po Kaukazą aprašyme atsispindintį sovietinės santvarkos propagavimą; 3) įvertinti Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymuose atsispindinčios sovietinės ideologijos galimus atsiradimo motyvus.

Sovietinės ideologijos ir propagandos įtaka Lietuvos visuomenei įvairiais aspektais yra nagrinėta Lietuvos istoriografijoje. Sovietinės ideologijos raišką Lietuvos visuomenės gyvenime, pasipriešinimo ir prisitaikymo prie jos strategijas išsamiai analizavo Nerija Putinaitė.[7] Sovietinės ideologijos įtaką nomenklatūros elgesiui vėlyvuoju sovietmečiu (1970–1988 m.) nagrinėjo Vilius Ivanauskas[8]. Sovietinės ideologijos stagnuojantį vaidmenį, formuojant „nuobodulio visuomenę" sovietinėje Lietuvoje (1964–1984 m.), aiškinosi Tomas Vaiseta[9]. Sovietinės ideologijos įtvirtinimą ir palaikymą viešojoje erdvėje pasitelkus cenzūrą nagrinėjo Arūnas Streikus[10], Jurga Pukinskaitė[11].

Pranas Juozapavičius nebuvo vienintelis, kuris sovietmečiu Lietuvoje aprašė savo kelionę po Kaukazą. Juozas Paukštelis knygoje „Kelionė po Užkaukazę"[12] aprašė 1946 m. vykusią savo ir rašytojų Petro Cvirkos, Antano Vienuolio bei žurnalisto Albino Žukausko kelionę į Kaukazą. 1964 m. pasirodė Mykolo Liubeckio knyga „Nuo Elbruso iki Kaspijos"[13], kurioje aprašyta jo viešnagė Kaukaze. Minėtuose kelionių aprašymuose išryškinta „naujojo tarybinio gyvenimo" nešama pažanga atsilikusioms, senais papročiais besivadovavusioms Kaukazo tautelėms,

[7] PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007. 306 p.

[8] IVANAUSKAS, Vilius. *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: Tarp stagnacijos ir dinamikos (1970–1988 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011. 661 p.

[9] VAISETA, Tomas. *Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva (1964–1984)* [daktaro disertacija]. Vilnius, 2012. 405 p.

[10] STREIKUS, Arūnas. Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m. *Genocidas ir rezistencija*. 2004, 1(15), p. 43–67.

[11] PUKINSKAITĖ, Jurga. Glavlitas Lietuvoje 1953–1964 m. *Genocidas ir rezistencija*. 2004, 2 (16), p. 124–144.

[12] PAUKŠTELIS Juozas. *Kelionė po Užkaukazę*. Vilnius: Vaga, 1973. 363 p.

[13] LIUBECKIS, M. *Nuo Elbruso iki Kaspijos*. Vilnius:, Vaga, 1964. 221 p.

tuometinę sovietinę santvarką supriešinant su „išnaudotojiška feodaline ir/ arba kapitalistine praeitimi".

Nors išvykti už Sovietų Sąjungos ribų sovietmečiu buvo gana sudėtinga (juo labiau į kapitalistines šalis), tačiau ir tuomet pasirodydavo veikalų, kuriuose aprašytos lietuvių kelionės po Europos valstybes. 1949 m. išleista Antano Venclovos knyga „Kelionių įspūdžiai"[14], kurioje vaizduojamos 1948–1949 m. jo kelionės po Sovietų Sąjungos okupacinę Vokietijos zoną, Čekoslovakiją, Sovietų Sąjungos okupacinę Austrijos zoną bei Lenkiją. 1959 m. pasirodė Mykolo Liubeckio veikalas, kuriame aprašyta grupės turistų iš Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos (LTSR) viešnagė Suomijoje. Genrikas Zimanas knygoje „Briuselio parodos įspūdžiai"[15] aprašė 1958 m. kelionę į pasaulinę parodą Briuselyje (Belgija) laivu „Gruzija" (juo plaukė ir Pranas Juozapavičius). Mykolas Liubeckis knygoje „Po Londono dangumi"[16] aprašė kelionę po Londoną. Knygoje „Dvi savaitės Austrijoje"[17] G. Zimanas aprašė savo viešnagę Austrijoje. 1960 m. išleistoje Algimanto Čekuolio knygoje „Tylos takais"[18] aprašyta 1956 m. jo kelionė laivu „Gvardeisk". Kelionės metu buvo aplankyta Vokietijos Federacinė Respublika, Olandija, Didžiosios Britanijos kolonija Gibraltaras ir eilė šalių Azijoje. Antanas Venclova knygoje „Šiaurės sidabras"[19] aprašė savo viešnagę Islandijoje. Daugelyje iš šių knygų juntamas kritiškas žvilgsnis į vakarietišką gyvenimo būdą, vartotojiškumą, „lėkštą" ir „beskonę" populiariąją Jungtinių Amerikos Valstijų skleidžiamą kultūrą, socialinius kontrastus ir kt. Daugelis autorių nevengė parodyti „sergančių kapitalistinių šalių" bei veržlaus „naujojo tarybinio pasaulio" priešpriešą.

Nagrinėjamų kelionių aprašymų autorius – pedagogas, muziejininkas, kraštotyrininkas Pranas Juozapavičius gimė 1917 m. Vėžionių kaime (dab. Prienų r.). 1928–1931 m. mokėsi Vėžionių pradinėje mokykloje. Nuo 1930 m. kryptingai domėjosi kraštotyra ir kaupė kraštotyrinę medžiagą.

[14] VENCLOVA, A. *Kelionių įspūdžiai*. Vilnius: Tiesos leidykla, 1949. 87 p.
[15] ZIMANAS, G. *Briuselio parodos įspūdžiai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959. 124 p.
[16] LIUBECKIS, M. *Po Londono dangumi*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958. 161 p.
[17] ZIMANAS, G. *Dvi savaitės Austrijoje*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957. 156 p.
[18] ČEKUOLIS, A. *Tylos takais*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960. 195, [2] p.
[19] VENCLOVA, A. *Šiaurės sidabras*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. 183, [2] p.

Keletą metų dirbo praktikantu Jiezno valsčiaus raštinėje. 1940 m. baigė Alytaus amatų mokyklą ir įgijo račiaus-karosieriaus meistro specialybę. 1941–1942 m. dirbo Jiezno valsčiaus agrotechniku. 1942–1946 m. dirbo ir mokėsi Vilniaus amato mokytojų institute. 1950 m. baigė Vilniaus valstybinio universiteto Istorijos-filologijos fakultetą įgydamas istoriko specialybę. 1948–1952 m. buvo Istorijos-revoliucijos muziejaus (Vilniuje) skyriaus vedėjas. 1952–1957 m. dirbo Kauno miesto švietimo skyriaus mokyklų inspektoriumi, Kauno 7-os aštuonmetės mokyklos mokymo dalies vedėju. Nuo 1961 m. buvo Kauno kelionių ir ekskursijų biuro metodinės ir mokslinės tarybos nariu, ekskursijų vadovu. 1958–1977 m. Pranas Juozapavičius dirbo Respublikiniame pedagoginiame muziejuje (Kaune) skyriaus vedėju. 1961 m. tapo Lietuvos kraštotyros draugijos Kauno miesto skyriaus tarybos nariu, 1981 m. buvo išrinktas šios Draugijos garbės nariu. Mirė 1988 m. Kaune. Per savo gyvenimą Pranas Juozapavičius parašė apie 450 įvairaus pobūdžio (daugiausia kraštotyrinių) darbų. Ženkli dalis jo rankraštinio palikimo (91 rankraštis) saugoma Kauno apskrities viešosios bibliotekos Kaunistikos skaitykloje[20]. Pranas Juozapavičius dalį savo darbų yra publikavęs. Tai jau minėtas kelionės aprašymas „Per Kaukazą"[21], knygelė „Adomas Mickevičius Kaune"[22], taip pat gausus pluoštas straipsnių įvairiuose periodiniuose leidiniuose („Kauno tiesa", „Mokslas ir gyvenimas" ir kt.)[23].

Į keliones, kurias aprašė, Pranas Juozapavičius išvykdavo ne kaip savarankiškas turistas, bet kaip organizuotų turistinių grupių narys, kurios buvo susibūrusios tam tikrų bendrų interesų pagrindu (švietimo ir kultūros darbuotojai). Apie tai byloja ir kelionių aprašymų forma, nes jie parašyti trečiuoju asmeniu, tai lyg ir reiškia, jog kalbama ne tik už save, bet lyg ir už visą keliautojų grupę. Kelionių aprašymuose apžvelgiama aplankytų vietovių gamta, ūkis, architektūros paminklai, visuomenės gyvensena ir kt. Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymuose nėra daug subtilių vidinių jausenų, išgyvenimų, patirtų aplankytuose kraštuose, aprašymo.

[20] Prano Juozapavičiaus rankraščiai, saugomi Kauno apskrities viešosios bibliotekos Kaunistikos skaitykloje, yra suskaitmeninti ir viešai prieinami Virtualioje elektroninio paveldo sistemoje (www.epaveldas.lt).
[21] JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Per Kaukazą: turistinio maršruto keliais*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963. 46 p.
[22] JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Adomas Mickevičius Kaune*. Vilnius: Mintis, 1970. 62 p.
[23] *Pranas Juozapavičius: bibliografija*. Sudarė Onutė Stelmokaitė. Kaunas: Raidė, 1981. 24 p.

Pasakotojo „ego“ ganėtinai formalizuotas ir pasislėpęs už ideologizuotų sovietinių nuostatų, kurių raišką ir nagrinėjame šiame straipsnyje.

„KAPITALISTINĖS“ EUROPOS KRITIKA

1957 m. Pranas Juozapavičius bene pirmą sykį gyvenime turėjo galimybę laivu „Gruzija“ pakeliauti po daugelį kapitalistinių Europos šalių, susipažinti su Helsinkiu, Antverpenu, Briuseliu, Paryžiumi, Roma, Stambulu ir kitais Šiaurės, Vakarų ir Pietų Europos miestais. XX a. 6 dešimtmečio pabaiga buvo destalinizacijos ir vadinamojo „atšilimo“ laikotarpis, kuomet Sovietų Sąjungoje po bemaž tris dešimtmečius trukusio nuožmaus Josifo Stalino totalitarinio valdymo, ėmė rastis tam tikrų sovietinės sistemos liberalėjimo ženklų. Pats faktas, jog XX a. 6 dešimtmečio pabaigoje Pranui Juozapavičiui buvo leista turistiniais-pažintiniais tikslais išvykti iš Sovietų Sąjungos, byloja, jog juo sovietinė valdžia ganėtinai pasitikėjo.

1957 m. keliaudamas po „kapitalistinę“ Europą, Pranas Juozapavičius pastebėjo ir teigiamai įvertino Vakarų Europos šalyse išvystytą viešąją infrastruktūrą, švarą viešosiose erdvėse, tačiau kapitalistiniai ekonominiai santykiai bei vakarietiškas gyvenimo būdas Pranui Juozapavičiui nebuvo priimtini. Viešėdamas Paryžiuje, jis glaustai apibūdino bohemišką paryžiečių gyvenimą: *Prie Eliziejaus bulvaro, dešinėje pusėje teko matyti ne vieną benamį dainininką ar muzikantą su savo instrumentais nuošaliai ant suolelio bemiegantį. Tarp puošniai apsirengusio jaunimo ar pagyvenusių porelių, čia sutikome paprastai apsirengusias mergaites ar moteris, kai kurias net basas, bandančias „laimę“ nakties prieglobstyje*[24]. <...> *Teko pabuvoti ir siaurose darbininkų gyvenamose gatvelėse, matyti skurdą, vieną kitą bedarbį miegantį ant laiptų ar krūmų paunksnėje. Naktimis virte verda gyvenimas Monmarte. Čia apytamsiose gatvelėse yra daugybė restoranų ir pigių kabare, apie kuriuos sukinėjasi vyrai ieškodami pigių aukų ir iš vargo save parsidavinėjančios paryžietės ar negrės*[25]. Pranas Juozapavičius kritiškai žvelgė į tai,

[24] JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Su „Gruzija“ per devynias jūras (Kelionės įspūdžiai)* [rankraštis]. Kaunas, 1957, l. 28.
[25] Ten pat, lap. 29–30.

jog Vakarų šalyse buvo pakankamai gausu įvairių visuomenės marginalų (benamių, prostitučių ir kt.), kurie laisvai gyveno visuomenėje. Akivaizdus prostitučių buvimas viešumoje veikiausiai kiek šokiravo Praną Juozapavičių, kadangi to meto Lietuvoje prostitucija buvo giliame pogrindyje.

P. Juozapavičius kritikavo Vakarų valstybėse buvusį, sovietinės retorikos terminais kalbant, „darbininkų išnaudojimą" (eksploatavimą). Antai aprašydamas Belgiją jis teigė: *Belgija yra viena iš labiausiai pažengusių kapitalistinių šalių, tačiau nežiūrint to, ji kaip ir kitos šalys* [kapitalistinės – M. B.] *vienodai išnaudoja kolonijų gyventojus, vietos darbininkus*[26].

P. Juozapavičius savo kelionėse nepraleisdavo progos pasikalbėti su vietos darbininkais, kurie neretai jam guosdavosi dėl savo prastos materialinės padėties, menko darbo užmokesčio ir kt. Pokalbį su Italijos darbininkais jis glaustai apibūdino taip: *Uosto rajone susitikome su italų darbininkais, kurie žinodami iš kur mes atvykę, mums nesuprantama italų kalba skundėsi mažu uždarbiu, nedarbu, teiravosi apie mūsų šalies darbininkų gyvenimą. Kartojo žodį „Pax" – taika. Iš to supratome, kad jie viso to kaltininku laiko karus*[27]. Įdomu, kiek Pranas Juozapavičius sugebėjo adekvačiai suprasti italų darbininkų mintis, nemokėdamas italų kalbos (jis truputį mokėjo lotynų kalbą, kuri yra panaši į italų kalbą). Galbūt grupė turėjo vertėją. Verta pastebėti, jog anuomet Sovietų Sąjunga buvo pradėjusi plačią propagandinę kampaniją už taiką pasaulyje. Pacituotos Italijos darbininkų mintys, žvelgiant pro ideologinę prizmę, esą galėjo liudyti, jog jie troško taikos, kurią neva taip rėmė Sovietų Sąjunga.

Viešėdamas Stambule Pranas Juozapavičius atkreipė dėmesį į miesto rajonų infrastruktūros išvystymo skirtumus, kurie atspindėjo ir tų miesto dalių gyventojų socialinę padėtį. *Po pietų lankėme senamiesčio gatves, kuriose daugiausia gyvena miesto varguoliai. Čia šaligatviai iškrypę, sulūžę, duobėti. Šiame kvartale gausu kasdieninių rūpesčių iškamuotų žmonių, kiemuose žaidžia skurdžiai apsirengę, apiplyšę, murzini vaikai. Lankėmės ir naujamiestyje, kuriame puošnūs rūmai nesiskiria nuo šiuolaikinių statybų. Prie jų stovi gražūs limuzinai, įrengti gazonai, skverai. Visur prabanga. Šiame rajone gyvena turkų turtuoliai, įvairūs*

[26] Ten pat, lap. 13.
[27] Ten pat, lap. 40.

kapitalistinių šalių komersantai, turkų darbo žmonių išnaudotojai[28].

Įvertindamas aplankytose kapitalistinėse Europos šalyse patirtus įspūdžius P. Juozapavičius rašė: *Visoms šalims buvo bendra bedarbių būriai, visur fabrikantai ir turtuoliai išnaudoja darbininkus. Galima sakyti, beveik visose šalyse jautėsi brangių prekių perteklius, o pirkėjų paklausa – maža. Visose valstybėse, o ypač Prancūzijoje, Italijoje, Graikijoje, Turkijoje, vyrauja ryškūs kontrastai tarp turtingųjų ir beturčių*[29]. P. Juozapavičiaus tekstuose esančios ideologizuotos sovietinės nuostatos, akcentuojant kapitalistinėse Europos šalyse buvusius socialinius prieštaravimus, kurių esą nebuvo Sovietų Sąjungoje, aptinkamos ir daugumoje kitų sovietmečiu apie keliones po kapitalistines Europos šalis rašiusių autorių knygose (žr. įvadą).

VIEŠNAGĖ KAUKAZE: SOVIETINĖS SANTVARKOS PROPAGAVIMAS

Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymuose socialistinė santvarka ir planinė ekonomika laikyta pranašesne negu Vakarų liberalioji demokratija ir rinkos ekonomika (kapitalizmas). Antai aprašydamas plaukimą Kylio kanalu per Vokietijos Federacinės Respublikos teritoriją, jis teigė, jog vokiečiai *mums* [keliaujantiems laivu – M. B.] *pavydėjo, kad mes galime savo šalyje tiek uždirbti, kad atostogų metu leistume sau tokią prabangą* [t. y. kruizą laivu – M. B.][30]. XX a. 6 dešimtmečio pabaigoje kelionėmis po Vakarų Europą (ir apskritai po visas kapitalistines šalis) galėjo džiaugtis labai nedidelė dalis Sovietų Sąjungos piliečių, nes daugumai jų apskritai nebuvo leidžiama išvykti už Sovietų Sąjungos ribų.

Pasak istoriko Viliaus Ivanausko, „socializmą siekianti sukurti ideologija nuolat skelbė šalies ūkio pažangą, visuomeninių santykių stiprėjimą ir kitų standartų, kuriuos numatė marksistinė-lenininė teorija, įdiegimą. Šie idealistiniai tikslai lėmė ir tam tikrą idealistinę retoriką sovietinei valdžiai vykdant savo politiką“[31]. Tokios idealistinės retorikos atspindžių

[28] Ten pat, lap. 57.
[29] Ten pat, lap. 59–60.
[30] Ten pat, lap. 11.
[31] IVANAUSKAS, Vilius. *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: Tarp stagnacijos ir dinamikos (1970–1988 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 66.

galima rasti ir P. Juozapavičiaus kelionės aprašyme, kuriame bolševikų įsigalėjimas Gruzijoje (1921 m.) traktuotas kaip kokybinis lūžis valstybės raidoje: *Kaip visoje Gruzijoje, taip ir Tbilisi prasidėjo naujas gruzinų tautos istorijos lapas. Gruzija tvirtai stojo į savo gamybinių jėgų vystymosi ir nacionalinės kultūros suklestėjimo kelią. <...> Dabartinis šviesusis Tbilisis gimė ir išaugo tarybiniais metais. Tuo teisėtai didžiuojasi kiekvienas miesto gyventojas*[32].

Kaip pastebėjo filosofė Nerija Putinaitė, sovietmečiu „viešasis politinis diskursas buvo grįstas paprastomis dualistinėmis priešybėmis: priešas-draugas, ištikimybė-išdavystė, progresas-reakcija, mes-jie ir pan. [...] Jos atspindi vienpusiškumo retoriką, siekusią sukurti paprastų orientyrų pasaulėvaizdį"[33]. Savo kelionės aprašyme apibūdindamas Tbilisį P. Juozapavičius supriešino miesto raidą tarp ikisovietinio ir sovietinio laikotarpio. Jis rašė: *Junti, kad patekai į Tarybų šalies didmiestį su judriomis, plačiomis alėjomis, aikštėmis pasidabinusiomis daugiaaukščiais pastatais, paminklais, parkais, terasomis, kylančiomis į kalnus gatvėmis, skendinčiomis miesto žaliame fone. O kaip nepanašus šis miestas į senąjį Tbilisį, kada jį valdė feodalai, kapitalistai bei cariniai valdininkai. Tai buvo miestas, kuriame vieni skendėjo buvusiame skurde, o kiti buvo pertekę prabanga, kuriame viskas buvo perkama ir parduodama, pradedant blizgučiais ir baigiant žmogaus kūnu bei jo mintimis*[34]. Sovietinėje retorikoje buvo populiaru išryškinti takoskyrą tarp „išnaudotojiškos feodalinės ir/ar kapitalistinės praeities" ir „šviesaus komunistinio rytojaus", kuris esą buvo jau čia pat.

Sekdamas sovietinės ideologijos nuostatomis, Pranas Juozapavičius socializmą laikė taikos ir santarvės tarp tautų laiduotoju. Aprašydamas Osetiją (sritis Kaukaze), jis teigė: *Dabar, kaip kitos Kaukazo tautos, taip ir osetinai gyvens naują socialistinį gyvenimą, o su juo keičiasi buitis ir papročiai. Senai išnyko nesantaika tarp genčių*[35]. Apibūdindamas Ananurio tvirtovę, praeityje buvusią jos strateginę ir politinę reikšmę gruzinų kovose dėl laisvės, P. Juozapavičius rašė: *Dabar ji tapo tik liudininke negrįžtamos žiaurios*

32 JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Per Kaukazą 79 maršrutu* [rankraštis]. Kaunas, 1959, l. 74–75.
33 PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007, p. 18.
34 JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Per Kaukazą 79 maršrutu*: [rankraštis]. Kaunas, 1959, lap. 64.
35 Ten pat, lap. 11.

praeities. Jos apylinkėse gyvena taikūs žemdirbiai, kuriantieji komunistinį rytojų[36]. Apie tariamai idilišką socialistinę santvarką ir gyventojų „vieningumą", Pranas Juozapavičius užsiminė ir apibūdindamas Kachetiją, kurioje, anot jo: *Visų darbo žmonių širdyse plaka tarybinio gyvenimo pulsas*[37].

P. Juozapavičiaus kelionių aprašymuose aptinkame ir tautų draugystės nuostatų raiškas, itin propaguotas sovietmečiu. Antai rašydamas apie modernizacijos procesus (nuo XIX a.) Ordžonikidzės (Rusijos) mieste, jis minėjo: *Miestas augo. Tarp rusų ir kaukaziečių liaudies užsimezgė draugiški ryšiai, turėję didelę reikšmę abiejų šalių ekonominiam, politiniam bei kultūriniam gyvenimui*[38]. Internacionalizmo, kuris taip pat buvo viena iš sovietinės ideologijos sudedamųjų dalių, apraiškų sutinkame ir P. Juozapavičiaus kelionių aprašymuose. Jis rašė apie kelionės po Kaukazą metu turistų grupės sukurtą sienlaikraštį. *Sekančios dienos rytą mūsų grupė išleidžia eilinį internacionalinį sienlaikraštį „Vienas už visus, visi už vieną". Sienlaikraščio skiltyse, be bendrų straipsnių rusų kalba, talpinami visų tautybių kalbomis trumpi straipsneliai ir piešiniai, susiję su grupės gyvenimu bei patirtais įspūdžiais*[39].

Sovietinėje retorikoje buvo populiarus kovos prieš išnaudotojus, kovos už tarybų valdžią motyvas. Jis aptinkamas ir P. Juozapavičiaus kelionių aprašymuose. Anot jo, Ordžonikidzėje *yra nemaža istorinių-revoliucinių paminklų. Dauguma jų susiję su krašto darbo žmonių kovomis dėl laisvės; su 1905–1907 metų revoliucija, darbininkų streikais, K. Chetagurovo, S. Kirovo, G. Ordžonikidzės ir kitų įžymių žmonių revoliucine veikla, kovomis už Tarybų valdžią bei jos įsitvirtinimą Kaukaze*[40]. Aprašydamas Rustavelio prospektą Tbilisyje, Pranas Juozapavičius teigė: *Kaip daugelyje miesto vietų taip ir šiame prospekte prie pastatų pritvirtintos paminklinės lentos kalba apie miesto darbo žmonių kovą prieš carinę priespaudą, savus išnaudotojus, kovą už Tarybų valdžią*[41].

Aprašydamas kelionę po Kaukazą Pranas Juozapavičius nevengė pasitelkti sovietinės retorikos, parodydamas tikrą ar tariamą Kaukazo

[36] Ten pat, lap. 36.
[37] Ten pat, lap. 60.
[38] Ten pat, lap. 6.
[39] Ten pat, lap. 33.
[40] Ten pat, lap. 8–9.
[41] Ten pat, lap. 72.

regiono pažangą „tarybinės santvarkos“ metais. Tačiau panašus sovietiškai idealizuotas Kaukazo vaizdinys aptinkamas ir kituose sovietmečiu išleistuose (Juozo Paukštelio[42], Mykolo Liubeckio[43]) kelionių po Kaukazą aprašymuose.

AUTORIAUS PADĖTIS SOVIETMEČIU: TARP AUTENTIŠKO MINČIŲ REIŠKIMO IR PRISITAIKYMO

Nagrinėjami kelionių aprašymai, kuriuose esti nemažai sovietinės ideologijos retorikos, tyrinėtojui užduoda esminį klausimą: ar šių egodokumentų autorius buvo nuoširdus, t. y. ar buvo idėjiškai atsidavęs sovietinei sistemai, tikėjęs jos pažangumu, ar jis dėl tam tikrų priežasčių (pvz., noro viešai skelbti savo darbus) tik pasinaudojo sovietine retorika kaip priedanga ir užėmė konformistinę poziciją sovietinio režimo atžvilgiu.

Valdemaras Klumbys pasiūlė sovietmečio tyrimuose taikyti ideologinio konformizmo terminą, kurį apibrėžė kaip „ideologinių ritualų atlikimą, be kurio sovietmečiu buvo beveik neįmanomi vieši veiksmai (ideologiniai įvadai knygose, pavadinimai ir dedikacijos; padėkos „partijai ir vyriausybei“ kalbose iš tribūnų, straipsniuose ir taip toliau)“[44]. Manytina, jog Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymų atveju ideologinio prisitaikymo sąvoka būtent ir atskleidžia autoriaus poziciją. Taip pat vertėtų sutikti su V. Klumbio ir daugelio kitų istorikų nuomone, jog ilgainiui sovietinės santvarkos atžvilgiu didžioji dalis žmonių Lietuvoje viešumoje, visuomeniniame gyvenime laikėsi prisitaikymo strategijos[45].

Sovietmečiu rašę autoriai susidurdavo su didžiulėmis kliūtimis autentiškai reikšti savo mintis. Poetas, publicistas Vytautas Rubavičius taikliai nusakė, kaip autorius varžė „nematomas galios diskursas“ (ideologinės cenzūros mechanizmas ir kt.). Pasak jo, „skaitydami ir interpretuodami tekstą, mes dažniausiai suskliaudžiame žanro konvencijas, rašymo aplinkybes, akademiniame sluoksnyje vyravusias vertybes bei įtakas ir laiko-

[42] PAUKŠTELIS Juozas. *Kelionė po Užkaukazę*. Vilnius: Vaga, 1973. 363 p.
[43] LIUBECKIS, M. *Nuo Elbruso iki Kaspijos*. Vilnius: Vaga, 1964. 221 p.
[44] KLUMBYS, Valdemaras. Dar kartą apie kolaboravimą (ir konformizmą), arba Koks gi skirtumas tarp Nijolės Sadūnaitės ir Antano Sniečkaus. *Kultūros barai*, 2004, nr. 2, p. 24.
[45] KLUMBYS, Valdemaras. *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu* [daktaro disertacija]. Vilnius, 2009, p. 33–34.

me tekstą autoriaus minčių raiška. Kitaip tariant, prielaidaujame tekste girdimą autoriaus balsą, nereflektuodami sudėtingos to balso struktūros. Todėl savo interpretacijose vartojame išsireiškimus „X pagrįstai teigia", „Y mano, jog" ir pan. Tačiau toks autoriaus balso natūralizavimas neįmanomas, kai tą balsą nepaliaujamai tikrina ir aprobuoja nematomas galios diskursas. Galios instancijos įsiterpia į tekstą, koreguoja autoriaus dėstymą (pavyzdžiui, kartais net autoriui nežinant sudėliodamos reikiamus ideologinius akcentus ar juos sustiprindamos, pridėdamos tam tikras išvadas ir pan.), patikrina galutinį variantą"[46]. Sovietmečiu kūręs autorius neretai turėdavo būti pats sau cenzorius, norėdamas atitikti sovietinės ideologijos peršamą „teisingą" pasaulėžiūrą. Anot Nerijos Putinaitės, „sovietinis žmogus turėjo nuolat suvokti savo veiksmų, minčių ir žodžių atitikimą sovietinei tvarkai nepriklausomai nuo to, ar jis šią tvarką būtų norėjęs apeiti ar likti jai ištikimas. Šia prasme jis buvo pats sau cenzorius. Jis turėjo gebėti išaiškinti savo veiksmus ir mintis pagal oficialiąją „liniją"[47]. Sovietinės ideologijos buvimas tekste dažnai reiškė ne idėjines rašančiojo pažiūras, o buvo tik priedanga. Daugelis sovietmečiu rašiusių autorių turėjo eiti į kompromisus su savo sąžine ir užimdavo konformistinę poziciją sovietinės sistemos atžvilgiu. Galima pritarti N. Putinaitei, jog sovietmečiu Lietuvoje „mažai kas tikėjo" sovietinės ideologijos tiesomis[48].

Aptarti Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymai atspindi sovietmečiu Lietuvoje buvusias literatūrinių ar mokslinių tekstų rašymo realijas. Tuomet daugelio mokslininkų, publicistų darbuose buvo neapsieinama be tam tikros „duoklės" atidavimo sovietinei ideologijai (pvz., naudotos citatos iš Lenino ar kitų marksizmo-leninizmo klasikų raštų). Bemaž kiekvienas sovietmečiu rašęs autorius, kuris norėjo, kad jo darbai būtų publikuojami, turėjo savo darbą bent truputį „pagražinti" sovietine ideologija. Priešingu atveju į legalią spaudą anuomet patekti buvo itin sunku.

Manytina, jog Pranas Juozapavičius savo kelionių aprašymus rašė numatydamas, jog ateityje jie bus publikuojami (kelionės aprašymas „Per

[46] RUBAVIČIUS, Vytautas. Savas sovietinis patyrimas – suvokimas ir nutylėjimas. Iš *Lituanistika šiuolaikiniame pasaulyje*. Vilnius, 2004, p. 211.
[47] PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007, p. 162.
[48] Ten pat, p. 171.

Kaukazą 79 maršrutu" buvo publikuotas 1963 m.)[49]. Tokiu atveju, aprašydamas savo kelionių įspūdžius autorius turėjo juos pateikti taip, kad jie atitiktų sovietinės ideologijos nuostatus. Sovietinė cenzūra, kurios svarbiausia institucija buvo vadinamasis Glavlitas[50], budriai sekė, kad visuomenę pasiektų tik ideologiškai „apdorota" informacija, todėl kiekvienas numatomas išleisti tekstas buvo cenzūruojamas.

Bandant suvokti P. Juozapavičiaus vertybines nuostatas, verta paminėti, kad 2009 m. (praėjus 21 metams po autoriaus mirties) išėjo daugelį metų jo rengtas kraštotyrinis darbas apie gimtąjį kraštą „Dzindzakės žemei prabilus: Vėžionys"[51] (jį autorius baigė rašyti dar sovietmečiu – XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje). Šioje knygoje sovietinės retorikos bemaž nėra nė pėdsako. Tai liudija, jog rašydamas apie savo gimtinę, pasakodamas vaikystės, jaunystės išgyvenimus, autorius buvo atviras ir nuoširdus, jis nenorėjo savo teksto „apsunkinti" sovietine frazeologija. Tai dar vienas argumentas, liudijantis, jog nagrinėjamuose kelionių aprašymuose esanti sovietinės ideologijos raiška nebuvo autoriaus minčių savastis, bet tik prisitaikymo prie tuometinės sovietinės santvarkos apraiška.

Pabaigoje verta pridurti, jog nors šiame straipsnyje nagrinėjama tik ideologizuota Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymų pusė, tačiau nereikėtų manyti, jog minėti kelionių aprašymai buvo vien tik „ideologinių nuostatų koncentratas" ir daugiau nieko. Jų tekstuose gausu įvairių, nuotaikingai aprašytų gamtos vaizdų, urbanistinių objektų (miestų gatvių, aikščių, pastatų ir kt.) apibūdinimų, kuriuos vaizdžiai papildo, pagyvina įdomios iliustracijos. Minėtuose kelionių aprašymuose ideologija yra kaip tam tikri „rėmai" ar „apvalkalas", už kurio slypi žmogus ir autentiška jo kelionių patirtis.

[49] JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Per Kaukazą: turistinio maršruto keliais*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963. 46 p.

[50] LTSR Glavlitas (sutrumpintas pavadinimas, paimtas iš rusų kalbos: Главное управление по охране военных и государственных тайн в печати при Совете Министров Литовской ССР) – Lietuvoje 1940–1941, 1944–1990 m. veikusi spaudos, radijo ir televizijos cenzūros įstaiga. Plačiau žr.: PUKINSKAITĖ, Jurga. Glavlitas Lietuvoje 1953–1964 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2004, nr. 2 (16), p. 124–144.

[51] JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Dzindzakės žemei prabilus: Vėžionys*. Vyr. redaktorius ir sudarytojas Juozas Pugačiauskas. Vilnius: Petro ofsetas, 2009. 190 p.

IŠVADOS

1. Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymai vaizduoja dvi priešingas erdves: svetimą, idėjiškai tolimą „kapitalistinį pasaulį" bei „savą, idėjiškai artimą didžiosios Tarybinės tėvynės" dalį – Kaukazą. Kelionių po kapitalistines Europos šalis (Suomiją, Vokietijos Federacinę Respubliką, Belgiją, Prancūziją, Italiją, Graikiją bei Turkiją) aprašymuose siekta pavaizduoti, kaip buvo gyvenama ideologiškai svetimuose kraštuose, todėl nevengta pateikti ekonominės santvarkos (kapitalizmo) ir vakarietiško liberalaus gyvenimo būdo kritikos. Lankydamasis minėtose šalyse kelionių aprašymų autorius atkreipė dėmesį į didelę turtinę nelygybę, dirbančiųjų išnaudojimą (sovietiniais terminais kalbant „eksploatavimą"), įvairių socialinių marginalų (prostitučių, benamių) buvimą viešose vietose ir kt.

2. Aprašydamas kelionę po Kaukazą P. Juozapavičius siekė apibūdinti nematytą savos „didžiosios Tarybinės tėvynės" (Sovietų Sąjungos) regioną, parodyti jame pasiektą „tarybinio gyvenimo" pažangą. Kelionės po Kaukazą aprašyme akcentuoti tikri ar tariami socialistinės santvarkos pranašumai: kultūrinė pažanga, pramonės plėtra (industrializacija), sovietinių tautų draugystė (internacionalizmas) bei taika ir kt. Kaukaze pasiekta gyvenimo būdo bei ūkio pažanga supriešinta su krašto raida iki sovietinės valdžios įsigalėjimo (1921 m.), kuomet Kaukaze neva buvęs beatodairiškas gyventojų išnaudojimas, įvairių tautų ir tautelių tarpusavio nesantaika (karai) ir kt.

3. Ideologizuotų sovietinių nuostatų buvimas Prano Juozapavičiaus kelionių aprašymuose sietinas su autoriaus konformistine laikysena sovietinės sistemos atžvilgiu. Sovietinę frazeologiją autorius į tekstą įtraukė veikiausiai prisitaikydamas prie sovietmečiu galiojusių ideologizuotų rašymo normų, siekdamas kelionių aprašymus publikuoti. Aptartas P. Juozapavičiaus tekstų atvejis liudija, jog autoriams, norėjusiems sovietmečiu publikuoti savo darbus, iškildavo moralinė prisitaikymo dilema: kiek galima paaukoti savo įsitikinimų ir autentiškos minties raiškos, atiduodant duoklę sovietinei ideologijai, ir išsaugoti savo kūrinio idėjinę savastį.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. ČEKUOLIS, Algimantas. *Tylos takais*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960. 195, [2] p.
2. IVANAUSKAS, Vilius. *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: Tarp stagnacijos ir dinamikos (1970–1988 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011. 661 p. ISBN 978-9955-84-742-7
3. JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Adomas Mickevičius Kaune*. Vilnius: Mintis, 1970. 62 p.
4. JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Dzindzakės žemei prabilus: Vėžionys*. Vyr. redaktorius ir sudarytojas Juozas Pugačiauskas. Vilnius: Petro ofsetas, 2009. 190 p. ISBN 978-609-420-042-7
5. JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Per Kaukazą 79 maršrutu* [rankraštis]. Kaunas, 1959. 97 lap. [žiūrėta 2015 m. sausio 10 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.epaveldaslt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=71408>).
6. JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Per Kaukazą: turistinio maršruto keliais*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963. 46 p.
7. JUOZAPAVIČIUS, Pranas. *Su „Gruzija" per devynias jūras (Kelionės įspūdžiai)* [rankraštis]. Kaunas, 1957. 61 lap. [žiūrėta 2015 m. sausio 10 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=71405>).
8. KLUMBYS, Valdemaras. Dar kartą apie kolaboravimą (ir konformizmą), arba Koks gi skirtumas tarp Nijolės Sadūnaitės ir Antano Sniečkaus. *Kultūros barai*, 2004, nr. 2, p. 21–25. ISSN 0134-3106
9. KLUMBYS, Valdemaras. *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu* [daktaro disertacija]. Vilnius, 2009.
10. LIUBECKIS, Mykolas Nuo Elbruso iki Kaspijos. Vilnius:, Vaga, 1964. 221 p.
11. LIUBECKIS, Mykolas Po Londono dangumi. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958. 161 p.
12. PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 113-126. ISBN 978-609-459-198-3.
13. PAUKŠTELIS, Juozas. *Kelionė po Užkaukazę*. Vilnius: Vaga, 1973. 363 p.
14. *Pranas Juozapavičius*: bibliografija. Sudarė Onutė Stelmokaitė. Kaunas: Raidė, 1981. 24 p.
15. PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007. 306 p. ISBN 978-9955-65-647-0
16. PUKINSKAITĖ, Jurga. Glavlitas Lietuvoje 1953–1964 m. *Genocidas ir rezistencija*. 2004, nr. 2 (16), p. 124–144. ISSN 1392-3463.
17. *Politinės minties enciklopedija*. Atsakingasis redaktorius D. Miller. Vilnius: Mintis, 2005. 655 p. ISBN 5-417-00854-0.
18. RUBAVIČIUS, Vytautas. Savas sovietinis patyrimas – suvokimas ir nutylėjimas. Iš *Lituanistika šiuolaikiniame pasaulyje*. Vilnius, 2004, p. 197-212. ISBN 9955-475-78-1
19. STREIKUS, Arūnas. Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m. *Genocidas ir rezistencija*. 2004, nr. 1(15), p. 43–67. ISSN 1392-3463.
20. VAISETA, Tomas. *Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva (1964–1984)* [daktaro disertacija]. Vilnius, 2012. 405 p.
21. VENCLOVA, Antanas. *Kelionių įspūdžiai*. Vilnius: „Tiesos leidykla", 1949. 87 p.
22. VENCLOVA, Antanas. *Šiaurės sidabras*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. 183, [2] p.
23. ZIMANAS, Genrikas. *Briuselio parodos įspūdžiai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959. 124 p.
24. ZIMANAS, Genrikas. *Dvi savaitės Austrijoje*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957. 156 p.
25. ŽIGARAS, Feliksas. *Politologija*: mokomoji knyga. Vilnius: Gimtinė, 2001. 702 p. ISBN 9986-867-24-X.

EGODOCUMENTARY FEATURES OF THE SOVIET PERIOD: FROM TRAVEL DESCRIPTIONS OF PRANAS JUOZAPAVIČIUS

Mindaugas Balkus

Summary

The article presents an analysis of the soviet ideology manifestations in travel descriptions of educator, museologist, regional ethnographer Pranas Juozapavičius (1917–1988 m.), particularly in „Su „Gruzija" per devynias jūras" (With Georgia through Nine Seas) (1957) and „Per Kaukazą 79 maršrutu" (Through Caucasus taking the 79th Route) (1959). Critisism of economic system (capitalism) and the Western liberal lifestyle reflects in P. Juozapavičius' trips to the capitalist European countries (Finland, Federal Republic of Germany, Belgium, France, Italy, Greece and Turkey) descriptions. During his visits to these countries the author of travel descriptions drew his attention to the significant economic inequality, exploitation of workers, various social marginals' (prostitutes, homeless people) presence in public places, etc. In the travel to Caucasus (part of the Soviet Union at that time) description P. Juozapavičius highlighted real or alleged advantages of socialist system: cultural progress, industrial development (industrialization), Soviet peoples' friendship (internationalism), peace and so on. The reached in Caucasus progress of lifestyles and economy is opposed to the development of the country by the Soviet government entrenchment (1921), when in Caucasus, ostensibly, indiscriminate exploitation of residents has been executed and strife between various nations has been conspicuous. Presence of Soviet ideology provisions in travel descriptions is associated with the author's conformist posture with regard to the Soviet system. The autor has incorporated Soviet phraseology into the text most likely adjusting to ideological writing standards typical for Soviet period in order to publish details of the travels.

DALIA TARAILIENĖ
Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka,
Gedimino pr. 51, LT-01504, Vilnius, Lietuva
El. paštas: d.tarailiene@lnb.lt

KELIONIŲ MAGIJOS PARALELĖS MATO ŠALČIAUS IR ANTANO POŠKOS EGODOKUMENTINIAME PALIKIME LIETUVOS NACIONALINĖJE MARTYNO MAŽVYDO BIBLIOTEKOJE

Straipsnyje aptariami Lietuvos Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomų dviejų įdomių asmenybių, tarpukario keliautojų Mato Šalčiaus ir Antano Poškos memuaristinio pobūdžio kelionių aprašymai, epistolika bei kiti rankraštiniai dokumentai, sietini su jų kelionėmis po pasaulį tarpukaryje. Jie buvo bendrakeleiviai, tačiau pakeliui susipyko, išsiskyrė ir gyvenime daugiau nebendravo. Lemtingo atsitiktinumo dėka jų dokumentinis paveldas pateko į tą pačią atminties instituciją – Lietuvos nacionalinę M. Mažvydo biblioteką. Straipsnyje nagrinėjami jų kelionių aprašymų ypatumai ir skirtumai, ir bandoma išvesti paralelę tarp šių dviejų asmenybių – kelioninės žurnalistikos pradininkų Lietuvoje bei atskleisti jų rankraštinio palikimo reikšmę nūdienai.

Reikšminiai žodžiai: egodokumentinis palikimas, asmenų archyvai, biografinė medžiaga, kelionės, keliautojai.

Biblioteka, kaip viena iš mūsų dokumentinio kultūros paveldo saugotojų, kaupia pačius universaliausius asmenų, buvusių dvarų, įstaigų archyvinius dokumentus, laikydamasi kokybės ir aktualumo principo ir užtikrina jų viešą prieigą bei sklaidą. Įdomiu ir vertingu istorijos tyrinėjimo šaltiniu yra asmenų rašyti privatūs dokumentai,

dar vadinami egodokumentais[1]. Olandų mokslininkas Jakobas Presseris XX a. penktame dešimtmetyje suformulavo pirminį egodokumentinį apibrėžimą, laikydamas jį pamatiniu. Mokslininkas egodokumentais įvardijo visus asmeninio turinio dokumentus, rašytus pirmuoju asmeniu, kuriuose autorius kalba apie savo jausmus, mintis ir veiksmus[2]. Yra išskiriamos šios rašytinių šaltinių pirmuoju asmeniu tipologinės grupės: autobiografijos (arba autobiografiniai kūriniai), atsiminimai, dienoraščiai ir asmeninė korespondencija. Tokioje raštijoje aprašomasis objektas ir aprašantysis subjektas yra glaudžiai susipynę[3].

Egodokumentų reikšmė atsiskleidžia tiriant įvairius istorinius reiškinius. Atsiminimai, kelionių aprašymai, dienoraščiai, autobiografijos, laiškai pasižymi temų įvairove ir juos galima traktuoti kaip svarbiausius šaltinius, leidžiančius pažinti ir tyrinėti to meto žmonių mentalitetą, išsilavinimą ar gyvenimo būdą, nes jie perteikia tam tikro laikotarpio istorinius, politinius įvykius, religinius aspektus, ūkinio, kasdienio gyvenimo niuansus[4]. Egodokumentai, nors ir yra laikomi pirminiais istorijos šaltiniais, bet dažnai nepasižymi teikiamų žinių patikimumu. Labiau pasikliauti galima laiškais ir dienoraščiais[5].

Šviečiamajame amžiuje vis populiaresni darosi kelionių užrašai, dienoraščiai. Dienoraštis – tai chronologiniai datuoti užrašai, kuriuose periodiškai fiksuojami rašančiajam svarbūs įvykiai, pastebėjimai, išgyvenimai. Dienoraščių kompozicija nėra apmąstoma iš anksto, nes jo rašymo tvarką lemia įamžintų įvykių seka[6]. Toks rašymo būdas sumažina pasakojimo distanciją ir sukuriama iliuzija, kad įvykiai vyksta skaitytojo akyse[7].

[1] CICĖNIENĖ, Rima. Egodokumentai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių fonduose. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys. Sudarė A. Pacevičius. Vilnius, 2013, p. 163.
[2] PETREIKIS, Tomas. Egodokumentai knygų paraštėse. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 311.
[3] PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 115.
[4] ZARANKAITĖ, Toma. Egodokumentų telkiniai Lietuvos atminties institucijose: Vilniaus universiteto atvejis. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 245–246.
[5] PETREIKIS, Tomas. Egodokumentai knygų paraštėse. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 317.
[6] MIKALONIENĖ, Birutė. Kelionių memuaristikos pradžia ir T.Bilevičiaus „Dienoraštis". Iš BILEVIČIUS, Teodoras. *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*. Vilnius, 2003, p. 238.
[7] KUBILIUS Vytautas. Dienoraštis. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2003, t. 4, p. 745.

Kelionių apybraižų ir dienoraščių žanrai gimininingi, tačiau tekstas dienoraštyje pateikiamas kiek kitaip nei didesnį estetinį atstumą išlaikančios apybraižos[8].

Šio darbo šaltiniai – Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomų dviejų įdomių asmenybių, tarpukario keliautojų Mato Šalčiaus ir Antano Poškos memuaristinio pobūdžio kelionių aprašymai, epistolika bei kiti rankraštiniai dokumentai, sietini su jų kelionėmis po pasaulį.

Keliautojų panašūs likimai ir gyvenimo sankirtos padiktavo šio darbo temą. Straipsnio tikslas – apžvelgti M. Šalčiaus ir A. Poškos egodokumentinį palikimą, patyrinėti jų kelionių aprašymų ypatumus ir skirtumus, pabandyti išvesti paralelę tarp šių dviejų asmenybių – kelioninės žurnalistikos pradininkų Lietuvoje ir atskleisti jų rankraštinio palikimo reikšmę nūdienai. Šiame darbe bus koncentruojamasi į reikšmingesnius asmeninės raštijos dokumentus, į jų turinį ir teikiamą informaciją, o ypač į keliautojų dokumentinį paveldą, susijusį su jų bendra kelione 1929 metais po pasaulį Indijos link. Pradėję kelionę aplink pasaulį jie buvo bendrakeleiviai, tačiau pakeliui susipyko, išsiskyrė ir gyvenime daugiau nebendravo. Lemtingo atsitiktinumo dėka jų dokumentinis paveldas pateko į tą pačią atminties instituciją – Lietuvos nacionalinę Martyno Mažvydo biblioteką.

1995 ir 1997 m. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (toliau – LNMMB) įsigijo žurnalisto, pedagogo, keliautojo, visuomenės veikėjo M. Šalčiaus rankraštinį dokumentinį archyvą, kurį sudaro 873 saugojimo vienetai. Dokumentai datuojami 1839, 1906–1996 m. Tai biografinė medžiaga, kūrybinės, darbinės, visuomeninės veiklos dokumentai, labai gausi ikonografija. Archyvą bibliotekai perdavė M. Šalčiaus dukra Raminta Šalčiūtė-Savickienė, kuri daugiausia prisidėjo prie tėvo rankraščių ir kitos archyvinės medžiagos surinkimo ir išsaugojimo. 1984 m. kitas žymus Lietuvos tarpukario keliautojas ir antropologas, M. Šalčiaus kelionių bendrakeleivis, A. Poška perdavė bibliotekai keletą savo kūrybos rankraščių, o 1994 m. likusius jo archyvinius dokumentus bibliotekai perleido giminaitis Augustas Kubilius. A. Poškos archyvinį palikimą sudaro daugiau kaip 750

[8] VEDRICKAIĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra.* Vilnius, 2010, p. 85.

laikino saugojimo vienetų (toliau – l. saug. vnt.) dokumentų – autografų, rankraščių, mašinraščių ir jų nuorašų, spaudinių. Dokumentai, apimantys 1919–1990 metus, rašyti lietuvių, anglų, rusų, esperanto kalbomis. Iš keliautojo archyvinio palikimo dokumentų, esančių LNMMB, tik nedaugelis sietini su tarpukario laikotarpiu. A. Poškos fondas nėra vientisas, nes jo rankraštinis palikimas yra saugomas keliose Lietuvos kultūros institucijose.

Apie M. Šalčių ir A. Pošką ne kartą buvo rašoma spaudoje, yra parengta ir keletas didesnės apimties leidinių, iš kurių paminėtini: Augusto Kubiliaus „Antano Poškos biografijos metmenys" (Vilnius, 2003), Ramintos Savickienės ir Benedikto Šetkaus knygelė „Matas Šalčius, 1890–1940" (Vilnius, 1990), „Šalčius Matas, 1890–1940: bibliografijos rodyklė" (Vilnius, 2000), Gerimanto Statinio parengta monografija „Pasiklydęs Amazonijoje: Mato Šalčiaus klajonių pėdsakais" (Vilnius, 2008) ir kitos publikacijos, kurių šaltiniais tapo keliautojų sukaupti archyviniai dokumentai, tačiau patys su kelionėmis susiję rankraščiai išsamiau nebuvo tyrinėti.

M. Šalčius daugeliui žinomas kaip kelionių knygos „Svečiuose pas 40 tautų" autorius, tačiau jo pažiūrų ir interesų spektras buvo labai platus – nuo mokytojo ir lietuviškų vadovėlių autoriaus Nepriklausomos Lietuvos priešaušryje iki žymaus žurnalisto, visuomenės veikėjo, keliautojo. Šalčiaus asmenybę padeda atskleisti jo paties sukauptas asmeninis archyvas.

Fondo sudarytojas M. Šalčius gimė 1890 m. rugsėjo 20 d. Čiudiškių kaime, Klebiškio valsčiuje, Marijampolės apskrityje, gausioje Pranės ir Juozo Šalčių šeimoje. Mokėsi Marijampolės, vėliau Kauno gimnazijose, mokytojavo Skuode. Į pirmąją kelionę į JAV per Sibirą, Kiniją, Japoniją jis išvyko 1915 metais. Pagal savo pobūdį kelionės gali būti pažintinės, edukacinės, piligriminės, klajūniškos nuotykinės[9], tačiau akivaizdu, kad M. Šalčiui tai nebuvo pažintinė kelionė. Jis keliavo už Atlanto, norėdamas išvengti tarnybos kariuomenėje. M. Šalčiaus fonde yra nemažai dokumentų, susijusių su gyvenimu JAV. Pastarasis M. Šalčiaus gyvenimo tarpsnis – kelionė už Atlanto – užfiksuotas ir apybraižoje „Mano kelionė į Ameriką".

Kelionės dienoraštyje ar apybraižoje rašantysis palieka konkrečios kelionės pėdsakus. Šiuose rašytiniuose šaltiniuose dažniausiai dominuoja

[9] VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. Vilnius, 2010, p. 73.

kreipinys į skaitytoją. M. Šalčiui taip pat svarbu pateikti savitą aplinkos vaizdinį: *Aš gi atlikau kelionę visai iš kitos pusės: ne į vakarus, o į rytus. Iš Lietuvos iškeliavau iš Šiaulių, pro Vilnių, Smolenską, Samarą, Čeliabinską, visą Sibirą, Vladivostoką, Japonų jūras ir Japoniją, Didįjį vandenyną, į San Francisko miestą Kalifornijoje, o iš ten į Čikagą ir į Bostoną. Atvažiavau į tas pačias vietas, į kur yra atvažiavę visi lietuviai, tik iš kitos pusės, ir tąja savo kelione patvirtinau tą dalyką, kuriuo dar daugelis mūsų žmonių netiki, kad žemė yra apvali – rutulys. Šioje kelionėje man teko tiek daug naujo, tiek įvairaus patirti ir pamatyti, kad nusprendžiau savo kelionę aprašyti ir tokiu būdu pasidalinti su savo tautiečiais, kurių likimas gal taip neblaškys kaip mane ir neduos progos savo akimis pamatyti tos žemės, žmonių gyvenimo, papročių, apeigų įvairumo pasaulyje, iš kurio mes galime daugelio pasimokyti*[10], – rašė keliautojas. Apybraižos įžangoje M. Šalčius atskleidė kelionės tikslus, o pasakojime ypač daug dėmesio skyrė pakeliui sutiktų tautybių žmonėms bei jų socialinei aplinkai nušviesti. Aprašymuose išryškėjo M. Šalčiaus individualybė bei subjektyvios emocijos. Kelionės visuomet aprašomos kartojant universalius jos deskripcijos momentus: tas, kas rašo apie kelionę, vienaip ar kitaip nusako kryptį ir tikslą, jis renkasi ir interpretuoja stebimus objektus, palikdamas savo individualumo atspaudą. Taigi kelionės prasmė visuomet formuojasi kaip paties keliautojo pasirinktų estetinių ir etinių verčių telkinys[11]. Minėtas dokumentas nėra vientisas: vieną jo dalį sudaro publikacijų spaudoje iškarpos, o kitą – autoriaus autografas pieštuku.

Dar vienas svarbus egodokumentikos šaltinis yra epistolinis palikimas, tačiau istorikas D. Burba pataria juose pateiktą informaciją vertinti atsargiai[12], nes laiškuose perduodama informacija konkrečiam asmeniui ir juose asmeninio pobūdžio faktai susipina su asmeniui svarbia visuomeninės, politinės ar ūkinės veiklos informacija[13].

Aptariamame archyve išlikę M. Šalčiaus asmeninės raštijos šaltiniai – laiškai papildo informaciją apie jo gyvenimą ir aktyvią veiklą JAV.

[10] ŠALČIUS, Matas. *Mano kelionė į Ameriką*. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNMMB RKRS), f. 189–273, lap. 1.
[11] VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. Vilnius, 2010, p. 73.
[12] BURBA, Domininkas. Portretinės marginalijos XVII ir XIX amžių Lietuvos bajorų korespondencijoje. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 291-292.
[13] CICĖNIENĖ, Rima. Egodokumentai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių fonduose. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 176.

Išskirtina šeimos korespondencija – su broliais Jonu ir Petru Šalčiais, žmona Bronislava Šalčiuviene bei labai produktyvus susirašinėjimas su daugiau nei 50 lietuvių diasporos JAV visuomenės ir kultūros veikėjų, iš kurių paminėtini Jonas Šliūpas, Jonas Vairas-Račkauskas, Jonas Lopeta-Lopatto, Albinas Rimka, Romanas Karuža, Antanas Žymantas, Konstantinas Norkus, Bladas Vencius ir daugelis kitų. M. Šalčiaus korespondencija pasižymi informatyvumu apie lietuvių išeivių socialinę aplinką, jų veiklą, tarpusavio santykius, to laikotarpio emigrantų nuotaikas. Kaip antai Jono Šliūpo laiškuose atsiskleidžia jo visuomeninės veiklos kryptys ir noras dirbti Lietuvos nepriklausomybės labui: „Rods aš jau nusenau, bet pakol karė nepasibaigė, aš pasirengęs esmi tarnauti Lietuviams iš politiško atžvilgio. Dirbu, ką galiu, kad paplatinus Lietuvos Laisvos idealus, ir kad parupinus Amerikos užtarimą už išliuosavimą prispaustųjų tautų, ypačiai Lietuvių ir latvių"[14]. Išeivių tarpusavio ne itin korektiškus santykius įtikinamai iliustruoja M. Šalčiaus laiškas broliui Petrui Šalčiui: *Bulotai ir Žemaitė Amerikoje, kuniginiai eina prieš juos taip, kaip kadaise cicilikai prieš Tumą ir Olšauską*[15]. Laiškai P. Šalčiui byloja ir apie lietuvių išeivijos pastangas remti okupuotoje Lietuvoje gyvenančius savo tautiečius, ir M. Šalčiaus norą suvienyti įvairių pažiūrų emigrantus bendriems tikslams įgyvendinti. Skaitydamas paskaitas Tėvynės Mylėtojų, Susivienijimo Lietuvių Amerikoje draugijose, jis važinėjo po Pensilvanijos, Ohajaus, Masačusetso valstijas. O archyve išsaugoti plakatai liudija apie svečio iš Lietuvos M. Šalčiaus skaitomas paskaitas su kvietimais jose dalyvauti[16]. M. Šalčiaus korespondencijoje pateikta informacija patikslina istorinius, kultūrinius, socialinius lietuvių diasporos gyvenimo JAV faktus.

1917 m. JAV įsitraukus į Pirmąjį pasaulinį karą, M. Šalčius buvo pašauktas į kariuomenę. Tačiau jis nusprendė geriau grįžti į Lietuvą ir per Japoniją patraukė tėvynėn. Šią jo gyvenimo atkarpą namų link paliudija M. Šalčiaus šeimos korespondencija. Po pusės metų praleistų Japonijoje, Vaclovo Biržiškos pastangų dėka, keliauninkas pasiekė Lietuvą ir apsigyveno Linkuvoje. Vėliau M. Šalčius persikėlė į Kauną, kur aktyviai

[14] ŠLIŪPAS, Jonas. *Laiškai Matui Šalčiui*, Skrantonas, 1916.IV.24. LNMMB RKRS, f. 189-560, lap. 1.
[15] ŠALČIUS, Matas. *Laiškai Petrui Šalčiui*, Worcesteris, 1916.IV.14. LNMMB RKRS, f. 189-312, lap. 19.
[16] [*Mato Šalčiaus paskaitų, skaitytų JAV, Irane ir kitose pasaulio šalyse, plakatai*]. 1916.I.16-1917.IV.1 ir s. a. LNMMB RKRS, f. 189-193.

įsitraukė į žurnalistinį darbą. 1928 m. rudenį kaip „Lietuvos aido" korespondentas jis lankėsi Ispanijoje ir Portugalijoje. Kelionėje kruopščiai fiksuoti įspūdžiai gulė į dienoraštinio pobūdžio užrašus, virto kelionių reportažais Lietuvos spaudoje. Verta paminėti ir šios kelionės dienoraštį, nors jame užfiksuoti kelionės įspūdžiai gana fragmentiški. M. Šalčiaus pažintis su bendrakeleiviu iš Bolivijos Ernesto Bicherba ir jo egzotiškas pasakojimas apie šalį sužadino pirmąsias mintis apie Bolivijos kolonizaciją lietuviais ir norą ten nuvykti[17]. (Šią informaciją patvirtina ir M. Šalčiaus susirašinėjimas su dailininku Jonu Rimša). Kelionės reportažus, pavadinęs „Skersai ir išilgai Ispaniją", išspausdino laikraštyje „Lietuvos aidas" (1928 m.). 1929 metais M. Šalčius vėl grįžo prie kelionės į Ispaniją įspūdžių, papildė juos naujomis įžvalgomis. Tai rodo, kad apybraižos išlaiko didesnę laiko distanciją nuo aprašomų vaizdų, priešingai nei dienoraščiuose, kur įvykiai fiksuojami kiekvieną dieną. Šio pobūdžio dokumentams būdingi susintetinti aprašymai, kai rašantysis apibendrina kelių dienų įvykius[18]. LNMMB Retų knygų ir rankraščių skyriuje yra išlikusi šios kelionės apybraiža – tai M. Šalčiaus autografo juodraštis, rašytas pieštuku su intarpais iš spaudos. Ji yra įrišta kartu su straipsniais „Indijos judėjimas kryžkelėje" ir „Anglija yra viena". Kelionės aprašymuose M. Šalčius pateikė įvairiapusę informaciją apie Ispanijos sociumą, žemdirbystę, transportą, sakralinę bei urbanistinę architektūrą, etnografiją, istoriją, vietos gyventojus. Kartais į kelionės aprašymus įpinant beletristikos elementų jie priartėja prie literatūrinio žanro, o gausia ir vaizdinga faktografine medžiaga pagrįstas pasakojimas dar labiau patraukia skaitytoją, pvz.: *Kai kurios sodietės apsigaubusios marginėm skepetom ir apsikaišiusios gėlėm, kaip Karmen operoje*[19]. Minėtuose pasakojimuose gausu vaizdingų epitetų, palyginimų, dialogų. Manytina, kad šiuos kelionių reportažus M. Šalčius rašė tikslingai, iš anksto numatydamas būsimąjį objektą – skaitytoją.

Kelionės turinys priklauso ir nuo keliautojo išsilavinimo, jo socialinės padėties, keliamų sau reikalavimų. Jos metu siekiama sukaupti ir savo tautai perteikti kitų valstybių žinijos bagažą, iš jų civilizacinės patirties atsirinkti

[17] ŠALČIUS, Matas. *Dienynas ir užrašai*. 1928.VIII.14-IX.15, LNMMB RKRS, f. 189-2, lap. 140-162.
[18] MIKALONIENĖ, Birutė. Kelionių memuaristikos pradžia ir T. Bilevičiaus „Dienoraštis". Iš BILEVIČIUS, Teodoras. *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*. Vilnius, 2003, p. 241.
[19] ŠALČIUS, Matas. *Iš kelionės po Ispaniją*. 1929. LNMMB RKRS, f. 189-66, lap. 8.

naudingą Lietuvai ir ją vietoje įdiegti[20]. Kiekvienoje iš jų, patekęs į visiškai skirtingą nei Lietuvos socialinę ir kultūrinę aplinką, M. Šalčius stengėsi ne tik pažinti naują šalį, bet ir pasisemti patirties bei pritaikyti ją tėvynėje. Kelionėse M. Šalčiui kilo mintis ir Lietuvoje įkurti turizmo sąjungą. Gavęs Lietuvos vyriausybės pritarimą, jis parengė sąjungos įstatus ir 1929 m. balandžio mėnesį tapo naujos sąjungos valdybos sekretoriumi[21]. Fonde yra pluoštelis dokumentų, sietinų su jo veikla šioje sąjungoje: Lietuvos turizmo sąjungos įstatai, turistų, aplankiusių Lietuvą 1931–1934 m., statistinės žinios, organizuotų ekskursijų į Romą, Biržus, Dubingius dalyvių sąrašai, sąjungos buhalterinės apskaitos dokumentai. Greta kelionių aprašymų M. Šalčiaus archyve galima rasti ir vertingą rankraštį „Vadovą po gražiąsias ir istorines Lietuvos vietas"[22]. Minėtas rankraštis pasirodė spaudoje pavadinimu „Pamatykime Lietuvą" (1930). Kelionių dienoraščiuose, autoriai didžiąja dalimi rėmėsi asmenine patirtimi, tuo tarpu kelionių vadovuose pateikiamiems įspūdžiams buvo stengiamasi suteikti universalesnį pobūdį[23]. Edukacinių paskatų vedinas M. Šalčius parengė ir knygelę „Ką kiekvienas privalo žinoti apie turizmą" (1935). Čia jis taikliai pateikė „turisto" ir „keliautojo" sąvokų apibūdinimus: *Keliautojais daugiau vadinami nuolatiniai klajūnai – bastuokliai, vykstą iš šalies į šalį, o turistai yra sėslieji žmonės su nuolatiniu užsiėmimu, tik kartas nuo karto atitrūkstą nuo savo darbo ir išvykstą pakeliauti po savo ar svetimą šalį* [24], – rašė autorius.

Dirbant Lietuvos turizmo sąjungoje M. Šalčių viliojo ir tolimesni kraštai. Paskata leistis į kelionę motociklu buvo jo susitikimas su A. Poška. Parsisiuntę motociklą iš Belgijos, jie 1929 m. lapkričio 20 d. ankstų rytą iš Kauno per Virbalį išvyko į didžiąją kelionę Indijos link. Šalčiaus kelionėje patirti įspūdžiai išsamiai užfiksuoti dienoraštyje, datuotame 1929. XI.20–1930.XI.1[25]. Šiame rankraštyje atsiskleidžia M. Šalčiaus asmenybės universalumas, jo gebėjimas tinkamai pateikti aktualią informaciją. Tyrinėjant M. Šalčiaus kelionių dienoraštį bendrame kelionių aprašymų

[20] VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. Vilnius, 2010, p. 117.
[21] SAVICKIENĖ, Raminta, ŠETKUS, Benediktas. *Matas Šalčius: 1890–1940*. Vilnius, 1990, p. 21.
[22] LNMMB RKRS, f. 189-245.
[23] MIKALONIENĖ, Birutė. Kelionių memuaristikos pradžia ir T. Bilevičiaus „Dienoraštis". Iš BILEVIČIUS, Teodoras. *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*. Vilnius, 2003, p. 234.
[24] ŠALČIUS, Matas. *Ką kiekvienas privalo žinoti apie turizmą*. Kaunas, 1935, p. 4.
[25] ŠALČIUS, Matas. *Mato Šalčiaus kelionės užrašai*. LNMMB RKRS, f. 189-274.

kontekste, išskirtinos šios dominuojančios temos: įvairių šalių muitinių veikla ir jų santykiai su keliautojais, aplankytų šalių klimatinės sąlygos, socialinė aplinka, ekonomikos ir politikos aktualijos, istorija, etnografija. Kelionės metu patirtus vaizdus jis dažnai lygindavo su Lietuvoje matytais, taigi, tai kartu atspindėdavo ir tuometinę Lietuvą. Šalčiaus aprašymuose atsiskleidžia ir jo išskirtinis dėmesys informacijos sklaidai tiek apie kelionę, tiek apie Lietuvą pačiomis įvairiausiomis priemonėmis – publikacijos Lietuvos bei užsienio spaudoje, paskaitų skaitymas vietos gyventojams naudojant iš Lietuvos atsivežtą vaizdinę bei garsinę medžiagą, komunikavimas su žurnalistais bei vietos gyventojais, lankymasis turizmo biuruose. Abu keliautojai buvo tartum neoficialūs Lietuvos ambasadoriai, nes tenykštėje spaudoje pasirodžiusiose publikacijose neretai Lietuvos vardas buvo minimas pirmą kartą.

M. Šalčius ir A. Poška išvyko iš tėvynės turėdami minimalius finansinius resursus, tad pinigų tolimesnei kelionei planavo užsidirbti skaitydami paskaitas apie Lietuvą. Tam tikrą pinigų sumą M. Šalčius turėjo skirti ir Kaune pasilikusiai šeimai, todėl naujus kelionėje patirtus įspūdžius jis nuolat siuntė Lietuvos laikraščiams – „Naujajai Romuvai", „Mūsų rytojui", „Lietuvos aidui", „Trimitui" ir kt. M. Šalčiaus archyve – per 60 straipsnių, kelionių apybraižų. Dalis išlikusių M. Šalčiaus rankraščių defektuoti: be pradžios ar fragmentiški. Pateikdamas savo kelionių reportažus užsienio spaudoje, jis rašė ir apie pačią Lietuvą, jos kultūrą, politiką, ekonomiką — fonde gausu straipsnių ir apybraižų, rašytų anglų kalba. Deja, atvykus į Iraną, keliautojų keliai išsiskyrė. Vėliau savo kelionių knygoje apie iškilusius nesutarimus jo bendražygis Poška rašė: *Prahoje paaiškėjo, kad mano ir pono Mato skoniai nesutinka: aš norėjau lankyti muziejus, galerėjas, meno paminklus, o Matas daugiausia domėjosi savivaldybėmis, redakcijomis ir aplamai politinio bei ekonominio gyvenimo aktualijomis*[26]. Vargino ir kelionės sunkumai, kuriuos teko patirti.

M. Šalčius į tolimesnę kelionę leidosi vienas. Atvykęs į Indiją, jis stengėsi susipažinti su tenykščiais mokslininkais, tęsė paskaitų apie Lietuvą ciklą, mokėsi sanskrito, persų kalbų. Vėliau jis išvyko į Kiniją ir Filipinus,

[26] POŠKA, Antanas. *Nuo Baltijos iki Bengalijos*. D. 1. [Kaunas], 1939, p. 60.

kur, užsidirbęs pinigų, 1933 m. rudenį sugrįžo į Lietuvą. Šį M. Šalčiaus biografijos faktą patikslina ir A. Poškos tėvo Jono Paškevičiaus laiškas sūnui[27]. Tai paliudija, kad epistolinis šaltinis, nepaisant daugybės subjektyvių vertinimų, papildo asmens biografiją. Tėvynėje M. Šalčius vėl įsitraukė į darbą Lietuvos turizmo sąjungoje, organizavo savo tautiečių ekskursijas į JAV, po Lietuvą ir kitas šalis, vakarais per radiją skaitė paskaitas, be to, rengė savo kelionių apybraižą. M. Šalčiaus kelionių rankraščiai sutilpo į šešis tomus. Jo archyve yra saugomi knygos „Svečiuose pas 40 tautų" fragmentiški atskirų knygos dalių rankraštiniai variantai, iš kurių pilniausi yra pirmos knygos dalies rankraščiai, įrišti į vieną knygą. Pirmieji tomai pasirodė 1935 metais. M. Šalčiaus knyga „Svečiuose pas 40 tautų" sulaukė didelio skaitytojų susidomėjimo. Autorius užbūrė juos pasakojimo gyvybingumu ir atsiskleidė kaip puikus beletristas. 1936 m. vasario 17 d. „Spaudos fondas" už šią knygą jam paskyrė 1000 litų literatūrinę premiją. Ir tai buvo didelė materialinė paskata M. Šalčiui leistis į kitą kelionę. Jau kitą dieną nenuilstantis keliautojas išvyko į Pietų Ameriką. „Kelionės į Pietų Ameriką dieniniame"[28], rašytame nuo 1936 vasario iki balandžio pabaigos, M. Šalčius labai išsamiai pateikė informaciją apie savo veiklą ir ateities planus, Lietuvos konsulato Argentinoje, lietuviškų mokyklų veiklą, įvairių politinių srovių atstovų tarpusavio santykius, socialinę emigrantų padėtį. M. Šalčius stebino ir savo greita reakcija į gyvenimo aktualijas, rašinių pavadinimai gimdavo tiesiog spontaniškai stebint aplinką: *Bahijoj atėjo man į galvą parašyti „Mūsiškis Brazilijoj", kuriame parodyti, kaip reaguojame mes patekę į atogrąžas ir kaip vietos žmonės į mus. Įdomi ir linksma tema*[29]. Fiksuodamas gyvenimo realijas laive, nusprendžia parašyti apysaką apie jūreivių gyvenimą, o artimiausiuose planuose – knyga ispanų kalba „Po gintarinius Baltijos kraštus"[30]. M. Šalčius plaukdamas nestokojo ir humoro jausmo. Dienoraštyje šmaikščiai įrašė: *Per pietus tariau savo kaimynui prancūzui: „Jei kas paduotų man dabar anketą, kurioj būtų klausimas – Tamstos užsiėmimas, atsakyčiau: „bon dormeur, promeneur et mangeur" (geras miegotojas, vaikščiotojas ir valgytojas) Taip yra*[31].

[27] PAŠKEVIČIUS, Jonas. *Laiškas sūnui Antanui Poškai*. Vaškai, 1933.XII.9, LNMMB RKRS, f. 182-378, lap. 4 laikino saugojimo vienetas (toliau – l. saug. vnt.)
[28] ŠALČIUS, Matas. *Kelionės į Pietų Ameriką dieninis*. LNMMB RKRS, f. 189-275.
[29] Ten pat, lap. 38.
[30] Ten pat, lap. 56.
[31] Ten pat, lap. 16.

M. Šalčiaus biografijos faktai bei vidiniai išgyvenimai atvykus į Pietų Ameriką atsiskleidė laiškuose artimiesiems. Jie liudija, kad Draugijos užsienio lietuviams remti prašomas jis turėjo suvienyti susiskaldžiusius Pietų Amerikos lietuvius, padėti jiems įsikurti. M. Šalčius su paskaitomis lankėsi Bolivijoje, Argentinoje, Brazilijoje ir Urugvajuje, daug laiko skyrė publikacijoms išeivių vienybės tema pradėtame leisti laikraštyje „Išvien". Apie savo tolimesnius ateities planus – vykti į kitą didelę kelionę [...] *nuo Ugnies žemės per Šiaurės Ameriką ir Sibirą į Kauną*[32], – jis rašė laiške žmonai. Deja, šio sumanymo nepavyko įgyvendinti. Atvykęs į Bolivijos Guajaramerino miestą, jis sunkiai susirgo ir 1940 m. gegužės 26 d. mirė. Iš pastarojo gyvenimo laikotarpio jo asmeniniame archyve Nacionalinėje bibliotekoje rankraštinių dokumentų nėra.

Kaip jau buvo minėta, M. Šalčiaus bendrakeleiviu kelionėje aplink pasaulį Indijos link tapo Lietuvos tarpukario keliautojas ir antropologas A. Poška. Jis buvo 13 metų jaunesnis už M. Šalčių ir, vykdamas į didžiąją kelionę, turėjo mažiau gyvenimiškosios patirties. A. Poška gimė 1903 m. kovo 10 d. Gripkeliuose, Saločių valsčiuje (Pasvalio r.). Keliautojo ir literato pašaukimo ištakų reikėtų ieškoti dar vaikystėje, kai žingeidumas, romantiškas, neramus būdas vertė prasimanyti vis ką nors naujo. Jaunystėje įgytos puikios esperanto kalbos žinios bei įgimtas smalsumas atvėrė vartus tolimesniam pasaulio suvokimui. Kelionėse būtent pas esperantininkus jis dažniausiai ir apsistodavo, o ir paskaitas apie kelionėje patirtus įspūdžius ir apie Lietuvą skaitydavo esperanto kalba bei į esperanto kalbą versdavo M. Šalčiaus parengtus tekstus skaitytojams.

1923 m. jis pirmą kartą išvyko toliau už Lietuvos ribų – dalyvavo tarptautiniame esperantininkų kongrese Niurnberge, Vokietijoje, o po to su draugu, atsiskyrę nuo delegacijos, patraukė į Alpes. Šiems keliautojo biografijos faktams patikslinti galima pasitelkti A. Poškos archyve išlikusius 8 atvirlaiškius, siųstus tėvams[33]. Juose atsispindi vidinės A. Poškos emocijos, žavėjimasis Alpių kalnais ir kiti kelionės momentai. Trumpesnė laiško forma – atvirlaiškis užfiksuoja trumpą laiko blyksnį, momentinį

[32] ŠALČIUS, Matas. *Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiuvienei*. Buenos Airės, 1938.VIII.4. LNMMB RKRS, f. 189-326. lap. 20.

[33] POŠKA, Antanas. *Laiškai tėvams Jonui ir Elenai Paškevičiams*. 1923.VII.11-14, LNMMB RKRS, f. 182-86 l. saug. vnt.

žmonių kontaktą, tačiau ir jame įamžinamos aktualios asmeninės žinios[34]. Skirtingai nei M. Šalčius, kuris fiksavo savo kelionių aprašymus sąsiuviniuose, paskiruose lapuose ar didesnio formato užrašų knygelėse, A. Poška didžiąją dalį savo kelionių potyrių užrašinėjo į mažas užrašų knygeles. Tai nulėmė ir kelionėms pasirinkta transporto priemonė – motociklas. Nedidelėse užrašų knygelėse buvo patogu užrašyti matytus vaizdus, patirtas būsenas. 1926 m. užrašų knygelėje jis užfiksavo išvykos į Leningradą (dab. Sankt Peterburgą) per Rygą, Taliną, Helsinkį faktus, susitikimus su esperantininkais, o 1927 m. vasarą Antanas su dviem draugais Česlovu Kaunu ir A. Bučmiu – leidosi į 68 dienų kelionę dviračiais po Lietuvą. Mintimis apie kelionėje patirtus įspūdžius jis pasidalino vienoje iš savo paskaitų, skaitytų per Kauno radiją esperanto kalba[35]. Užrašų knygelėse randame užuominų ir apie kitas jo keliones po Lietuvą.

Savo kelionių maratoną jis tęsė ir toliau. 1928 metais A. Poška pasirinko maršrutą aplink Baltijos šalis: Lietuva-Latvija-Estija-Suomija-Švedija-Norvegija-Danija-Olandija-Belgija-Prancūzija-Vokietija. Skaitydamas paskaitas esperanto kalba, per 64 dienas motociklu įveikė 13632 km atstumą. Kelionės įspūdžius, redaguotus draugo Česlovo Kauno, paskelbė savaitraštyje „Mūsų laikraštis". Iškarpos iš šio laikraščio, suklijuotos į užrašų knygelę, yra išlikusios jo asmens archyve.[36]

Rusų keliautojas ir geografas Nikolajus Prževalskis yra sakęs, kad „keliautojas neturi atminties". Taip jis norėjo pabrėžti, kad keliaujant reikia viską pasižymėti, užsirašyti ar kitaip užfiksuoti, nes kelionėje viskas labai sparčiai keičiasi – vardai, pavadinimai, faktai, – todėl verta tai daryti[37]. Tai būdinga ir A. Poškai, kuris kelionių užrašuose kruopščiai fiksavo kelionių maršrutus, įveiktų nuotolių kilometražus, susitikimus su įvairių šalių žmonėmis, patirtų finansinių išlaidų statistines žinias, gautos ir išsiųstos korespondencijos duomenis, paįvairindamas juos kai kurių kelionėje patirtų nuotykių aprašymais. Vertėtų pastebėti, kad A. Poškos užrašai sun-

[34] SPEIČYTĖ, Brigita, KVIETKAUSKAS, Mindaugas. *Tokią gražią kartą man atsiuntei...: Šatrijos Raganos šeimos atvirlaiškiai*. Vilnius, 2002, p. 8.
[35] *Alo, Alo parolas el Kaunas*. Radio prelego de 1927.X.3. LNMMB RKRS, f. 182-90 l. saug. vnt.
[36] LNMMB RKRS, f. 182-416 l. saug. vnt.
[37] Apie keliones, keliautojus ir...prestižines premijas. *XXI amžius*: krikščioniškos minties, kultūros ir visuomenės laikraštis, 2013, gruodžio 20, nr. 46 (2070), p. 9.

kiau „įkandami". Kai kurie iš jų rašyti esperanto kalba, kurią jis puikiai mokėjo, o be to, keliautojas nepasižymėjo tokia dailia rašysena kaip jo kelionių bendražygis M. Šalčius.

Apie tolimesnius A. Poškos planus keliauti į Afriką, po to į Indiją, kartu skaitant paskaitas ir propaguojant esperanto kalbą, byloja 1929. VII.20 laiškas Tarptautiniam centraliniam esperanto veikimo komitetui Ženevoje, kuriame jis prašė patarimų sudaryti kelionės maršrutą[38]. Kaip vieną iš pagrindinių kelionės tikslų jis nurodė norą būti naudingu savo šaliai ir pabandyti surasti lietuvių ir indų giminystės ryšius bei propaguoti esperanto kalbą. Suvokdamas komunikacijos svarbą, dienraštyje „Diena" jis patalpino straipsnį-kreipimąsi į skaitytojus, aprašydamas pasirengimo kelionei detales bei jos tikslus. Iš pradžių A. Poška kelionę planavo tik metams ar dvejiems ir negalėjo net įsivaizduoti, kad ji užtruks beveik aštuonerius metus. 1931 m. vasario 23 d. keliauninkas pasiekė Bombėjų. Svarbiu to laikotarpio keliautojo gyvenimo faktus liudijančiu rašytiniu šaltiniu yra A. Poškos laiškai Antanui Janušoniui[39]. Dienoraštinio pobūdžio užrašai „Gyvenimo vasaros žiedai" ir „Saulėtųjų Pavasario dienelių gėlės", apimantys jo gyvenimo Indijoje laikotarpį nuo 1931.II.28 iki 1931.X.14 bei pasirašyti A. Klajūno slapyvardžiu, liudija apie sunkią įsikūrimo Indijoje pradžią. Skirtingai nei M. Šalčius, savo užrašuose A. Poška didžiausią dėmesį skyrė indų religijai, papročiams, socialinei aplinkai, gyventojų būdui atskleisti, dažnai susikoncentruodamas į atskiras detales, pateikdamas savo pastebėjimus bei situacijos vertinimus, neretai pasinerdamas į savianalizę, apmąstymus. Čia išryškėjo ir jo savirealizacijos reikmė, kelionės jam buvo puikus savęs atradimo ir išbandymo būdas. Kelionė visuomet yra paralelė jausmų dinamikai atskleisti. Išoriniai kelionės vaizdiniai ir kryptys bei jos tikslai tarnauja vidinei keliautojo permainai apčiuopti[40].

Norėdamas geriau pažinti Indijos kultūrą, tų žmonių papročius, pabendrauti su vietos gyventojais bei patobulinti kalbinius įgūdžius, jis mokėsi vietinių kalbų, pradėjo studijuoti Bombėjaus universitete. A. Poškos

[38] LNMMB RKRS, f. 182-138 l. saug. vnt.
[39] POŠKA, Antanas. *Laiškai Antanui Janušoniui*. 1929.X.20-1933.X.14, Viena, Teheranas, Bombėjus. LNMMB RKRS, f. 182-175 l. saug. vnt.
[40] VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. Vilnius, 2010, p. 75.

siekius užmegzti asmeninį santykį[41] su nepažįstama vieta liudija jo archyve išlikęs J. B. Saldanha parengtas pasikalbėjimų žodynėlis „Hindi Guzerati klausimai" su A. Poškos prierašu „Mano pirmoji knyga Indų kalbos mokimosi"[42]. Keliautojo užrašų knygelėse taip pat galima rasti persų-lietuvių, arabų-lietuvių, turkų-lietuvių ir kitų kalbų fragmentiškus žodynėlius. 1933 metų pavasarį, studijuojant Indijoje, A. Poška gavo pasiūlymą dalyvauti Britų muziejaus rengiamoje ekspedicijoje į Kinijos Turkestaną Takla Makano rajone, vadovaujant garsiam kartografui ir archeologui Aurelijui Steinui. Įdomia faktografine informacija apie kelionę pasižymi 1933 metais iš Kašmyro siųstas laiškas, pasakojimas tėvams, gausiai iliustruotas nuotraukomis ir pastebėjimais apie šalies klimatines sąlygas, vietos gyventojus[43]. 1935 m. vasarį A. Poška vėl buvo pakviestas dalyvauti jungtinėje anglų, amerikiečių ir indoneziečių antropologinėje ekspedicijoje į Andamanų ir Nikobarų salas. Jai vadovavo dr. Mathias Smith. Ekspedicijoje A. Poška ne tik pagilino žinias, bet ir užsidirbo pinigų sugrįžimui į namus. A. Poškos kelionė į Lietuvą per Afganistaną, Iraną, Iraką, Turkiją užtruko beveik metus.

Po ilgų klajonių didžiajam keliautojui nelengvai sekėsi įsikurti Kaune. Dirbo įvairiose srityse – skaitė paskaitas iš savo kelionių Lietuvos universiteto studentams, bendradarbiavo spaudoje, pamažu įsitraukė į Lietuvos esperantininkų veiklą. Kaip ir M. Šalčius, įspūdžius iš didžiosios savo kelionės po pasaulį A. Poška apibendrino 1939 m. parengdamas kelionių apybraižos „Nuo Baltijos iki Bengalijos" pirmąją knygą „Su gervėmis į Pietus". Tais pačiais metais „Sakalo" bendrovė išleido antrąją A. Poškos kelionių apybraižų knygą „Pas faraonų palikuonis". Jo archyve išlikę minėtų knygų atskirų skyrių fragmentiški rankraščiai.

A. Poška tęsė savo keliones ir pokario laikotarpiu, tačiau daugiau laiko skyrė mokslinėms ekspedicijoms, surinktos medžiagos susisteminimui ir jos parengimui spaudai.

Kelionių aprašymai yra svarbi ano meto mąstymo kultūros dalis, jie tapo informacijos šaltiniu patiems keliautojams, jų artimiesiems ir tiems,

[41] Ten pat, p. 16.
[42] SALDANHA, J. B. *Hindi Guzerati klausimai*. LNMMB RKRS, f. 182-205 l. saug. vnt.
[43] POŠKA, Antanas. *Laiškas [tėvams] iš Kašmiro*. 1933.V.22. LNMMB RKRS, f. 182-217 l. saug. vnt.

kurie norėtų sekti keliautojų nueitais maršrutais[44]. Kelionės dienoraštyje ar apybraižoje, epistoliniame palikime užfiksuoti faktai – konkrečios kelionės liudininkai. Jų aprašymuose yra palyginimų su gimtųjų vietų realybe, dienoraštyje tarsi pasižymima tai, kas galėtų būti aktualu pasakojant apie kelionę artimiesiems. Juose nestinga nei refleksijos, nei įžvalgių ir informatyvių pastabų[45]. O kartais kelionė primena bėgimą nuo realybės, nuo savęs, nuo liūdesio ar skausmo, kurie apima dažną iš mūsų. Tokia būsena išryškėja A. Poškos dienoraštinio pobūdžio kelionių užrašuose. Vienuose aprašymuose gausu istorinių faktų, kiti pasižymi beletrizacijos laipsniu ir kokybe, treti atlieka tiesiog pažintinę funkciją. Jie vertingi, nes vienaip ar kitaip atspindi gyvenamąjį laikotarpį[46]. M. Šalčiaus kelionių reportažuose nemažai beletristikos elementų, dialogų su sutiktais pakeleiviais, kas žanriniu požiūriu juos priartina prie literatūros žanro.

Bendrakeleiviai kelionių dienoraščius rašė ne vien sau. Išlikę egodokumentiniai šaltiniai byloja apie didelį jų norą skleisti kelionėse užfiksuotą informaciją, dalintis savo pastebėjimais, potyriais sukaupta informacija, remiantis vietose surinkta faktografine medžiaga: gyventojų pasakojimais, spauda, enciklopedijomis ir praktine patirtimi. Jie papildė vienas kitą savo įžvalgomis, siekdami pateikti įtaigias ir įdomias interpretacijas skaitytojams.

„Matas Šalčius priklausė tai plejadai neramiųjų sielų, kurios pasaulį troško pažinti ne tik iš knygų, bet ir iš arti. Jo kelionės Europos, Azijos, Amerikos vandens ir žemės keliais praturtino ne tik asmeninę patirtį, bet ir mūsų kelionių literatūrą“[47]. Jis pirmasis Lietuvoje suformavo ir kelioninės žurnalistikos pagrindus. O A. Poška jau tuomet suvokė prisiminimų vertę, dienoraštyje įrašęs: *Prisiminimai visų brangiausis turtas jais galima žaisti kaip aukso pinigais jie nedila bet dar daugiau nusišveičia*[48]. Kelionėse patirtas džiaugsmas, sunkumai ir išgyvenimai sugrįžus namo tapo vertybe, ku-

[44] ROSA, Agnieszka, CHORĄŻYCZEWSKI, Waldemar. Metodologiniai lietuviškųjų egodokumentų paieškos aspektai lenkišku požiūriu. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 32.
[45] ŽALTAUSKAITĖ, Vilma. Luomo tapatybės ženklai Romos katalikų dvasininkų dienoraščiuose (XIX a. antroji pusė–XX a. pirmieji dešimtmečiai). Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 176.
[46] BARTKIENĖ, Kristina. *XX amžiaus antrosios pusės lietuvių išeivijos rašytojų memuarai: žanro raida*. Daktaro disertacija. Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas. 2010, p. 55.
[47] GAIŽIŪNAS, Silvestras. Mato Šalčiaus kelias į Šiaurę. Iš ŠALČIUS, Matas. *Tiltai į Šiaurę*. Vilnius, 2007, p. 5.
[48] KLAJŪNAS, A. [POŠKA, Antanas]. *Jogų Takais*. 12-oji knygutė kelionės dienyno. 1935.I.15. LNMMB RKRS, f. 182-425, lap. 21 l. saug. vnt.

rią jie saugojo, analizavo, dalinosi su draugais – tai tarsi rūsti gyvenimo mokykla, kurią jiems pavyko įveikti. Jų kelionių aprašymai sulaukė didelio susidomėjimo, nors prieš jiems išvykstant daugelis to meto Lietuvos visuomenės atstovų gana rezervuotai ir su tam tikru nepasitikėjimu žiūrėjo į šių dviejų keliautojų sumanymą keliauti po pasaulį. Galima teigti, kad jų kelionių aprašymai užbūrė skaitytojus, ką įrodo ir jų išleistų kelionių knygų populiarumas, pakartotiniai jų leidimai bei kelionių bendražygių pastangos išleisti rankraščiuose likusius kelionių aprašymus (A. Poškos atvejis). Ne veltui keliautojai didelį dėmesį skyrė kelionės įspūdžių sklaidai, įamžindami juos publikacijose, tad ir šiandien jų kelionių reportažai naujų kartų atstovus inspiruoja atradimams ir proveržiui, gali tapti aktualiu naujų tyrinėjimų objektu. Tai patvirtina ir 2008 m. organizuotos kelionės Mato Šalčiaus jau daugiau kaip prieš šešis dešimtmečius nukeliautais maršrutais bei 2013 m. organizuota ekspedicija A. Poškos kelionių į Indiją ir Andamanų salas keliais, skirta jo 110-osioms gimimo metinėms paminėti.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. BARTKIENĖ, *Kristina. XX amžiaus antrosios pusės lietuvių išeivijos rašytojų memuarai: žanro raida.* Daktaro disertacija. Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas. 2010. 151 p.
2. BILEVIČIUS, Teodoras. *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis.* Vilnius, 2003. 279 p. ISBN 9955-475-38-2.
3. *XXI amžius*: krikščioniškos minties, kultūros ir visuomenės laikraštis, 2013 gruodžio 20, nr. 46 (2070). ISSN 2029-1299.
4. *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys. Sudarė Arvydas Pacevičius, Vilnius, 2013. 508, [1] p. ISBN 978-609-459-198-3.
5. *Ką kiekvienas privalo žinoti apie turizmą.* Kaunas, 1935. 32 p.
6. *Kalnų takais*: straipsnių rinkinys. Sudarė Augustas Kubilius. Vilnius, 1981. 119 p.
7. *Kelionės – kas tai?* / Lietuvos respublikos švietimo ir mokslo ministerija. [parengė Nijolė Kapustinskienė]. Vilnius, 2001. 110, [3] p. ISBN 9986-03-459-0.
8. *Literatūros tyrimų erdvės: studijos profesoriaus Juozo Girdzijausko 70-mečiui.* Sudarė Sigitas Narbutas. Vilnius, 2005. 426, [1] p. ISBN 9955-475-91-9. ISSN 1822-3656.
9. POŠKA, Antanas. *Mano gyvenimo pasaka: atsiminimai ir pergyvenimai.* Vilnius, 2003. 255, [1] p. ISBN 9986-39-307-8.
10. POŠKA, Antanas. *Nuo Baltijos iki Bengalijos.* D. 1. [Kaunas], 1939. 359 p.
11. *Antanas Poška.* Sudarė Augustas Kubilius. Vilnius, 2003. 223 p. ISBN 5-417-00852-4.
12. *Antano Poškos rankraščių fondas.* LNMMB RKRS, f. 182.
13. SAVICKIENĖ, Raminta, ŠETKUS, Benediktas. *Matas Šalčius: 1890–1940.* Vilnius, 1990. 51 p.

14. SPEIČYTĖ, Brigita, KVIETKAUSKAS, Mindaugas. *Tokią gražią kartą man atsiuntei...: Šatrijos Raganos šeimos atvirlaiškiai*. Vilnius, 2002. 375, [1] p. ISBN 9955-9522-0-2.
15. STATINIS, Gerimantas. *Pasiklydęs Amazonijoje: Mato Šalčiaus klajonių pėdsakais*. Vilnius, 2008. 275, [2] p. ISBN 978-9955-34-113-0.
16. *Mato Šalčiaus rankraščių fondas*. LNMMB RKRS, f. 189.
17. *Matas Šalčius 1890–1940*: bibliografijos rodyklė. Vilnius, 2000. 170, [2] p. ISBN 9986-869-54-4.
18. ŠALČIUS, Matas. *Tiltai į Šiaurę*. Vilnius, 2007. 268, [4] p. ISBN 978-9955-435-85-3.
19. TARAILIENĖ, Dalia. Žurnalisto, keliautojo, visuomenės ir kultūros veikėjo Mato Šalčiaus archyvinis palikimas Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje. *Bibliografija*: mokslo darbai, Vilnius, 2007, p. 43-52. ISSN 978-609-405-006-0.
20. VAIŠNORAVIČIUS, Kazimieras Jonas. *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu: 1667-1669 metų dienoraštis*. Vilnius, 2009. 286 [1] p. ISBN 978-9955-698-95-1.
21. VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. Vilnius, 2010. 226 [1] p. ISBN 978-609-425-038-5.
22. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2003, t. 4. 832 p. ISBN 5-420-01522-6.

PARALLELS OF TRAVELLING MAGIC IN MATAS ŠALČIUS' AND ANTANAS POŠKA' EGODOCUMENTAL HERITAGE IN MARTYNAS MAŽVYDAS NATIONAL LIBRARY OF LITHUANIA

Dalia Tarailienė

Summary

The article discusses the travel descriptions, letters and other handwritten documents, which are stored in Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, of two interesting personalities and interwar travellers – Matas Šalčius and Antanas Poška. The article deals with the analysis of peculiarities and differences of their travel descriptions, which is based on authentic sources – travel diaries, essays, correspondence and other documents to be associated with their travels during the interwar period, an attempt to draw a parallel between these two personalities, travel journalism pioneers in Lithuania, revealing their manuscript heritage significance for nowadays. This work focuses on major personal writings, especially on travelers' documentary heritage in relation to their travel towards India, started in 1929. The surviving egodocumentary sources approve their great desire to spread the information, captured during their journeys, share their observations, collected on the spot of the factual material: stories and press, encyclopedias and practical experience.

VIRGINIJA ŠIUKŠČIENĖ
Šiaulių „Aušros“ muziejus
Vilniaus g. 74, LT-76283, Šiauliai, Lietuva
El. paštas: virginija.siuksciene@gmail.com

NEŽINOMO 1863 METŲ SUKILĖLIO KELIONĖS Į TREMTĮ APRAŠYMAS – NETYRINĖTAS SUKILIMO ŠALTINIS

2013-aisiais sukako 150 metų nuo 1863 metų sukilimo. Pabrėždamas istorinę ir kultūrinę sukilimo reikšmę lietuvių, lenkų ir baltarusių tautoms, Lietuvos Respublikos Seimas šiuos metus paskelbė 1863-iųjų metų sukilimo metais. Jubiliejinė sukilimo sukaktis buvo puiki proga dar kartą grįžti prie šio svarbaus įvykio, pažymėti jį naujais tyrinėjimais, leidiniais, parodomis. Istorinė sukilimo atmintis neatsiejama nuo muziejų, kuriuose saugomi eksponatai – sukilimo liudytojai, tapę sukilimo istorijos šaltiniais. Šiaulių „Aušros“ muziejaus (įkurtas 1923 m.) kolekcija sukilimo tema – viena gausiausių Lietuvoje. Dar 1933 m., minėdamas 1863 metų sukilimo 70-metį, „Aušros“ muziejus surengė pirmą didelę parodą Lietuvoje skirtą sukilimui, turėjusią įtakos ne tik sukilimo istorinei atminčiai, bet ir jo vertinimams istoriografijoje bei kasdieniame gyvenime[1]. Muziejinės vertybės parodai buvo renkamos visoje Lietuvoje, o po parodos didžioji jų dalis tapo eksponatais ir liko „Aušros“ muziejuje[2].

[1] VIVA [VAITEKŪNAS, Vincentas] 1863 metų sukilimo paroda. Iš *Kultūra*, 1933, Nr. 11–12, p. 580–583; STALIŪNAS Darius. Kaip „lenkmetis“ virto kovos už laisvę simboliu. 1863 m. sukilimo atmintis Lietuvoje. *Mówią wieki*: Magazyn historiczny, wydanie specjalne NR 01/2013, s. 83.
[2] VIVA [VAITEKŪNAS, Vincentas]. 1863 metų sukilimo paroda. Iš *Kultūra*, 1933, Nr. 11–12, p. 582; *Šiaulių „Aušros“ muziejaus kronika 1930–1939 m.*, sudarė ir redagavo V. Šiukščienė, Šiauliai, 1998, p. 40, 44–49.

Praėjus 80 metų, Šiaulių „Aušros“ muziejus, siekdamas deramai paminėti sukilimo 150-ąsias metines, subūrė 21 Lietuvos ir kaimyninių kraštų (Lenkijos, Baltarusijos) muziejų prasmingam darbui – bendrai parodai ir leidiniui, skirtiems sukilimo jubiliejui. „Aušros“ muziejaus surengta tarptautinė paroda „1863 metų sukilimas: veidai, vardai, istorijos“ ir išleistas to paties pavadinimo katalogas-albumas[3] tapo vienu pagrindinių sukilimo metų minėjimo renginių Lietuvoje.

Straipsnyje pristatomas parodoje eksponuotas ir kataloge publikuotas Gardino (Baltarusija) valstybinio istorijos ir archeologijos muziejaus eksponatas – nežinomo 1863 metų sukilėlio-tremtinio dienoraštis „Droga do Syberyi czyli podróż więznia pisana 1863–1864 i 65 roku“[4] Šis dienoraštis – tai 172 puslapių rankraštinė knyga lenkų kalba (kai kurie terminai, pavadinimai bei nedideli tekstai – rusų kalba), kurioje jaunas tremtinys aprašo varginančią kelionę – tremtį į Sibirą su politinių kalinių etapu[5], vietoves, per kurias keliavo, tremtinių buitį. Dienoraštis gausiai iliustruotas autoriaus piešiniais. Ši muziejinė vertybė į Gardino valstybinį istorijos ir archeologijos muziejų pateko 1973 metais; jį muziejui pardavė Gardino gyventojas A. A. Obidovskis. Daugiau informacijos apie eksponato kilmę muziejus neturi.

Šis eksponatas, remiantis prof. dr. Jakobo Preserio (Jacob Presser, 1889–1970) apibrėžimu – klasikinis egodokumentas – asmeninio pobūdžio istorijos šaltinis, kuriame autorius rašė apie savo interesus ir visa, kas jam tuo metu rūpėjo[6].

Straipsnio tikslas – trumpai pristatyti minėto eksponato (egodokumento) turinį ir aptarti, kaip jis koreliuoja su kitais 1863 m. sukilimo šaltiniais – muziejiniais eksponatais.

Knyga pradedama kelionės etapų lentele, pavadinta „Tablica Etapów dla lepszego rachunku“ („Etapų lentelė lengvesniam skaičiavimui“).

[3] *1863 metų sukilimas: veidai, vardai, istorijos*: katalogas, sudarė R. Balza, V. Šiukščienė, Šiauliai, 2013, 356 p.

[4] Гродненский государственный историко-археологический музей (ГГИАМ). КП 27822; „Kelias į Sibirą arba kalinio kelionė rašyta 1863–64 ir 1865 metais“ (lenk.).

[5] Etapavimas – priverstinis suimtųjų, nuteistųjų tremtinių ar tardomųjų gabenimas Rusijoje į kalinimo, tremties vietas per tarpinius punktus lagerius ir kalėjimus.

[6] *Egodokumentai: lobių skrynia, kuri pradeda atsiverti. Gedimino Zemlicko interviu su Arvydu Pacevičiumi* [interaktyvus, žiūrėta 2014 m. birželio 16 d.]. Prieiga per internetą: http://mokslolietuva.lt/2013/03/egodokumentai-lobiu-skrynia-kuri-pradeda-atsiverti/.

Nežinomo 1863 m. sukilėlio kelionės į tremtį dienoraščio „Droga do Syberyi czyli podróż więznia pisana 1863–1864 i 65 roku" antraštinis lapas. Gardino valstybinis istorijos ir archeologijos muziejaus (ГГИАМ) КП 27822

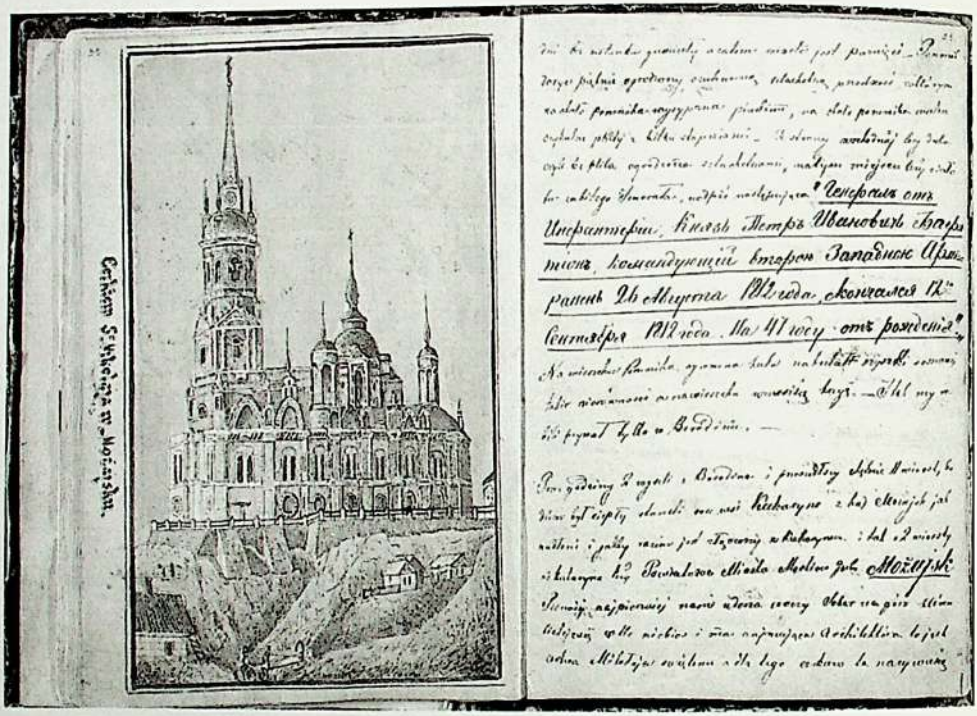

Šv. Nikolajaus Stebukladario soboras Možaiske. *Dienoraščio* autoriaus piešinys. ГГИАМ КП 27822

Joje nurodomas gubernijos pavadinimas, pašto stotis, atvykimo į ją data, buvimo stotyje laikas, atstumas tarp stočių varstais[7]. Ši lentelė, kruopščių spalvotų piešinių gausa, istoriniai diskursai bei detalūs praeities įvykių, architektūrinių statinių aprašymai leidžia daryti prielaidą, kad dienoraštis rašytas jau tremtyje, t. y. atvykus į tremties vietą ir būnant joje, ar dar vėliau. Todėl tikslingiau būtų eksponatą įvardinti kelionės aprašymu, o ne dienoraščiu, kaip nurodyta Gardino valstybinio istorijos ir archeologijos muziejaus eksponatų apskaitos knygose.

Pagal įrašą minėtoje lentelėje kelionė į tremtį prasidėjo Mogiliove 1863 m. lapkričio 11 d., pirmadienį ir tęsėsi iki 1864 m. kovo mėn. Rašyta pirmuoju asmeniu.

Kelionės pradžioje, iki Smolensko į konvojų[8] buvo paskirti 2 kazokai ir 3 žandarai. Tremtiniai išvyko su didžiuliu nerimu širdyje. Jiems buvo sunku gatvėse sutiktiems pažįstamiems sakyti „Būkite sveiki!", suprantant kiek ilgam ir kaip toli išvykstama, kaip bus sunku apie tai sužinoti tėvams, artimiesiems. Aplinkiniai žiūrėjo smalsiai, kažkas šaukė: „Miatieźniki! Polaki!"[9] („Maištininkai! Lenkai!").

Išvykus iš Mogiliovo, pirmasis sustojimas buvo už 19 varstų, pašto stotyje Fojnia. Pašto stotis – nedidelis plytinis namas. Stovėta apie 1,5 val., po vakarienės, apie 19 val. ruoštasi išvykti.

Toliau – kelionė nuo vienos pašto stoties iki kitos. Atstumai tarp stočių – 17–20 varstų. Kirtus Mogiliovo guberniją, prasidėjo Smolensko gubernija. Pats Smolenskas pasimatė likus keletui varstų iki miesto. Smolenske etapuojamuosius nuvežė į arešto namus (rus. *арестантский дом*). Iš Smolensko jau keliavo 15 politinių kalinių ir 5 kiti nuteistieji, kurie politinius kalinius labai gerbė.

Autorius spėja pasigėrėti nuostabiais Dniepro vaizdais. Kelionė tęsiasi ir pėsčiomis, etapais, vis apsistojant nakvynės namuose. Maršrute – pavieto centras Dorogobužas, Viazma, Gželė – iki Smolensko gubernijos ribų. Aprašoma, kaip gyvena vietiniai gyventojai, kurie autoriui pasirodė esą tamsūs, nupieštas jų gyvenamasis namas.

[7] Varstas – senovinis rusų ilgio matas, lygus 1,067 km.
[8] Konvojus – ginkluota apsauga.
[9] *Droga do Syberyi czyli podróż więznia pisana 1863-1864 i 65 roku*, ГГИАМ КП 27822, s. 9–10.

Možaisko paviete prasidėjo Maskvos gubernija. Smulkiai aprašytas ir nupieštas Borodino mūšio[10] vietoje 1838 m. pastatytas paminklas, nurodoma, kad jis stovi šalia 1812 m. statytos cerkvės, netoli – moterų vienuolynas.

Možaiske autoriui įspūdį paliko Šv. Nikolajaus Stebukladario soboras (rus. *собор Николая Чудотворца*), kurį jis ir nupiešė. Lapkričio 30 d. etapuojamieji iškeliavo iš Možaisko. Snigo, kelionė tęsėsi rogėmis. Autorius pabrėžia, kad teko pažinti vietinių gyventojų neturtą. Nuo Možaisko prisijungė dar civilių areštuotųjų. Pasikeitė konvojus. Kelionė tęsėsi į Ruzą, pavieto centrą. Toliau – Zvenigorodas. Abu miestai prie Maskvos upės.

Į Maskvą kaliniai atvyko gruodžio 5 d. Autorius papasakoja trumpą Maskvos miesto istoriją, atkreipia dėmesį į svarbius statinius – Kremlių, Vasilijaus Palaimintojo cerkvę (rus. *церквь Василия Блаженного*, Uspenskio soborą (rus. *Успенский собор*) ir kt. Šie faktai dar kartą leidžia konstatuoti, kad knyga rašyta ne kelionės metu, nes, tikėtina, kad autorius nematė visų aprašytų objektų. Be to, nupiešti detalius piešinius kelionėje būtų buvę sunku, ar iš vis neįmanoma. Tremtinius patalpino Maskvos kalėjimo (rus. *Московский тюремный замок*) kamerose. Šiame kalėjime surakintas grandinėmis ir patalpintas į metalinį narvą 2 mėnesius iki mirties 1775 m. sausio 10 d. buvo kalinamas Jemeljanas Pugačiovas[11]. Tremtiniai iš Maskvos išvyko gruodžio 10 d.

Faktą, kad 1863 m. sukilimo tremtiniai ilgiau ar trumpiau buvo kalinami Maskvoje, patvirtina muziejuose saugomi eksponatai ir užrašytos istorijos.

1933 m. Šiaulių „Aušros“ muziejui paraginus visuomenę rinkti ir publikuoti su 1863 metų sukilimu susijusią medžiagą, rašytoja Gabrielė Petkevičaitė-Bitė žurnale „Gimtasai kraštas“[12] paskelbė Račkauskų šeimos istoriją.

Bajoras Ignacas Račkauskas buvo apkaltintas suorganizavęs Pociūnėlių (Panevėžio apskritis) bajorus dalyvauti sukilime ir prisidėjęs prie

[10] Borodino mūšis – 1812 m. rugsėjo 7 d. vykęs didžiausias ir daugiausiai gyvybių nusinešęs mūšis per visą 1812 m. prancūzų invazijos į Rusiją laikotarpį.

[11] Jemeljanas Pugačiovas (Емельян Иванович Пугачёв, 1740 ar 1742–1775) – Dono kazokas, 1773–1775 m. Rusijos valstiečių sukilimo vadas.

[12] PETKEVIČAITĖ, Gabrielė. 1863 metų tremtinių vargai (Račkauskų šeimos tragedija). *Gimtasai kraštas*, 1934, Nr. 1, p. 43–44.

Sukilėlis Vladislovas Konarskis iš Varšuvos, nuteistas 6 metams sunkiųjų darbų. Šiaulių „Aušros" muziejus (ŠAM), Poz Nr. 560/VIII

Antano Mackevičiaus sukilėlių būrio. Dėl to šeima neteko Pašakių (Kėdainių apskr.), Paberžės ir Stirninų dvarų (Panevėžio apskr.). Račkauskai kalinti Šiaulių kalėjime, vėliau išvežti į Mintaują (dab. Jelgava). Iki Mintaujos tremtinius buvo leidžiama vežti giminėms. Iš Mintaujos Račkauskai, sukaustyti grandinėmis, kartu su vaikais pėsti išvaryti į Maskvą. Maskvoje šeima išgyveno metus ir buvo išvaryta į Irkutską, o tėvas I. Račkauskas iš Irkutsko varytas toliau – į katorgą, kur ir mirė. Tremtyje Račkauskienė su vaikais vertėsi sunkiai. Ilgainiui jie buvo perkeliami vis arčiau Lietuvos. Iš tremties gyvas grįžo tik vyriausiasis sūnus Juozas, visi kiti šeimos nariai žuvo ar mirė tremtyje.

G. Petkevičaitės-Bitės papasakota istorija patvirtina, kad Maskva sukilėlių tremtinių maršrute buvo svarbus punktas. Čia susitikdavo iš įvairių

vietovių tremiami sukilėliai. Apie tai liudija ir dar keletas Šiaulių „Aušros“ muziejaus eksponatų. Štai sukilėlių tremtinių Jurevičių fotografija[13]. Fotografijos reverse yra įrašas ranka lenkų kalba: „Na pamiątkę, w dowod głębokiego szacunku i polecając się łaskawej przyjaźni towarzyszenie woli życzliwi nazawsze Jurewiczowie 1865 roku w Moskwie“ („Atminimui, kaip didelės pagarbos, geros draugystės įrodymas. Nelaisvės draugai, amžiams palankūs Jurevičiai. 1865 m., Maskva“). Dar viena – Gardino pavieto sukilėlių civilinio viršininko Jano Kamenskio – fotografija[14]. Jos reverse įrašas ranka lenkų kalba: „Przy spotkaniu się w Moskwie. Księdzu Michalowi od Jana Kameńskiego do ciężkich robót na 12 lat skazanego, na pamiątkę 1865 r. dnia 2 Maja („Prisiminimui kunigui Mykolui, susitikus Maskvoje, nuo Jano Kamenskio, nuteisto 12 metų sunkiųjų darbų. 1865 m. gegužės 2 d.“) Grandinėmis surakinto Vladislovo Konarskio fotografijos[15] reverse įrašas ranka lenkų kalba: „Władyslaw Konarski z Warszawy sądzony na lat 6 do robót cięzkich. Moskwa d. 14 Maja 1865 roku.“ („Vladislovas Konarskis iš Varšuvos, nuteistas 6 metams sunkiųjų darbų. Maskva, 1865 m. gegužės 14 d.“).

Grįžkime prie kelionės į tremtį aprašymo. Tremtiniai pasiekė Nižnij Novgorodą. Kelionė tęsėsi sustojant kas 25–30 varstų. Per Kalėdas tremtinius aplankė girtas popas. Kirtus Nižnij Novgorodo gubernijos ribą, 1864 m. sausio mėn. 2 d. pasiekė Čeboksarų pavietą, už keleto dienų – Kazanę. Autorius aprašo ir nupiešia garsųjį stebuklingąjį Kazanės Dievo motinos paveikslą. Kazanėje vėl visi patalpinti į areštinę (rus. *арестанский замок*). Tai buvo 8 salės, pilnos įvairių tautybių kalinių, vieni jų buvo nuteisti už plėšikavimą, kiti – už žudymą, treti – už vagystes, ketvirti – už kitokias piktadarystes. Jų tarpe buvo ir sukilėliai-tremtiniai, nukentėję už Tėvynę ir Laisvę. Moterys, vaikai, vyrai, seni ir jauni, nepaisant padaryto nusikaltimo, turtinės padėties, visi buvo bendroje patalpoje. Areštuotuosius padalijo į tris partijas: viena partija buvo palikta Kazanės gubernijos pavietuose, kita partija – išsiųsta į Orenburgo guberniją, trečia, kuriai priklausė ir autorius, išsiųsta toliau į Sibirą.

13 ŠAM (Šiaulių „Aušros“ muziejus), Poz. Nr. 558/VIII.
14 ŠAM, Poz. Nr. 554/VIII.
15 ŠAM, Poz. Nr. 560/VIII.

Sukilėliai tremtiniai Kungure. 1863 m. ŠAM, Poz. Nr. 662/VIII

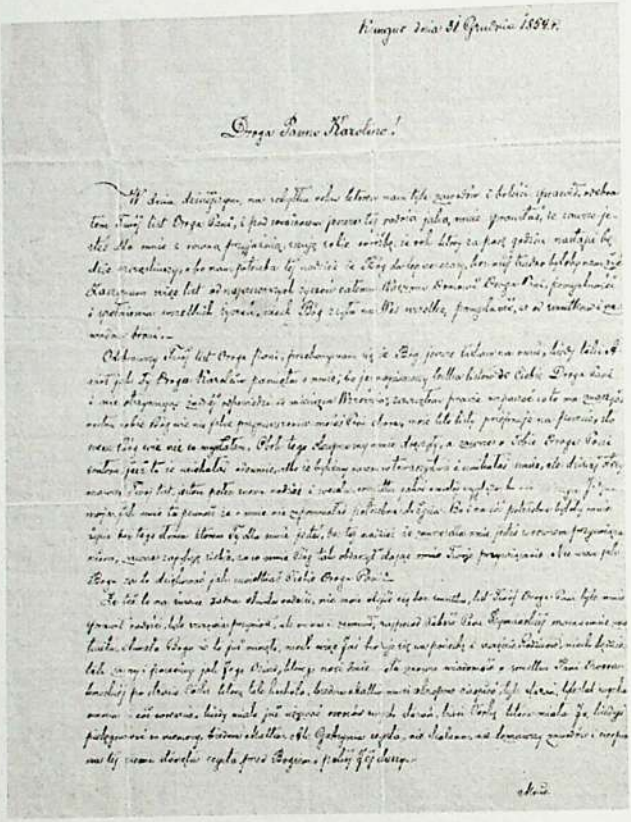

Sukilėlio Bronislovo Mučinskio laiškas iš tremties Kungure sužadėtinei Karolinai Šimanskai. 1864 m. gruodžio 31 d. Suvalkų apygardos muziejus (MS) /H/607

Iš Kazanės išvyko sausio 13 d., 9 val. ryte. Šaltis vidurdienį buvo -30. Gelbėjo tik karštas gėrimas *sbiten*[16], kurio stiklinę už 2 kapeikas buvo galima nusipirkti iš vietinių. Partijoje buvo 200 kriminalinių ir 20 politinių kalinių, kurie keliavo vežimuose. Kiti ėjo pėsti: priekyje tie, kurių kojos buvo surakintos grandinėmis, už jų – po 4–6 surakinti grandinėmis, toliau – laisvai einantys. Visus sekė vežimai su daiktais. Pirmasis sustojimas – nusigavus 12 varstų nuo Kazanės.

Šiuos sukilėlio-tremtinio aprašytus įvykius ir vaizdus iliustruo-

16 Sbiten (rus.- сбитень) – rytų slavų gėrimas, daromas iš vandens, medaus ir prieskoninių ar gydomųjų žolelių, saugojęs nuo peršalimo.

1863 metų sukilimo tremtiniai Kazimieras ir Karolina Lenartavičiai, 1883 m. nusifotografavę A. E. Neperto foto ateljė Omske. ŠAM, T-N 5082.

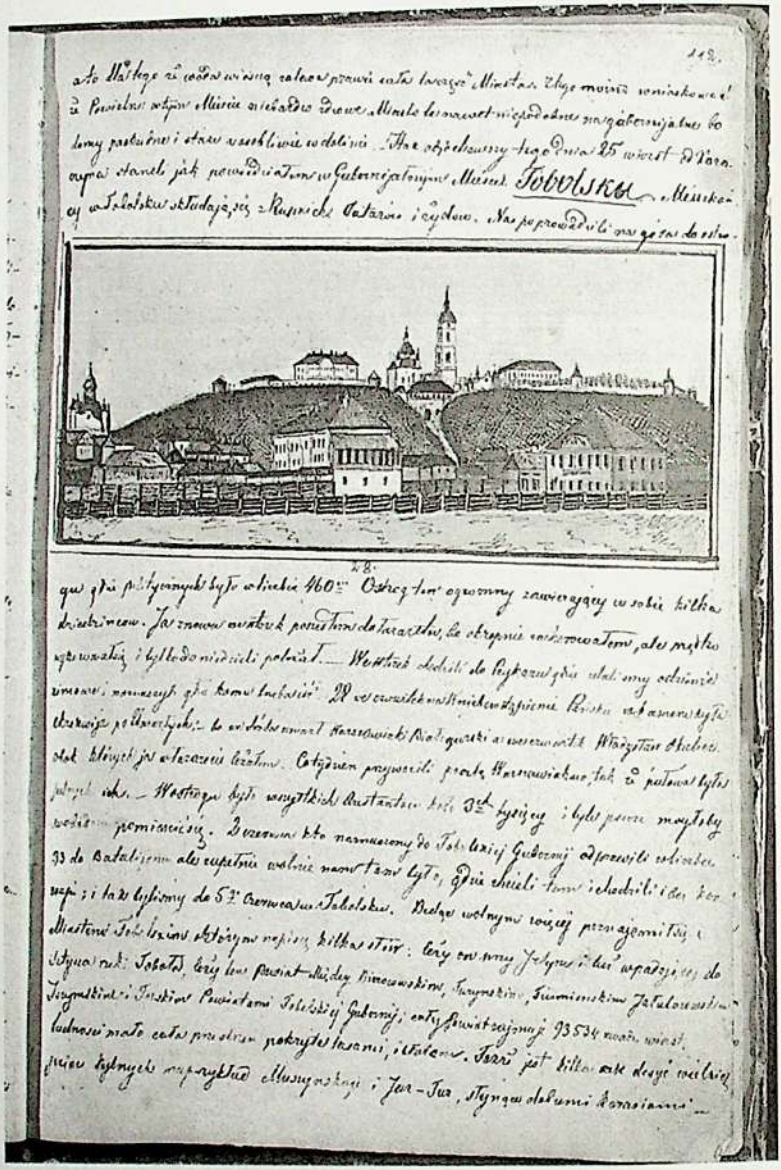

Pasakojimas apie Tobolską. *Dienoraščio* fragmentas. ГГИАМ КП 27822

ja muziejiniai eksponatai – lenkų dailininko Arturo Grotgerio (Artur Grottger, 1837–1867) litografija „Žygis į Sibirą“[17], grandinės[18], kuriomis surakindavo pasmerktuosius katorgai. A. Grotgeris – dailininkas-romantikas, įkvėptas sukilimo įvykių sukūręs piešinių ciklus „Polonia“ (1863) ir „Lituania“ (1863–1866) bei kitus kūrinius, tarp jų ir minėtąją litografiją, įtaigiai perteikiančią kelionės į tremtį atmosferą.

Per tris dienas tremtiniai pasiekė Čypčugus, iš kurių išvykę sausio 16 d. pamatė pirmąją totorių mečetę, kurią autorius nupiešė. Pakeliui sutikę kalinių iš Lenkijos ir Lietuvos partiją, pasiekė Viatkos gubernijos pasienį.

Kelionės aprašyme grįžtama į Kazanės guberniją, pasakojama apie vietinius gyventojus. Minima, kad gubernijoje be rusų ir totorių gyvena ir čiuvašai[19] bei čeremisai[20]. Lyginama jų išvaizda, kalba, religija. Smulkiai aprašyti čiuvašų vestuvių papročiai. Pateikiamas net trumpas lenkų-čeremisų-čiuvašų žodynėlis: mama – abi, anie; tėvas – ati, atie; sesuo – aki, apa. Ši medžiaga – jau sociokultūrinės antropologijos šaltinis.

Nuvykę 12 varstų nuo Viatkos gubernijos sienos, tremtiniai apsistojo Jangulovo stotyje, vasario 19 d. pasiekė gubernijos sostinę Permę, o 25 d. – Kungurą.

Kunguras – viena iš 1863 m. sukilėlių tremties vietų. Apie tai liudija Šiaulių „Aušros“ muziejaus fotografija „Sukilėliai tremtiniai Kungure“[21], daryta nežinomo fotografo 1863 m. ir Suvalkų apygardos muziejaus (Lenkija) eksponatai – sukilėlio Bronislovo Mučinskio (Bronisław Muczyński) laiškai iš Kunguro sužadėtinei Karolinai Šimanskai (Karolina Szymańska), Suvalkų advokato dukteriai. 1864 gruodžio 31 d. laiške[22] tremtinys dėkoja Dievui ir likimui, kad turi tokią sužadėtinę. Viliasi, kad Naujieji Metai atneš viltį jam ir visiems kitiems ištremtiesiems. Aprašo buitį, teiraujasi apie bendrus pažįstamus. 1866 m. rugpjūčio 14 d. laiške[23] rašo, kad nesulaukė atsakymo į 2 rašytus laiškus, rašo trečią, klausia sužadėtinės, ar ji jau užmiršo kalinį, nerimauja ir prašo atsiliepti. Perduoda linkėjimus jos tėvams

[17] ГГИАМ, КП 14382.
[18] ŠAM, I-D 651.
[19] Čiuvašai – Rytų Europos tauta, Pavolgio bulgarų palikuonys. Kalba priklauso tiurkų kalbų grupei.
[20] Čeremisai (kitaip – mariai) – finougrų tauta, nuo seno gyvenusi Rusijoje, Volgos ir Kamos tarpupyje.
[21] ŠAM, Poz. Nr. 662/VIII.
[22] Muzeum Okręgowe w Suwałkach (MS). /H/607.
[23] MS/H/608.

ir seserims. 1871 m. gruodžio 13 d. laiške[24] praneša, kad po 7 metų tremties išvyksta į namus, ir, jei Dievas leis, bučiuosiąs sužadėtinės rankas.

Kovo 14 d. tremtiniai pasiekė Jekaterinburgą, toliau sekė tremties vietos Tobolskas ir Omskas. Šių miestų vaizdai užfiksuoti nežinomo dailininko XIX a. II p. graviūrose, saugomose „Aušros" muziejuje.[25]

Šiaulių „Aušros" muziejus eksponatas[26] – 1863 m. rugpjūčio 26 d. Laikinojo lauko auditoriato nutarimas dėl dvarininkų Roko Tautkevičiaus (Rok Towtkiewicz) ir Zenono Juškevičiaus (Zenon Juszkiewicz) ištrėmimo į Tobolską – taip pat vienas iš daugelio patvirtinimų, kad Tobolskas buvo viena iš tremties vietų. Kitas eksponatas – sukilėlio, Taikos tarpininko, Butancų ir Janapolio dvarų Panevėžio apskrityje savininko Boleslovo Černevskio (Bołeslaw Czerniewski, 1826–1882) fotografija[27], siųsta iš Tobolsko. B. Černevskis priklausė sukilėlių organizacijai, 1863 m. buvo areštuotas, ištremtas, jo dvarai konfiskuoti. Iškalbingas ir Ukmergės kraštotyros muziejaus eksponatas[28] – į Tobolską ištremto nežinomo sukilėlio iš mamuto kaulo padaryta lazda su monograma *MS* rankenos gale ir aplink lazdą išraižytu įrašu *Tobolsk 1868*.

Omske taip pat būta tremtinių iš Lietuvos. Vieni iš daugelio – Kazimieras ir Karolina Lenartavičiai (Kazimierz i Karolina Lenartowiczowe) už dalyvavimą sukilime (K. Lenartavičius (1840–1903) Mamerto Gedgaudo būryje dalyvavo kovose ties Raudondvariu, Gaižuvėle ir Panevėžiuku) ilgiems dešimtmečiams ištremti ir 1883 m. nusifotografavę A. E. Neperto (А. Э. Непперть) fotoateljė Omske.[29]

Pristatytas eksponatas – *Droga do Syberyi czyli podróż więznia pisana 1863–1864 i 65 roku* – tipiškas egodokumentas, persmelktas rašiusiojo asmeninės patirties, kupinas įspūdžių ir pergyvenimų. Personalizuotas kelionės į tremtį aprašymas gretinant jį su kitais šaltiniais – muziejų eksponatais leidžia susidaryti vaizdą apie tai, kokį kelią buvo lemta įveikti 1863 metų sukilėliams-tremtiniams, kokiose sąlygose tremtyje jie gyveno. Šis 1863 metų sukilimo istorijos šaltinis dar laukia išsamesnių

[24] MS/H/609.
[25] ŠAM, D-Pg 1042/1,2.
[26] ŠAM, I-R 164.
[27] ŠAM, Poz. Nr. 650/VIII.
[28] UkKM (Ukmergės kraštotyros muziejus), IE 1057.
[29] ŠAM, T-N 5082.

tyrinėjimų. Įtrauktas į mokslo apyvartą kaip šaltinis, eksponatas galėtų sudominti ne tik istorikus, bet ir kitų sričių tyrinėtojus.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. *Droga do Syberyi czyli podróż więznia pisana 1863-1864 i 65 roku*: [rankraštis]. 172 p. Гродненский государственный историко-археологический музей (ГГИАМ), КП 27822.
2. *Egodokumentai: lobių skrynia, kuri pradeda atsiverti*. Gedimino Zemlicko interviu su Arvydu Pacevičiumi [interaktyvus, žiūrėta 2014 m. birželio 16 d.]. Prieiga per internetą: http://mokslolietuva.lt/2013/03/egodokumentai-lobiu-skrynia-kuri-pradeda-atsiverti/.
3. STALIŪNAS, Darius. Kaip „lenkmetis" virto kovos už laisvę simboliu. 1863 m. sukilimo atmintis Lietuvoje. *Mówią wieki*: Magazyn historiczny, wydanie specjalne, NR 01/2013, s. 83–89.
4. PETKEVIČAITĖ, Gabrielė. 1863 metų tremtinių vargai (Račkauskų šeimos tragedija). *Gimtasai kraštas*, 1934, Nr. 1, p. 43–44.
5. *Šiaulių „Aušros" muziejaus kronika 1930–1939 m*. Sudarė ir redagavo. V. Šiukščienė, Šiauliai, 1998. 156 p. ISBN 9986-766-09-5
6. *1863 metų sukilimas: veidai, vardai, istorijos:* katalogas. Sudarė R. Balza, V. Šiukščienė, Šiauliai, 2013. 356 p. ISBN 978-9986-766-54-4
7. VIVA [VAITEKŪNAS, Vincentas]. 1863 metų sukilimo paroda. Iš *Kultūra*, 1933, nr. 11–12, p. 580–583.

A DESCRIPTION OF THE JOURNEY INTO EXCILE OF UNKNOWN INSURGENT OF THE REVOLT OF 1863 – AN UNSTUDIED REVOLT SOURCE

Virginija Šiukščienė

Summary

In 2013 we had the 150-year anniversary of the revolt of 1863. For that occasion Šiauliai „Aušra" Museum organized an international exhibition and published the album-catalog „Revolt of 1863: faces, names, stories". There were presented 22 exhibits from Lithuanian museums and museums of neighboring countries (Poland, Belarus).

This article presents the egodocument – an exhibit from Grodno State History and Archeology Museum – „Droga do Syberyi so-podróż więznia Pisana 1863–1864 65 i rock" („The Way to Siberia or the prisoner's journey written in 1863–64 and in 1865").

This is a manuscript book in Polish, in which a young deportee describes his hard way to Siberia, places, which he passed, daily life details of people, living in Siberia. The book is richly illustrated with colored pictures of the author.

In this article the story of the rebel-deportee is also illustrated by other revolt sources – museum exhibits: photographs, letters, objects.

Personalized journey to the excile description is the source of the revolt history and anthropology, which still awaits for further research.

ANGELĖ MIKELINSKAITĖ
Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka
Juozo Miltinio palikimo studijų centras
Algirdo g. 54-19, LT- 36107 Panevėžys, Lietuva
El. paštas: a.mikelinskaite@gmail.com

KELIONIŲ APRAŠYMAI LIETUVIŲ DIASPOROS LAIŠKUOSE: VIETA IR TAPATUMAS

Straipsnyje analizuojami lietuvių diasporos – Jono Masiulio (1911–1995), Alfonso Krivicko (1919–1990), Juozo Kaributo (1909–2000) – laiškai, adresuoti režisieriui Juozui Miltiniui į Panevėžį iš kelionių po svetimus kraštus. Remiantis šiais laiškais ir kitais šaltiniais, straipsnyje aptariama, kaip minėti lietuvių diasporos atstovai suvokia savąjį tapatumą svetur, ką jiems reiškia ryšys su gimtuoju kraštu, jo kultūra, tradicijomis. Pasitelkus lyginamosios analizės metodą atskleidžiami minėtų laiškų autorių tapatumo suvokimo panašumai ir skirtumai, palyginami simboliai, reliktai ir konceptai, kaip rašantieji perteikia užsibrėžtą vertybinį tikslą, ką kiekvienam laiško autoriui reiškia kelionė ir koks šios kelionės siekis.

Reikšminiai žodžiai: Juozas Miltinis, laiškai, Jonas Masiulis, Alfonsas Krivickas, Juozas Kaributas, diaspora, kelionės, vieta ir tapatumas.

Remiantis režisieriaus Juozo Miltinio (1907–1994) rankraštiniu palikimu ir aptariant vietos ir tapatumo problemas diasporoje bei kultūrinį tapatumą formuojančius veiksnius, pasirinktas temos šaltinis – laiškai (egodokumentinis paveldas). Šie rankraščiai – gausaus ir vertingo režisieriaus Juozo Miltinio fondo, dabar saugomo Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos Juozo Miltinio palikimo studijų centre ir 2006 m. įrašyto į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinį registrą, rankraštinio palikimo dalis.

Straipsnio tikslas – patyrinėti ir apibūdinti kelionių aprašymus lietuvių diasporos laiškuose, konstruojant kultūrinį vietos tapatumą, apžvelgti, kaip fiksuojama kelionės aplinka, „kai grįžti nebėra kur, kai sunaikinama galimybė užbaigti perėjimą, <...> kai apverčiamas vidaus ir išorės santykis"[1]. Siekiant palyginti laiškų autorių išdėstytas mintis ir požiūrius į keliones ir paanalizuoti, kaip savo tapatumą su vieta suvokia svetur gyvenantis ir keliaujantis žmogus, buvo svarbu išryškinti režisieriui rašiusiųjų bičiulių, kaip netenkančių „vieno pirminių savo tapatybės garantų – ryšio su gimtine ir tėvyne"[2] sąsajas, nulemiančias kitas vertybes ir jų tapatumus. Pastebėtina, kad tokių ypatingų lietuvių diasporos laiškų autorių kelionių aprašymų tekstuose išryškėja ir atsiskleidžia siekimas save susieti su gimtosios šalies kultūra, surasti tas puses, kurios siejasi su kitais tos grupės žmonėmis. Be to, šiuose laiškuose fiksuojamos savosios kultūros vertybės, svarbios ir reikšmingos kitoms kultūroms, nes tai sukuria naują erdvę, kuri transformuojasi į pastangas išlaikyti, įprasminti bei paskleisti etninį paveldą, kaip itin svarbų kultūrinio tapatumo aspektą, nes jis, kaip teigia Bronislavas Kuzmickas, „susieja individą su kultūros visuma"[3]. Įprasta, kad laiškas yra toks žmogaus kūrybos rezultatas, kurio kontekste žmogus atsiskleidžia intymiausiai, kur išryškėja jo mąstymo sistemos kultūrinės ir vertybinės nuostatos. Todėl šiuose laiškuose bus aptariamos skirtingų autorių aprašomos kelionės kultūrinio tapatumo su vieta aspektu, sąlyginai jį išskiriant iš kitų tapatumų.

Iš gausių režisieriui Juozui Miltiniui laiškų rašytojų gretų pasirinkti tie, su kuriais susirašinėjimas tęsėsi ne vienerius metus ir kurių keliavimas išsiskiria siekiu ieškoti, pastebėti ir atrasti kultūrinius kelionių ženklus bei prisidėti prie savosios kultūros sklaidos.

Šiai problemai atskleisti pasitelktas lyginamosios analizės tyrimo metodas[4], kurį panaudojant bus siekiama nustatyti ir paaiškinti kultūriškai keliaujančio žmogaus tapatumo požymių skirtumus ir panašumus

[1] VEDRICKAITĖ, Imelda. Kelionė kaip keliaujančio subjekto apibrėžtis. Iš VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra.* [Vilnius], 2010, p. 13–38.
[2] VEDRICKAITĖ, Imelda. Vieta ir tapatumas Jono Meko dienoraščiuose. *Metai*, 2001, Nr. 7, p. 141–145.
[3] KUZMICKAS, Bronislavas. Individo kultūrinis tapatumas. *Problemos*, 2011, t. 80, p. 65-73.
[4] JURAITĖ, Kristina. *Lyginamieji tyrimo metodai: nuo intensyvaus ir ekstensyvaus prie visapusiško tyrimo* [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 19 d.]. prieiga per internetą <,http://fcis.vdu.lt/~z.lydeka@adm.vdu.lt/KJuraite_paskaita%20ISM%202.pdf>

laiškuose, kurių siuntėjai atsidūrė skirtingose valstybėse ir skirtingose kultūrinėse terpėse. Tuo tikslu pristatomi ir analizuojami Jono Masiulio (1911 04 06, Panevėžys – 1995 11 08, Ženeva), Alfonso Krivicko (1919 09 03, Kaunas – 1990 06 20, Geisenheimas, Vokietija), Juozo Kaributo (1909 12 29, Kinderiai (Panevėžio apskr.) – 2000 03 06, Los Angeles (JAV) laiškai.

Straipsnyje laikomasi nuostatos, kad migrantai, gyvenantys diasporose, nežiūrint įsitvirtinimo ir susikurtos gerovės, linkę išlaikyti kultūrinį tapatumą ir ryšius su gimtąja šalimi bei formuoti jos kultūrinį įvaizdį svetur.

Jono Masiulio laiškai, rašyti Juozui Miltiniui, apima 1977–1986 metus. Kelionių įvykiai juose fiksuojami fragmentiškai, dažniausiai perteikiant ir papasakojant vienoje ar kitoje vietoje patirtus įspūdžius ar išgyventas emocijas. Šie laiškai labai asmeniški, atskleidžiantys rašančiojo išgyvenimus ir bičiulišką artumą, todėl juose, neabejotinai, geriausiai atsispindi žmogaus, netekusio gimtinės arba „ištremto" iš jos jausenos, išgyvenimai, nuotaikos ir kaip jos giliai yra užkoduotos, kaip nepriklausomai nuo jo norų ir pastangų, iš pasąmonės atgyja ir persikelia į esamą aplinką. Neatsitiktinai siunčiamuose laiškuose ar atvirlaiškiuose tautos ar valstybės tapatumų ieškoma tų šalių ženkluose ir simboliuose (kai šalies kultūrą ir papročius perteikiantis simbolis betarpiškai tapatinamas su buvimo vieta). Tokiu atveju visiškai suprantamai ir natūraliai skamba, kai iš Teherano siunčiamame laiške (1977) Jonas Masiulis rašo: *per <...> persiukę perduodu gražiausius linkėjimus iš šios šalelės*[5]. Per šį *persiukės* simbolį siuntėjas perteikia ne tik šalies kultūrinius įpročius ir tradicijas, bet kartu atveria žmogaus ir vietos tapatumo suvokimo formą ir būdą, kurie leidžia susitapatinti su buvimo vieta, neabejotinai, veikiantys ir formuojantys identitetą per įvairias aplinkos pažinimo būsenas.

Vieta – ne tik geografinė apibrėžtis, egzistuojantys ar egzistavę materialiniai ir istoriniai objektai, paminklai, bet ir tai, kas atskleidžia būdingiausius vietovės bruožus, su kuo aiškiausiai, kaip apibrėžia Vytautas Kavolis, „visada žmogus definuodavo save ir būdavo kitų definuojamas pirmiausia tuo, kas jame aiškiausia: jo priklausomybė kraštui, tradicijai,

[5] MASIULIS, Jonas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Teheranas, 1977 09 16. Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos Juozo Miltinio palikimo studijų centras, Juozo Miltinio fondas (toliau – PAVB JMPSC JMF), f. 409, lap. 3.

tikėjimui"[6]. Neatsitiktinai kitame atvirlaiškyje Jonas Masiulis rašo: *iš šios miniatūrėlės matyti senovėje persai labai mėgo patraukti vyno, vis klausdavo kur vynas*[7]. Keliaudamas po Kaliforniją siuntėjas ant atvirlaiškio, su didžiausiu po atviru dangumi amfiteatru, taip užrašo: *pasveikinimai iš šio „Teatriuko"*[8]. Matyti, kad laiškų siuntėjas ne tik neabejingas kraštų, kuriuose lankosi, tradicijoms, bet ir domisi lankomų šalių žmonių pasauliu, dvasine kultūra ir istorija. Akivaizdu, kad laiško autorius kitos geografinės teritorijos kultūroje ieško ir atranda tuos ženklus, kurie geriausiai paaiškina ir išreiškia būdingus šiai kultūrai savitumus.

Kitos kelionės metu Nigerijoje iš Ikorodu pasiunčia atviruką su vietos gyventojo atvaizdu prie piramidės, pažymėdamas: *iš šio karšto ir drėgno krašto, kuriame prakaituoju jau daugiau kaip mėnuo*[9]. Iš tikrųjų, kiekvienoje kitoje šalyje žmogus pajaučia vis skirtingas situacijas, kurios tarpusavyje ir nesutaria, ir kuriose „susiduria keliautojo pasirinktas vidinio tobulėjimo užmojis ir jam išorinė erdvė, įgimta nežinia ir ieškojimo tikslas"[10], tačiau išlieka tos šalies kultūros jausenos kontekste. Tokiais momentais atsiskleidžia ir išryškėja, kokios šalies ar regiono kultūrą jis atstovauja, su kokiomis kultūrinės raiškos formomis save tapatina: *tas Alžyras man jau įkyrėjo. Kitą projektą turime Libijoje, kur dar neįdomiau*[11]. To paties laiško tolesnės eilutės liudija ir patvirtina, kad sąveikos tapatybės su kitomis kultūromis formos nėra visiškai nekintamos, o kartais ir paslankios, ir priderintos prie buvimo vietos, aplinkybių, gyvenimo realijų: *Turiu pasakyti, kad tikra dykuma, kur tik smėlis iki horizonto ir tik kupranugariai bastosi, man gana patinka*[12]. Aptariant ir išsamiau gilinantis į tolesnius susirašinėjimus vis dėlto tenka pastebėti, kad priklausymas tam tikrai bendruomenei yra suvokiamas kaip

[6] KAVOLIS, Vytautas. Neaiškusis žmogus ir istorijos dviprasmybė. Iš *Metmenų laisvieji svarstymai 1959–1989*. Vilnius, 1993, p. 84–103.
[7] MASIULIS, Jonas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Teheranas, 1978 09 24. PAVB JMPSC, JMF, f. 409, lap. 12.
[8] MASIULIS, Jonas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], [Los Angeles] Holyvudas, 1978 07 07. PAVB JMPSC, JMF, f. 409, lap. 10.
[9] MASIULIS, Jonas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Ikorodu (Nigerija), 1979 03 14. PAVB JMPSC, JMF, f. 409, lap. 15
[10] VEDRICKAITĖ, Imelda. Kelionė kaip keliaujančio subjekto apibrėžtis. Iš VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. [Vilnius], 2010, p. 13–38.
[11] MASIULIS, Jonas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Ženeva, 1980 12 05 PAVB JMPSC, JMF, f. 409, lap. 17.
[12] Ten pat.

įgimtas bruožas, kuris užkoduotas sąmoningai ir nesąmoningai sąveikai su vieta, „kaip elementariausias ir kartu giliausias savimonės lygmuo"[13], todėl šio laiško eilučių autoriaus toks patyrimas išsilieja prisiminimais *visur gražu, bet ant Nevėžio krantų gražiausia*[14]. Tokius Jono Masiulio laiškuose aprašytose kelionėse patirtus tapatumus su vieta nusakyti tiktų šis Imeldos Vedrickaitės pastebėjimas „Sakytojui svarbu pateikti savo pasaulio vaizdinį, perkelti adresatą į „ten" ir „tada" trukusią sakytojo pastangą įsikomponuoti pasaulyje. <...> Kelionėje judantis žiūros taškas veda skaitytoją keliaujančio subjekto kadais eitu erdvės taku kaip patiriama „čia" ir „dabar"[15]. Kita vertus, per šią sąveiką dar aiškiau išryškėja, kaip kultūrinis saitas su vieta atliepia keliautojo tapatumui bei sustiprina dvasines vertybes.

Toliau aiškinantis kelionių aprašymus lietuvių diasporos atstovų laiškuose žvilgsnis nukrypsta iš kitos Europos šalies, Vokietijos, rašiusio ir ten gyvenusio dailininko Alfonso Krivicko laiškus (1978 –1987), su vieta tapatinamus taip pat per sąsajas su kultūra, namais, emociniu ryšiu su gimtąja šalimi, tačiau pastarojo laiškams skirtingumo suteikia aprašoma labai ryški kultūrinė veikla. Kelionė čia įgauna kitokį tikslą, pasirenkama aktyvi jos forma – *...Belgijoje intelektualų suvažiavime visą savaitę skaičiau paskaitą apie Ad.*[omą] *Varną. Jisai mirė liepos 19 d. <...> Be to,* [pristačiau] *fotonuotraukų parodą apie šiand.*[ieninį] *Vilniaus universitetą ir bendrai apie mūsų sostinę. Visi dalyviai gyvai domėjosi paroda*[16] – kaip savosios kultūros platinimo, sklaidos ir įtvirtinimo tarp kitų kultūrų būdas. Didžiąją dailininko Alfonso Krivicko gyvenimo dalį, kaip atsiskleidžia laiškuose, sudaro kelionės, siekiant atstovauti Lietuvos kultūrą: *„nežinau ar rašiau apie vieną reikalą ryšium su M.K. Čiurlionio kūrybos pristatymu „Pompidou" bibliotekai*[17]. *Ligi šiol ši biblioteka nieko*

[13] KUZMICKAS, Bronislavas. Individo kultūrinis tapatumas. *Problemos*, 2011, t. 80, p. 65–73.

[14] MASIULIS, Jonas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Paryžius, 1981 08 19. PAVB JMPSC, JMF, f. 409, lap. 20.

[15] VEDRICKAITĖ, Imelda. Kelionė kaip keliaujančio subjekto apibrėžtis. Iš VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra.* [Vilnius], 2010, p. 13–38.

[16] KRIVICKAS, Alfonsas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Hiutenfeldas, 1979 08 11. PAVB JMPSC, JMF, f. 387, lap. 7.

[17] *Centre national d'art et de culture Georges-Pompidou*) – šiuolaikinio meno ekspozicijų kompleksas *Beaubourg* rajone IV Paryžiaus kvartale (*arrondissement*). Statytas 1971–1977 m. vėlyvojo modernizmo stiliuje italų-britų architektų dueto Richard Rogers ir Renzo Piano bei italo Gianfranco Franchini. Centre yra įsikūrę viešoji biblioteka (*Bibliothèque publique d'information*), Nacionalinis modernaus meno muziejus (*Musée National d'Art Moderne*).

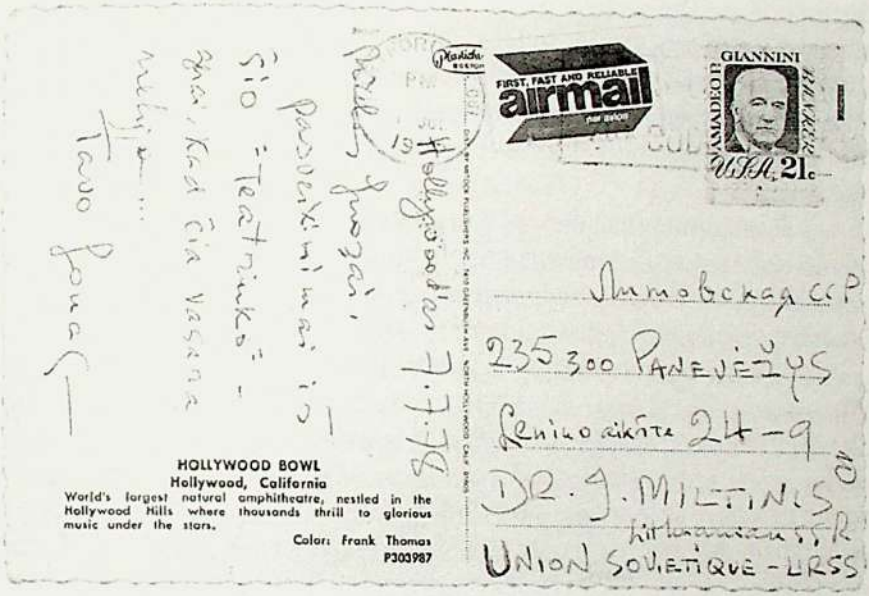

Jono Masiulio atvirlaiškis Juozui Miltiniui. [Los Angeles] Holyvudas, 1978 07 07. PAVB JMPSC, JMF, f. 409, lap. 10

neturėjo. Visą medžiagą (knygas + plokšteles) nusiunčiau. <...> Man buvo gėda prieš Čiurlionį... Valerija ir Jadvyga Č.[iurlionytės] *labai džiaugiasi ir dėkoja už tokį padarytą didelį darbą...*[18]. Kaip matyti, dailininko identiteto raiškoje labai aiškus rūpinimasis lietuviškojo paveldo pristatymu ir išsaugojimu bei tinkamos aplinkos jo buvimui sukūrimu. Toks pasirinktas laiškų autoriaus kelionės būdas – atstovauti gimtąjį kraštą ir kultūrą – visiškai atitinka jos misiją, kai „tremtiniai-išeiviai supanašėja su piligrimais, kurie išeina už visuomenės struktūroje nusistovėjusių vaidmenų, bent laikinai. Tuomet keliaujama ypatingu režimu, sustiprėja romantinis įsipareigojimas tėvynainiams fiksuoti netekties traumą ir projektuoti naujas organizuotumo formas"[19].

Šios komunikacines kelionės užsibrėžtas tikslas nenutrūksta ir persikėlus į naują gyvenamąją vietą. Alfonsas Krivickas režisieriui siunčia atvirlaiškį su vietovės vaizdu ir tokią žinią: *...nuo Reino pakrantės – Geisenheim. Tai naujoji mano gyvenvietė. Išėjau pensijon. Tikiuosi turėti daugiau laiko ir kūrybai ir liet.*[uvių] *dailės propagavimui tarp svetimtaučių. Čiurlionio propagavimą Pompidou centre užbaigiau. Telkiu taip pat kitų liet. dail.*[ininkų] *kūrybą – leidinius (geresnius). Tą patį darau Frankfurto meno muziejuje*[20]. Aiškėja, kad dailininkui nemažiau svarbu atstovauti etninę ir savojo gyvento laikmečio kolegų kūrybą, kurią siekiama pristatyti ir padaryti žinomą, kaip pats rašo laiške, *tarp svetimtaučių*[21], be to, dailininkas rūpinasi ir savo kūrybos įprasminimu: *tau noriu vieną naujieną pranešti. Paryžiaus modernaus meno muziejus, George (Žoržo) Pompidou, turi mano geriausių darbų 20 diapozityvų (skaidrių) įsigijęs. <...> Atrodo, kol kas būsiu vienas iš lietuvių pakliuvęs į šį garsųjį muziejų. Man suteikė dar daugiau energijos ir pasitikėjimo savimi*[22]. Tokiu būdu, suaktualintas identitetas įgyja biografinę reikšmę, rašantįjį įkvepia tolesnei veiklai, lei-

[18] KRIVICKAS, Alfonsas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Hiutenfeldas, 1982 09 09. PAVB JMPSC, JMF, f. 387, lap. 19.
[19] VEDRICKAITĖ, Imelda. Kelionė kaip keliaujančio subjekto apibrėžtis. Iš VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra.* [Vilnius], 2010, p. 27.
[20] KRIVICKAS, Alfonsas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Geisenheimas, 1984 08 12. PAVB JMPSC, JMF, f. 387, lap. 21.
[21] Ten pat.
[22] KRIVICKAS, Alfonsas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Hiutenfeldas, 1980 12 22. PAVB JMPSC, JMF, f. 387, lap. 14.

džia pajausti žmogiškąją vertę. Nors didesnę dailininko kelionių dalį sudaro viešnagės, ryšių palaikymas ir veikla svečiose šalyse, tapusiose dailininko savastimi: *šią vasarą teks vėl užsukti Paryžiun. Jisai toks savas ir mielas mano dūšiai, kaip ir mūsų sostinė Gimtinėje*[23], tačiau Lietuva išlieka svarbi ir istoriniu, ir kultūriniu, ir emociniu aspektu: *laukiu žinios, kada galėsiu suplasnoti tėviškės kryptimi*[24]. Tėviškės ilgesys ryškus ir kituose dailininko laiškuose: *Pasiilgau jos ir draugų. Parodų, spektaklių. Vienu žodžiu lietuviškos kūrybos, lietuviško žodžio*[25]. Tikėtina, kad dailininkas, užsiimdamas tokia veikla, įveikia gimtosios šalies praradimą, nostalgiją, įsišaknija, o kartu puoselėja, išlaiko ir plėtoja savąjį kultūrinį tapatumą, ieško įprasminimo galimybių tarp kitų kultūrų, nes tokia veikla žmogui ir „suteikia tapatumo pojūtį ir padeda apsibrėžti savo vietą pasaulyje. Ji suteikia tam tikrą psichologinio saugumo laipsnį patalpindama kiekvieną žmogų tarp simboliškai regimų kultūrinių ribų"[26]. Tuomet nekyla abejonių, kad beveik visuose Alfonso Krivicko laiškuose, skirtingai nei Jono Masiulio, kurio keliavimas daugiau susijęs su tiesiogine darbine veikla, kelionė įgauna piligrimystės išraišką, kur „ieškojimas dvasinių tikslų, kurie įkūnyti dažniausiai pasirodo kaip Pažadėtoji žemė, kaip palaimintųjų salos, kaip pilys ir šventyklos"[27] ir tuo pačių suteikia tikslo išsipildymo prasmę.

Režisieriaus ir žurnalisto Juozo Kaributo laiškuose (1972–1991) kelionių aprašymai atsiveria kaip pasakojimas, kaip įspūdžio perteikimas, paliudijimas. Kelionė čia tampa vertinga savaime, kaip įvykių, vaizdų, sutiktų žmonių ir aplankytų vietų įspūdžių visuma: *gražaus ir malonaus pavasario iš vyšnių žiedais pasipuošusio Tokijo*[28]. Atrodo, kad šiose kelionėse laiškų autoriui „svarbesnė yra perversiško malonumo galimybė regėti priešais patrauklų tapatybių kaleidoskopą, o dar svarbiau – pajusti

[23] KRIVICKAS, Alfonsas. *Laiškas Juozui Miltiniui*, 1982 06 06. PAVB JMPSC, JMF, f. 387, lap. 16.
[24] KRIVICKAS, Alfonsas. *Laiškas Juozui Miltiniui*, 1979 01 19. PAVB. PAVB JMPSC, JMF, f. 387, lap, 4.
[25] KRIVICKAS, Alfonsas, *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Geisenheimas, 1984 08 12. PAVB JMPSC, JMF, f. 387, lap. 21.
[26] GRIFFIN, Keith B. *Culture, human development and economic growth*. UN Research Institute for Social Development, 1997, p. 16.
[27] NEKRAŠIUS, Jonas. Ekskursas į piligrimystę, arba maldininkų kelionių magija. Iš *Kelionių antropologija*. Sudarė Gintautas Mažeikis. Šiauliai, 2004, p. 111–134.
[28] KARIBUTAS, Juozas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Tokijas, 1972 03 04. PAVB JMPSC, JMF, f. 368, lap. 1.

savajai kultūrai kad ir silpniausius kūrybinius impulsus"[29]. Kitame laiške, viešėdamas Prancūzijoje ir vaikščiodamas po Paryžių bei akimis klaidžiodamas po jo gatveles ir akligatvius, atrodo, kelionę apibūdina iš laisvai ir nepriklausomai į tos visuomenės gyvenimą žvelgiančio ir įsiliejusio žmogaus pozicijų: *gražiausi linkėjimai iš Paryžiaus. Gėriuosi vėl Europos pavasariu, naudodamasis proga pamatyti teatrus*[30]. Įrašas su šiais žodžiais pasiunčiamas ant atviruko su Eifelio bokštu. Tokie laisvi, su besimėgavimo pradu kelionės įspūdžių perteikimai gali mums klaidingai atrodyti, kad žmogus niekaip savęs nesaisto su erdve ir esama vieta. Iš tikrųjų, šioje kelionėje ieškoma daugiau – kontakto su Europa. Kaip atspindima laiške, jis kuria savo tapatumą per ieškojimą, per besikeičiančią realybę, kuri mums yra sunkiau apčiuopiama, nusakoma, įvardijama. Jį galima pajausti iš kitos kelionės patirčių aprašymo: *aplankiau viso 32 valstybes. Daug mačiau. Įdomu. Dabar lankau laivu Graikijos salas...*[31]. *Man patiko važinėti laivu po salas. Labai įdomus kraštas, bet toji kultūra ir jos paminklai neišlikę*[32], čia išsakomos sąsajos su kultūra, kurių žmogus negali nei išvengti, nei atsikratyti, nes netiesiogine prasme atrama atrandama „ne tik dabartyje, bet praeityje"[33] ir tapatinama „su anksčiau gyvenusių žmonių darbais ir vertybėmis"[34]. Juozas Kaributas keliauja panašiai kaip ir Jonas Masiulis – darbo tikslais, bet čia atkreiptinas dėmesys, kad pastarajam – Jonui Masiuliui, toks keliavimo būdas – neišvengiama būtinybė, o Kaributui kelionė yra kaip „kultūrinė ir profesinė tapatybė"[35], kurioje režisierius nemažai dėmesio skiria ir profesinio smalsumo patenkinimui. Nepaisant skirtingų kelionės tikslų ir siekių, visi minimi lietuvių diasporos laiškų rašytojai „susitapatino su Lietuva kaip absoliučia etnine atrama"[36].

[29] STAPONKUTĖ, Dalia. Egzilio fetišai. Iš *Kelionių antropologija*. Sudarė Gintautas Mažeikis. Šiauliai, 2004, p. 8–24.
[30] KARIBUTAS, Juozas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Paryžius, 1977 05 17. PAVB JMPSC, JMF, f. 368, lap. 6.
[31] KARIBUTAS, Juozas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Rodos (Graikija), 1972 05 24. PAVB JMPSC, JMF, f. 368, lap. 2.
[32] KARIBUTAS, Juozas. *Laiškas Juozui Miltiniui* [rankraštis], Los Angeles, 1976 12 04. PAVB JMPSC, JMF, f. 368, lap. 4.
[33] KUZMICKAS, Bronislavas. Individo kultūrinis tapatumas. *Problemos*, 2011, t. 80, p. 65–73.
[34] Ten pat, p. 72.
[35] VEDRICKAITĖ, Imelda. Riteris. Tėvynės Gelbėjimo ir tobulinimo patosas. Keliavimo malonumas. Iš VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. [Vilnius], 2010, p. 89-129.
[36] Ten pat, p. 103.

IŠVADOS

Išanalizavus režisieriui Juozui Miltiniui adresuotus lietuvių diasporos laiškus galima teigti, kad aptartų laiškų autoriai nors save realizuoja skirtingose veiklos sferose, tačiau išlaiko labai aiškiai išreikštą nuostatą gimtosios šalies kultūros požiūriu, nesavanaudiškai rūpinasi tėvynainių pristatymu ir įprasminimu kitatautėje kultūrų terpėje. Be to, jie turi išlaikę aiškią poziciją Lietuvos atžvilgiu, meilę savo tėvynei išreiškia rūpindamiesi paveldu, užmezga ryšius ir tarpininkauja jo sklaidoje tarpe kitų kultūrų. Akivaizdu, kad rašantiesiems kelionė čia tampa kultūrinių aspiracijų siekiu, kurioje nuosekliai ir sistemingai atliekamas užsibrėžtas vertybinis tikslas.

Neabejotinai galima konstatuoti, kad šiuose kelionių aprašymų laiškuose, kai keliautojas nuolatos keičia buvimo vietą, dar labiau išryškėja tapatybės, kaip duotybės ir savikūros santykis, kuris neprarandamas tik nuolatos jį pasitikrinant ir puoselėjant.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Nepublikuoti šaltiniai

1. KARIBUTAS, Juozas. *Laiškai ir sveikinimai Juozui Miltiniui*. 1972–1991. PAVB JMPSC, JMF, f. 368. 8 lap.
2. KRIVICKAS, Alfonsas. *Dailininko laiškai režisieriui Juozui Miltiniui*. 1978–1987. PAVB JMPSC, JMF, f. 387. 26 lap.
3. MASIULIS, Jonas. *Laiškai Juozui Miltiniui*. 1977–1986. PAVB JMPSC, JMF, f. 409. 30 lap.
4. MASIULIS, Jonas, MASIULYTĖ, Karolina. *Laiškai Juozui Miltiniui*. 1977–1979. PAVB JMPSC, JMF, f. 410. 3 lap.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

5. GRIFFIN, Keith B. *Culture, human development and economic growth*. UN Research Institute for Social Development. [Geneva]. 1997, p. 16.
6. JURAITĖ, Kristina. *Lyginamieji tyrimo metodai: nuo intensyvaus ir ekstensyvaus prie visapusiško tyrimo* [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 19 d.]. prieiga per internetą <http://fcis.vdu.lt/~z.lydeka@adm.vdu.lt/KJuraite_paskaita%20ISM%202.pdf>
7. KAVOLIS, Vytautas. Neaiškusis žmogus ir istorijos dviprasmybė. Iš *Metmenų laisvieji svarstymai 1959–1989*. Vilnius, 1993, p. 84–103.
8. KUZMICKAS, Bronislavas. Individo kultūrinis tapatumas. *Problemos*, 2011, t. 80, p. 65–73. ISSN 1392-1126.
9. NEKRAŠIUS, Jonas. Ekskursas į piligrimystę, arba maldininkų kelionių magija. Iš *Kelionių antropologija*. Sudarė Gintautas Mažeikis. Šiauliai, 2004, p. 111–134. ISBN 9986-38-488-5.

10. STAPONKUTĖ, Dalia. Egzilio fetišai. Iš *Kelionių antropologija*. Sudarė Gintautas Mažeikis. Šiauliai, 2004, p. 8–24. ISBN 9986-38-488-5.
11. VEDRICKAITĖ, Imelda. Kelionė kaip keliaujančio subjekto apibrėžtis. Iš VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. [Vilnius], 2010, p. 13–38. ISBN 978-609-425-038-5.
12. VEDRICKAITĖ, Imelda. Piligrimystė ir jos atšvaitai XX a. lietuvių kelionėse. Iš VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. [Vilnius], 2010, p. 39–87. ISBN 978-609-425-038-5.
13. VEDRICKAITĖ, Imelda. Riteris. Tėvynės Gelbėjimo ir tobulinimo patosas. Keliavimo malonumas. Iš VEDRICKAITĖ, Imelda. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*. [Vilnius], 2010, p. 89–129. ISBN 978-609-425-038-5.
14. VEDRICKAITĖ, Imelda. Vieta ir tapatumas Jono Meko dienoraščiuose. *Metai*, 2001, Nr. 7, p. 141–145. ISSN 0134-3211.
15. Žoržo Pompidu centras [žiūrėta 2015 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <https://lt.wikipedia.org/wiki/%C5%BDor%C5%BEo_Pompidu_centras>.

TRAVEL DESCRIPTIONS IN LETTERS OF LITHUANIAN DIASPORA: LOCATION AND IDENTITY

Angelė Mikelinskaitė

Summary

The article analyzes letters of Lithuanian diaspora representatives – Jonas Masiulis (1911–1995), Alfonsas Krivickas (1919–1990), Juozas Kaributas (1909–2000) – addressed to the director Juozas Miltinis and sent to Panevėžys from their travelings in foreign lands. Referring to these letters and other sources, the article discusses how these representatives of Lithuanian diaspora perceive their own identity residing abroad, their relationship with native land, its culture and traditions. With the help of method of comparative analysis, there are disclosed similarities and differences of identity awareness of mentioned authors. There is also a comparison of symbols, relicts and concepts. The article also concerns on the authors' ways of conveying the purpose of the set of values, what a travel means to each of the authors and what is the aim of a travel.

Ke71 Kelionių aprašymai kaip egodokumentinis paveldas : straipsnių rinkinys / Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas ; sudarytojai Genovaitė Astrauskienė, Arvydas Pacevičius, Tomas Petreikis; [dalininkė-maketuotoja Asta Radvenskienė]. – Panevėžys : Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2015. – 158, [1] p.: iliustr., faks., portr.
Santr. angl.

ISBN 978-9955-659-69-3

Rinktinėje skelbiami moksliniai ir apžvalginiai straipsniai parengti remiantis egodokumentiniam paveldui skirtos konferencijos pranešimais. Nagrinėjamos keliautojų refleksijos, įspūdžiai egodokumentikoje, tapatumų raiška, aptariami pasakojimo pirmuoju asmeniu ypatumai, nulemti ideologinių, konfesinių, socialinių, politinių ir kt. aplinkybių. Tekstuose atsiveria ne tik Lietuvos kultūrinės erdvės nuo seniausių laikų iki XX a., bet ir Vakarų Europos, kaimyninių šalių, carų Rusijos ir sovietmečio egodokumentikos telkiniai, išplečiantys kelionių geografiją ir topografiją. Pristatomos Panevėžio aktualijos, egodokumentikos sąsajos su regiono ir Europos kultūros ir istorijos paveldu, atskleidžiančios mažai žinomus ir tirtinus rankraštinio paveldo klodus.

UDK 910.4+910.4(474.5)+910.4(100)+930.2(474.5)

KELIONIŲ APRAŠYMAI
KAIP EGODOKUMENTINIS PAVELDAS
Straipsnių rinkinys

Dailininkė-maketuotoja Asta Radvenskienė

10 sp. l. Tiražas 250 egz.
Išleido Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka
Respublikos g. 14, LT-35184 Panevėžys

Spaudai ruošė UAB Amalkeros leidyba
Puzino g. 2, LT-35170 Panevėžys

Spausdino D. Rudžio IĮ
J. Žemgulio g. 46–109, LT-35239 Panevėžys

6 Eur

Panevėžio apskrities G. Petkevičaitės - Bitės viešoji biblioteka
910.4(474.5)(063)
Ke-71